

Šventas yra tas laikas...

„Liaudies kultūros“ žurnalo svečiai – jvairių Lietuvos regionų folklorininkai ir folkloro tyrinėtojai.

Nors laikas negailestingai keičia ne tik gamtovaizdį, bet ir žmonių pasaulėžiūrą, folklorininkų dėka tradicijos gyvos ir šiandieną. O kaip gyvuoja šie naujieji liaudies dainų, muzikos pateikėjai, liaudies išminties tyrinėtojai ir propaguotojai? Ar nepailso puoselėdami jau ne visiems suprantamas vertybes? Rodosi, priskapė nemažai minčių, kurias svarbu išsakyti sau ir kitiams, kaip svarbu retsykiams apsivalyti, sueinant akistaton su Tradicija.

Pasidalinti mintimis sutiko ir klaipédiečiai, ir kitų regionų folkloro mylėtojai, dažnai sutinkami folkloro festivaliuose, seminaruose – ten, kur skamba liaudies dainos, kur puoselėjamos liaudies tradicijos. Kalbindama folklorininkus, jaučiasi kaip folkloro ekspedicijoje, kur įgyji žinių ir išminties, kur naujai suskamba senos tiesos ir pasijunti visatos dalele, mąstančia taip, kaip diktuoja kas rytą patekanti saulė, čiulbantys paukščiai, čiurlenantis upelis... Šis pokalbis – apie kasdienius rūpesčius, folklorinę mistiką, džiaugsmo ir kartėlio skonį bei apie daugelį smulkmenų, kurias kasdieną nustūmė j šoną tampame svetmesni ir abejingesni.

Pokalbij norėčiau pradėti šviesiausiomis mintimis. Svajonės užglosti kasdienybės rūpesčius, pakelia nuo žemės ir leidžia paskrajoti ten, kur sustoja laikas, kur realybė nediktuoja savo sąlygų.

... apie folkloro ateities viziją

Kokia, Jūsų akimis, folkloro ateitis?

Nida LUNGIENĖ, Rokiško teatro rūmų folkloro ansamblio „Gastauta“ vadovė. Norėčiau, kad mokykloje visi dalykai būtų dėstomi per etnokultūros prizmę, kad mokiniai, baigdamai mokyklą, turėtų žinių apie tradicijas ir papročius, mokėtų nors keletą dešimčių liaudies dainų, liaudiškų šokių ir grotų nors vienu liaudišku instrumentu. Būtų idealu, jei mokykla per etnokultūrą formuotų lietuviybės jausmą, jei mokiniai tuo didžiuotuosi, o ne gėdytusi, kaip yra dabar.

Folkloro ansambliai turėtų išlaikyti savo krašto tradicijų savitumą ir „nesubendralietuvėti“. Norėtysi, kad mes, folklorininkai, nebijočiai vieni kitiams pasakyti tai, ką reikė-

tų taisyti, ką keisti. Užuot ginčijesi galėtume suglausti penčius ir, kiek įmanoma, stengtis išlaikyti, ką dar turime ir kolabai greitai, įsilieję į bendraeuropinę kultūrą, nebeturėsime. Tai turėtų suprasti ir Lietuvos televizija, ir spauda, ir politikai. Pagaliau ir mes patys turėtume būti aukštesnés kultūros ir nedarkyti etnokultūros savo netinkamu atstavavimu Etninės globos taryboje prie Seimo. Tada folklorininkai nebūtų priversti atsiriboti nuo šio abejotino darinio. Žodžiu, reiktu susivienijimo, o ne skaldymosi.

Audronė KAUKIENĖ, Klaipėdos universiteto Baltų kalbotyros ir etnologijos katedros profesorė, Baltistikos centro direktoriė. Kai dirbau su folkloro ansambliu „Vorusné“, turėjau viziją, kuri ir atsisindėjo ansamblio veikloje. Koncertų programas sudarydavome, žiūrėdami ne vien į muzikinius estetinius orientyrus, bet ir keldami sau tiriamuosius, šviečiamuosius ir pedagoginius uždavinius.

Dar aiškesnę folkloro ateities viziją stengiausi įgyvendinti įkurdama Baltų kalbotyros ir etnologijos katedrą Klaipėdos universiteto Humanitariniame fakultete, kuri atvėrė galimybę studijuoti ne tik lituanistiką, bet ir etnologiją. Buvo įdėta daug pastangų puoselėjant visų Lietuvos regionų folkloro tradicijas. Tačiau kasmetiniai mokymo planų „tobulinimai“ privėdė prie to, kad teliko pasitenkinti „Velykomis rudenj“. Be to, ruošiant etnologus, tenka kviečioti specialistus – muzikantus profesionalus, kurie, visą dėmesį sutelkdami grojimo, dainavimo technikai, ne visada sugeba įskieptyti meilę liaudies dainai, melodijai, jos šventumo pajautimą. Taigi, deja, iš vizijos liko iliuzija.

Šiandieną labiausiai norėtysi matyti folklorą natūraliai gyvenime: kad mamos dainuotų lopšines, kad mokyklose etnokultūra netaptų nuobodžiu dalyku.

Algirdas SVIDINSKAS, etnokultūros klubo „Vovingė“ (Kulautuva) vadovas. Viziją, aišku, turėti reikia, tačiau ji tiesiogiai susijusi su materialiuoju pagrindu. Folkloro pašaulis turės ateitį tik tuo atveju, jei jo gretose bus pakankamai folklorininkų iš verslininkų tarpo. Vien aukodamieji negalėsime nuveikti didesnių darbų. Aš manau, kad mums verta stiprinti Etninės kultūros draugiją, o prie jos galbūt kurti kredito unijas ir panašiai. Laukti, kad kažkas iš valdžios mus palaikys, jau sunku. Mes esame svetimi savo valstybėje ir dar gerą dešimtį metų tokie ir būsime. Mūsų ateitis nevyriausybiniame sektoriuje, kaip ir bet kurios mažumos.

Mintys apie folkloro ateitį, pasirodo, nėra tik džiugios. Laikas parodė, jog ne visoms vizijoms yra lemta viršti tikrove, o ir įgyvendintos svajonės ne visada pateisina lūkesčius. Pasisakymuose įžvelgčiau tikrumo, natūralumo siekį: jei folkloras pulsuos mamos lopšinėje, nesubendralietuvėjusio folkloro ansamblio repertuare, teiks pažinimo džiaugsmą etnokultūros pamokose, – jis tikrai gyvuos ir skleis savo išmintį.

Šiandieną nesunku pastebėti, jog bendradarbiavimas su verslininkais – taip pat ne utopija: jvairiuose komerciniuose projektuose, kavinėse, mugėse skamba liaudiška muzika, gausu etnografinių puošybos elementų.

... apie folkloro puoselėjimą ir komerciją „Marceliukės klėtyje”

Vilniuje ir Palangoje įsikūrės restoranas „Marceliukės klėtis” patraukia ne tik liaudišku pavadinimu, bet ir folklorine aplinka: čia galima pamatyti naują paskirtį įgavusiąs kraičio skrynią, vaikų žaidimams pritaikytus įvairius namų apyvokos daiktus. „Marceliukės klėties” savininkas Vytenis Urba prie Vilniaus žada steigti ir senosios žemės ūkio technikos muziejų, svajoja suburti grupelę muzikantų, grojančių senoviniais instrumentais. Manau, jog tai ir yra „folklorininkas iš verslininkų tarpo”. Taigi ką manote apie folklorininkų ir verslininkų bendradarbiavimą?

Vytenis URBA, „Marceliukės klėties” savininkas. Valdžia per mažai remia puoselėjančius folklorą žmones, todėl, manau, gerai, kad mes, verslininkai, juos samdomė groti kavinėse ir už tai mokame pinigus. Valdžia turėtų remti ir muziejus, tačiau nežadu tapti prašytoju – prie senosios žemės ūkio technikos muziejaus, manau, pritiks kavinukė. Už senienas kaimo žmonėms taip pat mokame pinigus.

„Marceliukės klėtyje” šiuolaikiškai įrengta vaikų žaidimo aikštélė, tačiau panaudojamos tikros senovinės geldos, kubilai, „lineikos” ir kt. Tiesą pasakius, pastebėjau, jog senojo „lineika” nuo vaikų siautėjimų jau gerokai aplūžusi. Ar negaila?

Vytenis URBA. Ne, tokia „lineika” tekainuoja 800 Lt.

Tačiau taip muziejinės vertybės sunaikinamos negržtamai.

Vytenis URBA. Nemanau, jog lineika šiandieną yra labai vertinga – jų dar galima kaimuose surasti kelias dešimtis.

Vis tiek gaila...

Vytenis URBA. Sutinku, tačiau tai „lašelis jūroje”. Kai mus nuolat siaubia „profesionalūs” senienų rinkėjai, kurių įvairiausius senovinius daiktus išsiveža „furomis”, ir, nors visa tai daroma legaliai, tų senienų Lietuvoje dažniausiai nebepamatysime. Galbūt šia tema pasikalbékite tiesiogiai su jais... Tokių „verslininkų” gretose jau yra ir užsieniečių.

Iš patirties galėčiau pridurti, jog praeities reliktai išgraibstomi ir pačių folklorininkų rankomis. Praūžus instrumento-

loginei ekspedicijai, Pasvalio raj. Vienžindžių kaime nebe-liko né vienos armonikos (o būta bent kelių, ir rankų darbo!). Kai šio kaimo muzikanto paprašiau pagroti liaudiškų šokių – tik liūdnai atsiduso: „Nebeturime nei patys per šventes kuo pasigroti.” Ir muzikanto žmona pridūrė: „Rankšluostį – motinos prisiminimą – taip pat išprašė...”

„Marceliukės klėtyje” Palangoje pastebėjau keletą su- maniai į interjerą įkomponuotų gražių XIX a. kraičio skrynių. Itin jdomūs šių skrynių ornamentai, spalviniai deriniai. Ar tyrinėtojams yra prieinami Jūsų sukaupti fondai?

Vytenis URBA. Visų pirma nemanau, jog XIX a. kraičio skrynių yra labai vertingos, tokią dar daug galima surasti. Vilniuje, savo ofise, turiu datuotą 1775 m. O dėl tyrinėtojų, tai niekas dar nesikreipė...

Tačiau ar suteiktumėte informaciją, pavyzdžiui, iš koks Lietuvos regiono, kaimo atvežta skrynia, indauja ar kitas senovinis daiktas?

Vytenis URBA. Taip, galėčiau pasakyti.

Dékodama verslininkui folklorininkui už nuoširdumą, džiaugiausis: kad liaudiškai muzikuojantys žmonės turi kur groti savo mėgstamą muziką ir jaučiasi įvertinti, kad senovinius reliktus betarpiskai gali paliesti ir miestiečiai, vaku, kad su Lietuva „iš arti” turi galimybę susipažinti užsieniečiai. Nors vis dėlto gaila dylančių muziejinių vertibių, tačiau jas užfiksuoji ir padaryti prieinamas mokslui – tai jau etnologų darbas. Tuo labiau kad Vytenis Urba – labai šiltas ir malonus žmogus.

„Duokim garo!” atgarsiai

Liaudiškos muzikos atgimimui, tikram sajūdžiui Lietuvą prikélé LRT projektas „Duokim garo!” Visi sujudo: kas tautinius rūbus siūdintis, kas gražių dainų ieškoti ar net į naujas muzikantų grupes burtis. Tačiau pirmajam įkarščiui atslūgus, ne vienas folklorininkas émė gūžčioti pečiais: „Kažkas ne taip, kaip laukta, tikėtasi...” Kas atsitiko?

Rita MIKALAUŠKIENĖ, Joniškio kultūros rūmų folkloro ansamblio vadovė. TV laidos „Duokim garo!” idėja buvo gera – proga pasirodyti seniesiems muzikantams, folkloro kolektyvams, tradicinėms kapeloms. Tačiau labai greitai buvo nusipiginta, padarytas paprasčiausias šou.

Nida LUNGIENĖ. „Duokim garo!” – prieinamiausia laida, bet ką ji padarė? Pritarimą romansams pavertė akompanavimu bet kokioms dainoms, visos kapelos tapo stilizuotos ir t. t. Esu tos nuomonės, kad folkloro kolektyvams arba reikėtų atsisakyti šioje laidoje dalyvauti, arba jie turėtų reikalauti salygų normaliai atstovauti, su savo neiškraiptyu repertuaru.

Ir blogiausia, kad į šį reikalą įsipainiojusi LLKC folkloro darbuotoja. Vadinas, teoriškai kalbamos vienos kalbos, o praktiškai – susisiejama su abejotinais dalykais. LLKC turėtų atsiriboti nuo šios laidos, kaip atsiribojo nuo Etninės globos tarybos prie Seimo! Ignoruoju ir beveik nežiuriu „Duokim garo!” „Gastauta” palaikė mane, kai pasiūliau

nevažiuoti į šią laidą. Mes juk dar turim gerą laidą „Etnokultūros ratas“. Labai džiaugiuosi, kad apie „Gastautą“ buvo parodyta speciali laida. Ir nesvarbu, kad jos nematė tiek daug žiūrovų.

Gaila, tačiau ir spauda mažai prisideda prie etnokultūros puoselėjimo. Išskirčiau tik žurnalą „Liaudies kultūra“. Manau, jog tai vienintelis žurnalas, rašantis etnokultūros temomis, ir gerai rašantis. O visuose kituose – tik kalendorinių švenčių paminėjimai ir folkloro festivalių reklama.

Audronė KAUKIENĖ. Gražu, kai žmonės moka linksmintis dainuodami, grodami. Tačiau tokia eklektika, kai skamba jvairios dainos – tiek liaudiškos, tiek romansai, tiek ir visai naujoviškos, manyčiau, yra tinkama prie bokalo alaus, o ne TV ekrane.

Andrius MORKŪNAS, folkloro ansamblį „Gadula“, „Keisto folkloro grupė“ vadovas. Manau, kad folkloro kolektyvai patys turi nuspresti, ką pasirinkti: populiarumą ar autentiškumą.

Sandra SIMANAITIENĖ, Klaipėdos universiteto studentė etnologė. „Duokim garo!“ man asocijuojasi su išsišiepu siomis, linguojančiomis figūromis, kurios sukuria pigoką vestuvų imitaciją. Laidos vedėjai, ekspertai – tik etiketė, iš pradžių apgaunanti intelektualesnį žiūrovą. Nesuprantu, kaip visų folklorininkų gerbiami žmonės atsidūrė ir toliau darbuojasi šiame komerciniame projekte, siūlydami „pusiau skustą, pusiau luptą?“

Irena NAKIENĖ, Klaipėdos universiteto Liaudies muzikos katedros docentė. „Duokim garo!“ – griaunamojo pobūdžio pseudolaida. Neseniai teko užrašinėti liaudies muziką iš vieno pateikėjo. Paprašytas pagroti tradicinių šokių muziką, pasakė: „Gal geriau pagrosiu „Šoka basos raganaitės“? Tos polkos, valsai, maršai jau nebemadingi... Ar bereikia komentarų?

Gi liūdniausia šioje istorijoje yra tai, kad „Duokim garo!“ veda prityrę folklorininkai... Ta pačia proga pagiriamajį žodį norisi tarti laidai „Tele bim bam“, kuri retkarčiais delikačiai ir žaismingai prisideda prie folkloro puoselėjimo.

Girdėjau, kad save gerbiantys kolektyvai „Duokim garo!“ laidoje jau atsisako dalyvauti.

Algirdas SVIDINSKAS. Tai tik vienas iš žingsnių. Aš manau, blogai yra ne tai, kad yra ši laida, bet kad nėra kitų laidų, kurios užpildytų informacijos apie etnokultūrinį judėjimą vakuumą.

Virginija STUKAITĖ, Klaipėdos universiteto doktorantė etnologė. Jie turi savo žiūrovus. Aš pati niekad nežiūriu „Duokim garo!“, bet daugeliui patinka. Manau, kad tai daug geriau nei „Pageidavimų koncertas“. Gal ši laida ir tikrai yra nebloga švietimo priemonė?

Irena NAKIENĖ. „Duokim garo!“ nelaikyčiau švietimo priemonė. Tai – antifolklorinė laida, iš jos nesuprasi, kas propaguoja ir reklamuojama – dešros, pyragėliai, kičas ar dar vienas Dievas žino kas. Blogiausia yra tai, kad visiškai nuvertinamos tikrosios liaudies dvasinės kūrybos vertybės, tikrieji liaudies muzikantai – tradicijų saugotojai ir pateikėjai.

Rita MIKALauskiENĖ. Senieji pateikėjai po „Duokim garo!“ koncerto tikrai jautési nesuprasti ir nejvertinti. Būtent senieji muzikantai, ne jaunimas! Ir labai sunku buvo grąžinti kolektyvui pusiausvyrą, klausantis šios laidos pagimdytų minčių: mus nuvertino, mes prastesni.

Kodėl išsakyta tiek daug nuoskaudų? Pirmiausia matyti, jog šiek tiek sumaištis jnešé tai, kad komercinis projektas yra jvilktas į šviečiamosios laidos rūbą. Tad galbūt labiausiai žeidžia tie elementai, kurie „Duokim garo!“ paverčia reitingine laida? Liaudiško muzikavimo tradicija nepažino muzikantų tarpusavio varžytuvų („Duokim garo!“ vasaros koncertai vadinami net čempionatais, nugalėtojai – čempionais). Varžytuvės vykdavusios nebent tarp muzikantų ir šokėjų: kas ilgiau (Augėnaitė L. Liaudies instrumentinis muzikavimas Klaipėdos krašte // Tiltai, Klaipėdos universitetas. – 2001, p. 80). Ar tik ne ši lenktyniavimo beprasmybė ir užgauna jautriausias stygias?

Koks Jūsų požiūris į balais vertinamą liaudies kūrybą?

Nida LUNGIENĖ. Neigiamas.

Rita MIKALauskiENĖ. Liaudies kūryba neturėtų būti vertinama balais.

Algirdas SLIUŽINSKAS. Liaudies kūrybas balais vertinti neįmanoma, tačiau jos šiuolaikinio pateikimo lygis būna skirtingas, todėl gali būti vertinamas ir balais.

Jonas KAVALIAUSKAS, folkloro ansamblio „Aitvaras“, Jakų kaimo kapelos „Sendvaris“ vadovas. Jeigu būtų vertinama vadovaujantis protingomis nuostatomis, manyčiau, jog vertinti balais yra gerai. Tačiau vertinimo kriterijus nustatyti labai sunku. Pavyzdžiui, kaip iš autentiškų kapelų išrinkti autentiškiausią, jeigu jos visos yra vertos gero jvertinimo, arba kaip iš trijų liaudies muzikantų išrinkti geriausią?

Manyčiau, jog liaudies tradicijų tėsėjus reikėtų skatinti, o ne vertinti. Juk geranoriškai pamąščius galima būtų sugalvoti jvairių nominacijų: senoviškiausiai instrumentais grojančiam, geriausiai improvizuojančiam ar linksmiausiam kolektyvui.

Irena NAKIENĖ. Pats didžiausias nesusipratimas (pavadinčiau net nusikaltimui!) „Duokim garo!“ laidoje yra kolektyvų vertinimas balais, ypač tikrų kaimiškų kapelų, kurios yra išsaugojusios tradicinių muzikavimo stiliumi. Ir kostiumo nereikėtų vertinti balais, nes ne visi turi galimybę įsigyti norimą aprangą. Reikėtų patarti, bet ne vertinti. Todėl „Duokim garo!“ galėčiau pavadinti labai pigaus, miesčioniško skonio laidą, kurioje laimi pigių dainušķų – talalinį autoriai ir atlikėjai. Jau nekalbu apie maivymąsi ir primityvius tekstus. Žinoma, pasitaiko ir tikrų folkloro grupių, kurios beveik visada pralaimi... Nesuprantu, kam ta maišalynė? Galbūt profesionali kolektyvų atranka pagal muzikos atlirkimo stilių galėtų išgelbėti laidą?

Pastarąjį mintį norisi sugretinti su daugiau kaip pries dvidešimt metų vykusio televizijos liaudies dainų konkurso patirtimi. Tarybiniais metais tokiaime konkurse dalyvavavo etnografiniai ansambliai ir kolektyvai, atliekantys

harmonizuotas liaudies dainas. Koks rezultatas? Autentiškas dainas dainavę ansambliai émė lygiuotis j „gržai dainuojančiuosius” – tuos, kurie dainavo su muzikos pritarimu, kurie „tyliau” ir „garsiau” dainų posmus kartojo, o baigdami dainą suléti davo tempą (Burkšaitienė L. Mes – baisogaliečiai ir šeduviai // Aš išdainavau visas daineles, sud. D. Krištupaitė. – Vilnius, 1988. – P. 145). Ir šiandieniniame liaudies dainų konkurse „Duo-kim garo!” lygiuojamasi j populariausius. Nesunku pastebeti, jog tai dažniausiai yra šiuolaikiškai liaudies dainas interpretuojantys kolektyvai. Taigi istorija kartojasi ne autentiškos liaudies muzikos labui.

Tačiau kodėl šiandieną išskiriama tik stilizuotos ir tradicinės kapelos? Ką konkrečiai derėtų vadinti tradicinė kapela?

... apie terminus

Galbūt folkloro ansamblį tiktų apibūdinti kaip intelektualių folkloro grupę? Juk tokį ansamblį repertuaras dažniausiai sudaromas ne tradiciniu būdu – iš kartos į kartą, o studijuojant folklorą iš knygų, jrašų?

Rimantas SLIUŽINSKAS, Klaipėdos universiteto Baltų kalbotyros ir etnologijos katedros docentas. Manau, tokas apibūdinimas labai taiklus.

Ar folkloro ansamblio instrumentinė grupė ir yra tradicinė kapela?

Jonas KAVALIAUSKAS. Nesu teoretikas, todėl neno- rčiau dėstyti apibréžimų. Į šį klausimą galėčiau atsakyti, remdamasis darbo su dviem kolektyvais patirtimi. Klaipėdos žemės ūkio mokykloje subūriau moksleivius ir studentus į folkloro ansamblį „Aitvaras”. Kaip ir kiekvienas folkloro ansamblis, stengiamės dainuoti savo krašto dainas, grojame tradiciniais instrumentais: kanklémis, lumzdeliu, armonika, smuiku, o atsižvelgdamas į šio regiono muzikavimo tradiciją, įjungiau ir bandoniją, cimbolus. Taigi, manau, „Aitvaro” kapela yra tradicinė. Tačiau, norint pateisinti ši vardą, vien tradicinės instrumentuotės neužtenka, svarbu ir repertuaras bei grojimo būdas.

O trumpai apibūdindamas antrajį savo kolektyvą – Jakų kaimo kapelą „Sendvaris”, manau, pasakysiu šį tą naujo ir apie nusistovėjusią tradicijos sampratą. Prieš keletą metų pradėjės dirbtį Jakų kultūros namų direktoriumi, stengiausi pažinti šio krašto žmones, organizuodamas liaudies talentų šventes „Sueikim į trobą“. Įdomu, kad į „trobą“ – Jakų kultūros namus pirmiausia suejo dvi liaudies muzikantų šeimos: tévai grojo armonikomis, o jų sūnūs tą patį repertuarą jau – akordeonais. Taigi liaudies muzikavimo tradicija, pasirodo, neužsikonservavo armonikomis, kurios, beje, nors kiek anksčiau nei akordeonai, bet vis déltą taip pat iš svečios šalies imigravo. Kadangi akordeonai šiandieną asocijuojasi su stilizuotomis liaudies muzikos kapelomis, j folklorinių koncertų programas jų dažniausiai neįtraukdavau. Tačiau, derindamasis ne tik prie nusistovėjusių nuostatų, bet ir prie savo ansambliečių, natūraliai

tradiciją perėmusių muzikantų, vis tik supratau, jog neverta vaikytis laikmečio suformuotų stereotipų. Kol dar gyva natūrali liaudies muzikavimo tradicija, reikia ją puoselėti. Slopinti – tolygu griauti.

Ar tradicinė kapela teisingiausia būty pavadinti natūraliai tēsančiuosius muzikavimo tradiciją, nors jie grotų ir ne pačiais archajiškiausiais instrumentais?

Rimantas SLIUŽINSKAS. Sutinku, kad tai tikrai tradicinė kapela. Džiugu, jog „Sendvario“ vadovas nesistengia primesti savo intelektualios patirties ir taip pats tampa tradicijos tėsėju. Tradicinė kapela turi turėti savo vietinę tradiciją. Pavyzdžiui, Luokės kapela: trys smuikai ir basetlė. Šiandieną kaimuose natūraliai tradicijas tēsančios kapelos, manau, yra tolygios Luokės kapelai, tik jų repertuaras, instrumentai velyvesni.

Tokias kapelas linkstama vadinti kaimo kapelomis, tačiau šis terminas daugeliui pirmiausia asocijuojasi su stilizuotomis kapelomis.

Rimantas SLIUŽINSKAS. Kaimo kapela – kas būta ir yra kaimo. J. Gaižausko iniciatyva organizuojamos stilizuotų kapelų šventės „Grok, Jurgel“ ir kt. išpopuliarino ansamblius, kurie groja aranžuotą liaudies muziką. Dainininkai ir muzikantai, priešingai natūraliai kaimo muzikuojantiems, čia pasidalina į dvi grupes: vokalistus ir muzikantus. Tačiau bėda ta, kad ligi šiol neturime liaudies muzikos terminų žodyno, ir tenka painiotis, atrodo, ir nesudėtinguose terminuose.

Šiandieną gausu grupių, šiuolaikiškai interpretuojančių folklorą. Kaip jas tiksliau jvardintumėte: šiuolaikinio folkloro grupė, keisto folkloro grupė ar dar kitaip?

Algirdas SVIDINSKAS. Šiuolaikinio folkloro grupė – šiuolaikinės mègėjiškos kūrybos atlikėjų grupė. Keisto folkloro grupė – netradiciškai folklorą interpretuojančių žmonių grupė. Post folkloro grupė – savitai folklorą interpretuojančių arba savą, artimą folklorui muziką atliekančių žmonių grupė.

Andrius MORKŪNAS. Su terminu šiuolaikinio folkloro grupė susidurti neteko, pagal pavadinimą tai turėtų būti grupė, atliekanti šių dienų folklorą, tačiau to šiuolaikinio folkloro beveik nėra, neskaitant anekdotų, skaičiuočių, erzinimų ir pan. Kad „Keisto folkloro grupė“ tapo bendriniu terminu, man irgi staigmena. Šis ansamblis pavadinimas buvo sugalvotas gan senokai, prieš aštuonerius metus. Iki tol grupė vadinosi „Neautentiško folkloro grupė“. O taip ansamblis pasivadino todėl, kad pavadinimas turėjo užkirsti kelią tuometiniams, dabar nebeaktualiems, priekaištams, pavyzdžiui, „Kaip jūs drįstate Mažosios Lietuvos dainoms pritarti žemaitiškomis kanklémis“ ir pan. (ką cituoju, nenurodysiu, nesu piktas). Be to, norėjos pavadinimo, kuris nusakyti grupės stiliumi.

Irena NAKIENĖ. Nežinau, kas yra šiuolaikinis folkloras – galbūt naujausi anekdotai? Matyt turėjote omeny šiuolaikiškai, neprastai interpretuojamą etnomuziką.

Keisto folkloro grupė yra pasivadinęs ansamblis iš Kauно. Kiek man žinoma, šio kolektyvo repertuario pagrindą

sudaro autentiškos, tik kiek kitaip interpretuojamos dainos, instrumentinė muzika. Taigi pats folkloras visai nekeistas, tik gal ne visai įprastai yra pritariama dainoms (balsu ir jų pačių pasigamintais instrumentais). Žavi kolektyvo nuoširdumas. Kai viskas yra daroma su meile, manau, nėra pažeidžiama etnomuzikos gelmė. Jei būtų gyvi mūsų protėviai, tikriausiai taip pat ieškotų naujų išraiškos būdų ir formų. Juk niekas nestovi vietoje.

Nida LUNGIENĖ. *Šiuolaikinio folkloro grupė* – akompanuojanti dainoms, sutartinėms kapelija, „džiazuojanti“ (kaip, pavyzdžiui, Sadūnų kaimo kapela). *Keisto folkloro grupė*, mano nuomone, – kai folkloras atliekamas pritarant kitų tautų egzotiškais instrumentais.

Rimantas SLIUŽINSKAS. Savitai perteikiančius liaudies muziką atlikėjus pavadinčiau *eksperimentinio folkloro grupėmis*.

Jonas KAVALIAUSKAS. Kadangi esu linkęs išskirti tradicinį grojimą ir šiuolaikines improvizacijas, manau, jog folkloro kolektyvai tradicinę XIX – XX a. muziką turėtų išlaikyti konservatyvią, kaip, pavyzdžiui, tautinį kostiumą, tuo pačiu turėtų laikytis tradicinio grojimo būdo. Žinau, jog tai nėra paprasta – jaunimas nori šeilti, į liaudies muziką įnešti dalelę savęs ir šių dienų kvapo. Tai nėra blogai, priešingai – džiugu, kad muzikuojama su įkvėpimu, bet tokią muziką jau pavadinčiau *neofolkloru, šiuolaikiniu folkloru ar keistu folkloru*. „Aitvaro“ muzikantai kartais taip pat mėgsta paimprovizuoti. Taip, kaip norisi šiandieną, liaudies muziką interpretuojame grodami su draugais, kollegomis. Manau, labai gerai, kad folkloro grupė iš Kauno, savaip interpretuojanti liaudies muziką, pirmoji išdriso tai garsiai pasakyti, pasivadinusi *Keisto folkloro grupe*. Klaušantis taip pasivadinusios grupės neberekia nejučia spėlioti, kas čia tradiciška, o kas ne. Vis dėlto pradžią pradžios pažinimas amžinai išliks aktualus.

Šiuo metu, kai yra kilusi folkloro interpretavimo banga, manyčiau, bent specialistų pastangomis turėtų būti labiau puoselėjama konservatyvioji tradicija.

Taigi ką pavyko išsiaiškinti? Tradicinė kapela – tai vienę tradiciją tēsianti muzikantų grupė. Naujujų liaudies muzikos krypčių grupes, pačios tradicijos labui, teisinga būty vadinti intelektualaus, šiuolaikinio, eksperimentinio, keisto, neo ar postfolkloro grupėmis. Aišku, išsakytos mintys nepretenduoja būti neginčiamomis. Tai tik noras lanksčiau pažvelgti į šiandienos realijas. O taškus, be abejō, turi sudėlioti specialistai – ekspertai. Ar yra šiandien Lietuvoje folkloro ekspertų? Ką pavadintumėte folkloro ekspertu (gal konkretų asmenį)? Ar Jus galima būtų taip pavadinti?

Virginija STUKAITĖ. Ar yra Lietuvoje folkloro ekspertų? Sunku atsakyti. Esu geros nuomonės apie Z. Kelmickaitę.

Irena NAKIENĖ. Ekspertais pavadinčiau daug ką. Tai mokslininkai ir praktikai, besidarbuojantys etnomuzikos, tautinio kostumo, liaudies choreografijos, mitologijos ir kt. folkloristikos srityse. Jeigu reikėtų išskirti vieną, pasirinkčiau prof. L. Burkšaitienę.

Nida LUNGIENĖ. Folkloro ekspertų sąvoka labai ginčytina, nes gali būti vienos srities specialistu, o ne folkloro apskritai. Aš pati nenorečiau, kad mane vadintų eksperte. Nesijaučiu tiek daug išmananti apie visas folkloro sritis.

Liūdina tai, kad kiekvienais metais specialistai bando išrasti naujų dalykų, nors to nereikia. Geriausias pavyzdys – gyvenimo praktika, įrodanti savo tiesą. Pavyzdžiui, seniau buvo jrodinėjama, kad sutartinių mažoms mergaitėms giedoti nereikėtų. Rokiškio vaikų folkloro ansamblis „Čirulis“ vadovė Dalia Deksnienė mokė mergaites giedoti nuo 5–6 metų, ir štai rezultatas: dabar jau penkiolikmetės, šešiolikmetės gieda puikiai ir **nori giedoti**, nes joms sutartinės „jaugo“. Taigi subyréjo teorija, kad tai suaugusiuų repertuaras! Juk natūraliai augti sutartinių aplinkoje nėra sąlygų, tai ir turime pratinti vaikus nuo mažų dienų.

Algirdas SVIDINSKAS. Mano nuomonė visada subjektyvi, todėl būti vienintelio kokio nors reiškinio vertinimo ekspertu vargu ar ryžčiausi. Vertintojų grupėje kartais dalyvauti sutinku vien dėl to, kad manau atstovaujančios teisingai folkloro vertinimo krypciai ir bijau, kad, man atsisakius, tarp vertintojų gali atsirasti kičininkų.

Jonas KAVALIAUSKAS. Ekspertas – tam tikros srities žinovas, kviečiamas atsakyti į klausimus, reikalaujančius specialių žinių. Deja, „Duokim garo!“, „eksperta“ ne visada atitikdavo ekspertams keliamus reikalavimus. Jais tapdavo ir režisieriai, ir žurnalistai ar dar kokių kitų sričių specialistai. Tačiau tai – tik viena bėdos pusė. Blogiausia, kad Lietuvoje jau pripažinti ekspertai – folkloro specialistai, kurių nuomonė yra tolygi informatyviems patarimams, vertina kolektyvus nesilaikydami jokių profesinių įgaliojimų. Kad ir G. Kadžytė, pagarsėjusi kaip tradicijų puoselėtoja, būdama eksperte, staiga pasisako už laisvą folkloro improvizaciją. Tai kas tada gins tikrają tradiciją? Kam tada reikalingi specialistai – ekspertai? Juk kiekvienas, dirbdamas savo darbą, tikisi supratimo ir palaiikymo. Manau, kad, konkrečiu atveju, laidos metu itin senas tradicijas puoselėjantys „Kupkiemio“ kūpiškėnai, nesulaukę žiūrovų simpatijų, tikrai buvo verti specialistų palaikymo ir įvertinimo, deja... Nenorėčiau tikėti, jog etnologė – ekspertė, susižavėjusi „Ratuto“ improvizacijomis, tikrai aikčiojo iš pasitenkinimo, finale matydama jų grojamas variacijas klasikos – pop muzikos temomis, nors ką gali žinoti... Blogai, kai net specialistais nebegalima pasitikėti.

Su folkloro specialistų palaiminimu šiandieną, beje, ir šlageriai, „blevyzgai“, autorinės dainos klausytojams pristatomos kaip liaudies dainos (tais ryškiausiai pastebimai „Folkšoko“ projekte). Kodėl „iš mados išėjo“ daina, kurią išgirdus ne trypti ir šeilti norisi, o „beveik visa salė šluostosi ašaras nežinia dėl ko: ar kad labai gražu, ar kad gerai, ar kad padvelkia į žmones kažkas labai sava, jauna, šventa“ (Mikeliūnaitė T. Ažupių dainininkės // Aš išdaina vau visas daineles. – Vilnius, 1985. – P.21).

... apie liaudies dainos sakralumą

Ką gyvenime Jums padėjo suprasti liaudies daina, muzika? O ko iš Jūsų pareikalavo?

Irena NAKIENĖ. Išmokė ir tebemoko suvokti pasaulį ir save, padeda perskaityti Dievo ženklus. Daina ne atima, daina – duoda, apvalo sielas. Pareikalavo daug laiko, kad suvokčiau, kas čia – šalia mūsų, o kas labai toli – praeityje.

Nida LUNGIENĖ. Davė gilesnį gėrio, grožio, šventumo supratimą. Tai kartu ir pedagogika, auklėjusi mane kaip žmogų. O pareikalavo daug jėgų, pastangų, laiko. Ir tebereikalauja, nes tam, kad galima būtų sakyti, jog „mano gyvenimo būdas – folkloras“, reikia ir žinių, ir jų praktinio pritaikymo bei prisitaikymo šiais laikais, ir dainų, šokių, kūriniių mokėjimo.

Algirdas SVIDINSKAS. Liaudies daina, o kartu ir visa etninė kultūra yra pamatas, be kurio žmogus praranda orientaciją. Jautresniams žmogui tos orientacijos nebuvimas yra pražūtingas.

Taigi nuostabu, kad liaudies muzika, daina vis dar suvokiamą kaip iš amžių glūdumos atplaukusi sakrali jaunymo gija, gėrio ir grožio orientyras.

Galbūt paminėtumėte dainą ar muzikinį kūrinį, kuris Jums ypač brangus ar lydi, kur bebūtumėte?

Algirdas SVIDINSKAS. „Pova“, „Aušta aušrela“, „Avietynus uogynus“, „Mindrela“ bei keletas tėvo grotų kūrinelių.

Audronė KAUKIENĖ. Dainos, kurios patinka, nuolat kinta. Nepaprastai graži sutartinė „Tu lydi, lydeli“. Išskirčiau ir mistiškai mane lydinčią našlaičių dainą. Kartą, vieną iš svarbių gyvenimo momentų, vykdama autobusu, mintyse šaukiausi mamos pagalbos. Kelionėje prisi-sapnavo sapnas, jog dainuoju šią dainą, o prabundu prie motinos kapo... Tokia, tarsi sakmė, situacija buvo pasi-kartojusi ir antrą sykj...

Irena NAKIENĖ. Pačios gražiausios – aukštaičių sutartinės, žemaičių karinės – istorinės, dzūkų kalendorinės ir rūgiapjūtės, Pamario krašto žvejų dainos. Vieną išskirti sunku.

Nida LUNGIENĖ. Išskirčiau tris dainas: „Eisva mudu abudu“, „Ataskrenda pova“, „Kas ten po mana sodelj vaikščiojo“.

Virginija STUKAITĖ. Tai mano senelio, labai išmintingo žmogaus, man padainuotos ir mano pačios užrašytos dainos.

Ko palinkétumėte kiekvienam, dainuojančiam liaudies dainą, grojančiam liaudies melodiją?

Andrius MORKŪNAS. Tėskite!!!

Irena NAKIENĖ. Dainuoti, groti ir kitus pamokyti, o ypač savo vaikus.

Audronė KAUKIENĖ. Norėčiau palinkėti nuoširdumo. Reikėtų stengtis atsiriboti nuo tuščiagarbiškų minčių: kaip atrodau, ar gražiai skamba balsas ir pan. Svarbiausia, pri-

silietus prie liaudies kūrybos, – nesutepti to, kas svarbiausia, – šventumo.

Nida LUNGIENĖ. Palinkéčiau gilesnio pajautimo, supratimo ir pagarbos tam, ką daro.

Algirdas SVIDINSKAS. Išlaikyti galimybę padainuot ir pagrot, kas tapatu išsaugoti galimybę retkarčiais išsivalyti savo sielą.

O iš kur Jūs semiatés dvasios stiprybés?

Irena NAKIENĖ. Iš etninės kultūros, iš žmonių, iš Žemės, iš gyvenimo negandų, iš muzikos, poezijos ir dailės, iš Dangaus...

Nida LUNGIENĖ. Dvasinės stiprybės semiuosi iš šv. Rašto ir maldos, iš sutartinių ir dainų, iš stiprių žmonių, iš pasidainavimų su gastautiečiais bei su man brangiais žmonėmis.

Andrius MORKŪNAS. Néra nieko geriau už dainą ir muziką.

Kas paskatino dométis folkloru ar pasirinkti folklorininko kelią?

Algirdas SVIDINSKAS. Motinos dainos ir tėvo muzika.

Irena NAKIENĖ. Pradžioje to nesiekiau, studijau chorinį dirigavimą. Vėliau viskas susiklostė savaime, lyg skaityčiau Dievo ženklus. Matyt į folkloristiką persiorientavau dėl to, kad gimiau ir augau atokiaame Žemaitijos kaime, kur žmonės mokėjo (ir tebemoka!) daug dainų, pasakų, padavimų. Visa giminė iš mamos pusės buvo muzikali, dainavo, grojo jvairiaisiais instrumentais. Namuose buvo liaudies dainų rinkinių, ranka prirašytų dainų sąsiuvinį, palėpėse žemaitiškų „lyčynų“ (kaukių), pakelėse – koplytelių ir smutkelių. Dainavimas, muzikavimas, giedojimas šermenye ir bažnyčioje, kalendorinių švenčių šventimas buvo natūralus, savaiminis dalykas, lyg ir nereikalaujantis jokių studijų.

Baigusi mokslus vadovavau dainų ir šokių ansambliams, daug eksperimentavau, gilinausi į liaudies tradicijas. Buвау naivi, kaip tas trečias brolis „durnelis“, nieko nebijojau, ir man padėjo Dievas. Buвау rakštis sovietų valdžiai... Matyt ta priešprieša padėjo galutinai apsispręsti. Nors buvo sunku, bet esu laiminga, kad pasirinkau folklorininko kelią.

Audronė KAUKIENĖ. Esu kalbininkė, nenorėčiau savęs vadinti folklorininkę, priimtinesnis man yra etnologo terminas.

Prisimenu, jog nuo pat mažens labai rūpėjo liaudies dainos, kurios Kupiškyje tuo laiku dar plačiai skambėjo. Anksti netekau mamos, tačiau dainavo močiutė, teta. Ir šiandieną atmintyje dar gyvos labai dainingos namų darbininkės iš Klovainių dainuotos dainos. Tačiau ankstyviosios jaunystės – studijų laikais liaudies dainos buvo priti- lię. Iš televizijos ekranų, radio laidų bei koncertų salių sklis-davo tik harmonizuotų liaudies dainų, dainuotų „su balso pastatymu“, melodijos. Dalyvaudama Vilniaus akademinio choro veikloje, jvairių švenčių ir ypač koncertinių išvykų metu mėgdavau padainuoti autentiškų liaudies dainų. Susibūrėme į liaudies dainos mylėtojų grupelę. Lem-

tingu įvykiu laikyčiau pirmajį pasiromydą Vydūno jubiliejiame vakare. Autentišką lietuvių liaudies dainą daina-vau su Veronika Povilioniene, tuo metu dar pirmakurste studente, ir su Maryte Razmukaite. Salėje žiūrovai, išgirdę „gyvą“ liaudies dainą, nustėro iš netikėto jaudulio. Tokia buvo autentiškos lietuvių liaudies dainos atgimimo pradžią pradžia. Tik kiek vėliau susibūrė Mataičio folkloro teatras ir kt. Likimas, matyt, skyrė būti liaudies dainos šaukliu ten, kur teko dirbti. Dėstytojaudama Šiaulių pedagoginiame institute subūrau pirmajį folklorinį ansamblį, o 1971 metais Klaipėdoje gimė „Vorusnės“ kolektivas. Klaipėdos krašte pirmieji pradėjome giedoti ir liuteronų giesmes, kurias išgirdę senieji lietuvinkai neslėpė ašarų. Patiko žmones virkyti...

Virginija STUKAITĖ. Viskuo „kaltas“ buvo mano senelis ir tėtė. Iš jų išmokau pirmasias dainas, o lopšines dainuodavo ir mama. Žodžiu, nuo mažens girdėjau daug dainų, ir man Jos patiko. Manau, kad žmogus gimsta mylédamas liaudies dainą, šokį, o vėliau padeda ir aplinka. Man buvo labai svarbus šeimos požiūris. Visi mėgo dainuoti, tėtė nepavargo vežioti į folkloro klubo švenčiamas šventes...

Taigi folklorininko kelio pradžia – natūraliai perimta tradicija: tévų, senelių dainuotos dainos, grotos melodijos. Tačiau šiandieną yra tas laikas, kai tradiciją svarbu perduoti ne tik vaikams, bet ir aplinkiniams, praradusiems natūralų ryšį su liaudies daina, muzika. Pasirinkęs folklorininko kelią, kiekvienas tampa tarsi liaudies kūrybos tésejū. Tai kelias, kuriuo einant neužtenka vien žinių, gero balso ar profesionalumo. Greičiausiai egzistuoja savotiška folklorininko aura, leidžianti patikėti ir pasitikėti. Tą aurą nusakyti sunku, lengvai pajusti. Pavyzdžiu, kai renkant tautosaką tekdauso užėiti į sodybą – sutikusi šeimininkus labai dažnai nuspėdavau, ar čia suskambės liaudies melodijos. Atvykus mokyti į Rokiškio kultūros mokyklą, nieko neklausinėjant lengva buvo suprasti, kuris bus folkloro dėstytojas Algirdas Svidinskas, taip pat ir Klaipėdos universitete nereikėjo teirautis, kaip surasti etnologijos specialybės jkūrėją Audronę Kaukienę... Maloni šypsena, spindinčios akys, šiluma, kuri, matyt, natūraliai sklinda iš liaudies kūrybą puoselėjančios dvasios, suktejsuka į folklorininkų sūkurį...

O galbūt išskirtumėte asmenybę, formavusią Jūsų požiūrį į folklorą?

Irena NAKIENĖ. Požiūrį į folklorą formavo J. Čiurliytės asmenybė. Studijų metais lankiau jos paskaitas. Vėliau – N. Vėlius.

Audronė KAUKIENĖ. Studijuodama lankiau D. Saukos paskaitas, tačiau intuityviai jaučiau kitokį priėjimą prie liaudies kūrybos. Patinka Norberto Vėliaus, plačiai supratusio etnologiją, darbai. Manyčiau, jog labai svarų indėlių į tradicinio folkloro puoselėjimą įnešė Laima Burkšaitienė, kuri priešinosi taip sparčiai plitusiam folkloro ansambliams supanašėjimui. Kolektyvų dainavimo manieros supanašėjimas – esminė problema. Dauguma dalyvių jau néra

girdėję natūraliai skambančios liaudies dainos ar muzikos. Dažniausiai mokomasi iš jrašų, o tai salygoja, jog mėgdžiojami bobučių balsai. Tačiau jauno žmogaus balsas ir dainavimo maniera savaime kitokie! Pastebiu, jog folkloro kolektyvai stengiasi dainuoti labai atvirais balsais, kaip tradiciškai dainuota tik Vilniaus krašte. Galbūt tokiam dainavimo stiliumi susiformuoti turėjo įtakos „Ratilio“ kolektivo, vadovaujamo Z. Kelmickaitės, išpopuliarintos Vilniaus krašto dainos...

Nida LUNGIENĖ. Požiūrį į folklorą formavo nemažai asmenybių: atlikėjai – V. Povilionienė, E. Vyčinas, D. Račiūnaitė, mokslinjų požiūrį – R. Apanavičius, gilesnį folkloro supratimą – A. Svidinskas.

Sandra SIMANAITIENĖ. Džiaugiuosi, kad gyvenime sutikau gerą draugę Rasą, kuri sudomino paslaptingu liaudies muzikos pasauly, paskatinė dainuoti, groti kanklėmis. Visada įkvėpia ir lietuviškai graudus E. Vyčino balsas, jo dainuojamos liaudies dainos.

Būtent folklorui atsidavusios asmenybės šiandieną atlieka žymiausią kaimo dainininkų, muzikantų vaidmenį: į juos lygiuojamasi, natūraliai perimama jų dainavimo ar muzikavimo maniera. Jiems turėtume būti dėkingi, jog šiandieną miestuose liaudiškai muzikuojama bene gausiau nei kaimuose. Ir ne tik už tai... Netolimoje praeityje, tarsi senovės dainai, folklorininkai sugebėjo įskelti karštą lietuviškumo kibirkštėles, padėjo susiprasti. Ir šiandieną būtent nuo folklorininkų priklausys, ar folkloras bus tik „kergiamas su džiazu“ bei naujausiuose projektuose pristatinėjamas kaip prostitutė tautiniu sijonu, ar vėl pajusime, jog šventas yra tas laikas, kai gyvybinga tradicijos gija išaudžia liaudies melodijų pynę...

Kalbėjosi Aušra KAVALIAUSKIENĖ

That time is sacred...

Aušra KAVALIAUSKIENĖ

The thoughts spoken out and the ascertainments made by regional investigators of folklore and cultural workers in Lithuania have been presented in this conversation. Aušra Kavaliauskienė from the University of Klaipėda participated as an interviewer for the discussion.

As to the future of folklore the folklorists wish ethnic culture could be made a regular part of all the subjects in all secondary schools, they would like that after the completion of the course of a secondary school the graduates know their nation's history of culture and customs and, accordingly, they want them to be able to dance folk dances and sing folk songs on a variety of events.

The participants of the discussion appreciated commercial institutions' efforts to cultivate their business and cherish Lithuanian traditions side by side, however, they demonstrated their non-support for the programme „Let us give much rating“ being broadcast at the moment by Lithuanian national TV in which folk music companies appear. In their opinion the programmers let themselves come down to the lines of worthless shows, thus ignoring traditional classic village bands.

Pasaulio kūrimo motyvai lietuvių pasakojamojoje tautosakoje

Nijolė LAURINKIENĖ

Straipsnyje analizuojami lietuvių pasakojamojoje tautosakoje aptinkami su mitopoetine pasaulėžiūra susiję kosmogoninio mito reliktais. Remiantis lyginamuoju metodu – gretinant lietuvių folklorinių naratyvų tam tikras semantines struktūras su kitų tautų analogiškomis struktūromis, siekiama kvalifikuoti jų pobūdį, kilmę ir mėginti rekonstruoti lietuvių kosmogoninio mito kontūrus. Pasakojamojoje tradicijoje senajų tikėjimą atspindintys motyvai ir siuzetai yra susipynę su vėlyvesnėmis krikščionių religinės sistemos nuotrupomis, tad svarbu diferencijuoti tuos du skirtingų religijų sluoksnius.

Pasaulio kūrimo, arba kosmogoniniai, mitai yra ypač archaiški, kai kurie jų savo šaknimis siekia žmonijos priešistorę. Tai – pasakojimai apie pasaulio kaip visumos ar tam tikrų jo dalių atsiradimą. Su kosmogoniniu mitu susijusių vaizdinių, motyvų prasmė neretai būna sunkiai suvokiamą ir paaiškinamą, ji yra tarsi užkoduota ir atskleidžiamą tik panaudojant tam tikrą semantinį kodą – ieškant jiems atitinkmenų apibréžtoje tarpusavyje susijusių ženkų sistemoje.

Būdingi su kosmogoniniu mitu susiję vaizdiniai, aptinkami pasaulio formavimosi ar jo sandaros aprašymuose, yra tókios daugelyje mitologinių tradicijų pastebétos, išties placių žinomas semantinės struktūros kaip pasaulio medis – pačio mitinio pasaulio ir jo sandaros modelis; tai pat savo funkcija bei prasme iš dalies pasaulio medži atitinkantis kalno vaizdinių; arba atitinkamas objektas (sala, akmuo, kalnas, medis) vandenye, kuris pasaulėkūros kontekste gali reikšti pasaulio pradmenį, užuomazgą. Paminėti objektai, kaip sprendžiama iš senosios pasaulėžiūros, mitinio pasaulio erdvėje žymédavę ypatingą vietą – pasaulio centrą, *axis mundi* (pasaulio aši), kur vykdavę pirmasis įvykis – pasaulio sukūrimas. Su mitinio pasaulio centro samprata susijusių vaizdinių ir įvairių jo kombinacijų randama daugelyje lietuvių žodinės tradicijos, taip pat vaizduojamojo meno kūriinių. Nemaža jų yra išlikusių kalendorinių švenčių tautosakoje bei su jomis susijusiose apeigose.

Kosmogoninis mitas yra glaudžiai susijęs su archajine šventės samprata. Ir pasaulio kūrimo mitas, ir kalendorinių švenčių apeigos bei žodinė kūryba, jų pobūdis nemaža dalimi buvo nulemtas ciklinės laiko sampratos. Laikas buvo skaidomas į tam tikrus periodus, kuriuos atskirdavo sakralieji taškai laike – šventės. Toks laiko skaidymas padėdavo išvengti žmogų gnuždančios monotonijos ir suteikdavo jo egzistencijai ritmą bei prasmę. Pagrindine metų švente laikytą naujus metus pradedanti, juos atverianti šventė. Manoma, kad jos metu mitais bei ritualais būdavo primenamas pirmasis ir reikšmingiausias įvykis – pasaulio sukūrimas. Žmogus perodiškai, prieš kiekvieną šventę, o prieš pagrindinę metų šventę ypač, jausdavęs poreikį atsinaujinti, atsikratyti ji ir pasaulį žlugdančių galių ir tarsi viską pradeti iš naujo, nuo pačios pradžios pradžios – pasaulio sukūrimo. Štai kodėl metai, kaip vienas svarbiausiu laiko ciklą, o labiausiai – senų ir naujų metų sandūra buvo ryškiai paženklinti universaliuoju visa ko kūrimo ir atkūrimo ženklu, kurį atspindėjo kosmogoninis mitas ir su juo susiję ritualai.

Kosmogoninio mito reliktų pastebėta ne tik kalendorinių švenčių tautosakoje ir apeigose, bet ir kitose lietuvių tautosakos rūsyse bei žanruose. Visų pirma išskirtinos etiologinės sakmės. Čia kosmogoninio mito liekanos akivaizdžios: jos įkūnytos pasakojimuose apie žemės, dangaus šviesulių, augalų, gyvūnų ir žmogaus kilmę. Tenka apgailestauti, kad pasaulio kūrimo mitas, išskyrus vieną kitą jo fragmentą, neuzfiksuotas rašytiniuose šaltiniuose. Todėl, kalbant apie jį, teks remtis daugiausia pasakojamaja tautosaka, kur jo fragmentai išlikę kaip tam tikro turinio siuzetai. Kalendorinių dainų vaizdiniai, galėję turėti sąlyčio taškų su pasaulio kūrimo mitu, čia nebus nagrinėjami, nes tam reiktu specialių kalendorinių dainų semantinės sistemos studijų.

Pasaulio prieistorė

Pasaulio kūrimas sakmėse pradedamas situacija prieš sukūrimą – nebūties vaizdavimu. Toji nebūtis nusakoma pažymint, kad anuomet „nieko nebuvu“. Neretai nurodoma, kad trūkė esminių pasaulio komponentų, ir išvardijama, kurių – žemės, dangaus ar kitų:

Pradžioje pasaulio nebuvu nei žemės, nei saulės, nebuvu nieko, tiktais vien vanduo (LMD I 851/1).

Kai dar nebuvu dangaus nei žemės, dievas su velniu vaikščiojo ant vandens paviršiaus (BsV, p. 280, Nr. 3).

Sako, pradžiai, prieš sutvėrimo pasaulio, kol dar nieko nebuvu, tiktais vieni vandenys visur. Ponas Dievas žadėjo sutverti, bet niekas nežinojo ką (LTR 1973/4).

Nebuvu nieko, tik vanduo (LTR 2991/38/).

Buvęs tik vanduo. Laiveliu yrësi dievas ir velnias (LTR 2368/121/).

Pasakojant apie nebūti prieš atsirandant pasauliui, daugeliu atvejų daroma išlyga: teigama, kad tuomet buvęs tik vanduo. Tokiame fone vaizduojami kūrėjų – paprastai Dievo ir velnio – kreatyviniai veiksmai. Jie, irstydamiesi laiveliu ar vaikštinėdami vandens paviršiumi, tariasi, kaip sukurti pasaulį, o paskui pradeda jo kūrimą.

Kartais apibūdinant pasaulio prieistorę užsimenama apie tyrojuši rūką ar miglą. Sakoma, kad seniai, labai seniai, kol dar nieko nebuvo, nei žemės, nei dangaus, buvęs tik rūkas ir vanduo (LTR 1560/20/). Arba pasakojama, kad labai seniai, kai nebuvo dar pasaulio, gyveno tiktais vienas Dievas, ir jis gyveno miglose (LMD I 513/11/). Matyt, rūkas, migla laikyti chaotiškumo, neorganizuotumo, buvusio prieš visatos sukurimą, požymiu.

Su neapibrėžtumu, amorfiskumu susijusi pasaulio prieistorė dar apibūdinama kaip tamsa ir kaip kisielius, kaip su tirštumu susimaišęs skystumas (LMD I 32a/). Įsivaizduota, kad kadaise žemė buvusi skysta ir tik vėliau palaipsniu ji pradėjo tiršteti, kietėti. Pasakojama, kad Dievas sutvérė žemę skystą kaip kisielių, o akmenis kaip kleckus. Tačiau vėliau Žemė pradėjo tiršteti, akmenys augti (LTR 952/53/). Paňašiai teigama kitoje sakmėje: kadaise Žemė buvo skysta ir akmenys minkštū; Žemė vis kietėjo, o akmenys augo (LTR 2560/293/). Tad Žemės formavimasis galėjo būti aiškinamas kaip pradinės jos konsistencijos sutvirtėjimas. Kietėjant, tirštėjant žemei, pasaulis pamažu įgijo tvirtą pamatą.

Kai kuriose sakmėse pažymima, kad pasaulio kūrimas vykstas tam tikra seka. Iš pradžių galėjo būti sukuriamas dangus, o paskui žemė (LTR 1580/455/). Kitur teigama, kad žemę atskyrus nuo vandens pradedamas kurti jos reljefas (LTR 3783/444/). Pagrindinių universumo elementų išskaidymas gali būti pasaulio tolesnio kūrimo sąlyga. Dažniausiai sakmėse atskleidžiamas vienas kuris nors pasaulė-kūros epizodas. Tik jų visuma atveria bendrą kosmoso kūrimo vaizdą.

Žemės kūrimas paneriant iš pirminius vandenis

Ypač archajiškas aptariamos tematikos siužetas – apie kosmogoninį pasinėrimą (žemė sukuriama iš smilčių, išgriebtų velnio ar kitos būtybės iš jūros dugno). Jis užfiksuotas Indijoje, Indonezijoje, Šiaurės Amerikoje, Vidurinėje Azijoje, Sibire, finougry tautose, rumunų, bulgarų, lenkų, ukrainiečių, baltarusių mitologinėse tradicijose, taip pat, kaip minėta, lietuvių pasakojamojoje tautosakoje.¹ Remiantis tuo, kad mitas apie pasinėrimą iš pirmynkių vandenų dugnų paplitęs ne tik indoeuropiečių kilmės tautose, bet kur kas plačiau, keliama prielaida, kad jis atsirado dar prieš susiformuojant indoeuropiečiams.²

Lietuvių sakmėse apie kosmogoninį pasinėrimą pasakojama, kaip pasaulio pradžioje, kai dar nieko nebuvo, vien tik vanduo aplink tyvuliavo, plaukė laivelis, kuriame sėdėjo Dievas ir velnias. Dievas liepė velnui panerti į jūros dugną

ir atnešti iš ten žemę. Dievas pasėjo atneštas žemes – radosi lygumos. Velnias, megdžiodamas Dievą, taip pat pabandė taip padaryti. Išspjovė burnoje paslėptas žemes – iškilo kalnai, émė telkšoti balos (LPK 3005). Kai kurie šio siužeto tipo variantai pratęsti pasakojimu, kaip velnias Dievą, sukūrusi salą, nori paskandinti. Velnias paima Dievą už kojų ir velka į vandenį. Bet sala vis didėja, vanduo traukiasi tollyn, ir velnias Dievo paskandinti neįstengia (LTR 2368/121/, 2991/38/ ir kt.).

Dievo kūrėjo paveikslas sakmėse apie žemės atsiradimą yra gana abstraktus. Jis įvardijamas tiesiog Dievu, užsimenama, kad gyvena danguje (LTR 2069/393/). Dievo pagalbininkas – jam priešiška chtoninė būtybė velnias. Pastarasis sakmėse apie Žemės sukurimą įvairiai apibūdinas: kaip Dievo tarnas, brolis, kitas Dievas, vandens paukštis – gaigalas (LTR 4642/83/; SIŠLSA Nr. 437; LMD I 851/1/; LTR 1560/20/). Velnias vaizduojamas kaip destruktyvus personažas. Tai rodo jo nevykusį kuriamoji veikla bei akivaizdžios pastangos pakenkti Dievui bandantį jį paskandinti. Tikrasis kūrėjas, pasaulio kūrimo iniciatorius vis dėlto yra Dievas. Nors jų abiejų funkcijos tarsi panašios, tačiau tų funkcijų pobūdis, o ypač pasekmės vis dėlto yra skirtingos. Dievas sutveria tai, kas pozityvu, žmogui naudinga, velnias – tai, kas negatyvu ir gali sukelti sunkumą, net pakenkti žemėje gyvenančioms būtybėms. Velnias lyg ir padeda Dievui kurti pasaulį, tačiau jo kūriniai yra netobuli, dažnai – neužbaigtai. Todėl etiologinių sakmių velnias laikomas Dievo kūrėjo veiksmus nevykusiai pamegdžiojančiu triksteriu. Kitų tautų mituose pozityvūji pradą išreiškiantis herojus, kaip ir lietuvių sakmėse, irgi skurdžiau apibūdinamas nei jo palydovas. Su nėrovu jis gali būti susijęs giminystės ryšiais: jiedu esą broliai, brolis ir sesuo arba dvi seserys (Šiaurės Amerikos indėnų, altajiečių, buriatų, kinų, Japonijos ainų mituose [MNM I, p. 197, 408]). Lietuvių velniai, nerianti į vandenį dugną žemę, pasaulio tautų mituose atitinka panašios prigimties su žeme ar žemės vandenimis susiję gyvūnai. Vedų mitologijoje minimas pradžios laikų šernas, neriantis į vandenį ir iš dumblo sukuriantis žemę [MNM I, p. 224]. Rytų slavų folklore neriančio demiurgo vaidmenį atlieka velnias ir tokie paukščiai kaip antis, balandis, gulbė.³ Finougry mitologinėje tradicijoje neriančiuoju žemės į vandenyno dugną irgi gali būti velnias arba vandens paukštis – naras, gaigalas.⁴ Kaip rodo lietuvių ir kitų tautų „kosmogeninio pasinėrimo“ siuzetai, nėrovas yra chtoninė būtybė, kaip antai velnias, šernas, arba susijusi su vandenimis – paprastai koks nors vandens paukštis.

Mitas apie dvięjų mitinių būtybių – bendradarbiaujančių ir konfliktuojančių – kuriamąjų veiklą vadinamas dualistiniu.⁵ Lietuvių sakmių Dievas ir velnias – priešingos prigimties personažai, ir jų atitinkami kūriniai atspindi paties pasaulio prieštaragingumą. Anot M. Eliade's, kosmogeninis dualistinis mitas savaip paaiškina blogio atsiradimą pasaulyje.⁶

Paprastai dualistinio mito kilmės klausimu skiriami du požiūriai. Pagal vieną jų, šių mitų atsiradimo priežastys glūdinčios dualistinėje visuomenės organizacijoje: kiekvieną gentį sudarė dvi fratrijos. Fratrijų pradininkai, tarpusavy susiję giminystės ryšiu, gali būti tapatinami su kosmogoniinių mitų broliais kūrėjais. Mituose tad neretai atsiispindi socialinės struktūros.⁷ Kita vertus, dualistinio mito kilmė aiškinta ir pačia žmogiškojo suvokimo struktūra, pasaulio reiškinius skirstant i opozicijas [MNM I, p. 408]. Skaičius „du“ esąs „dvyliopumo, skilimo, dvejopumo, priešpriešos, konflikto simbolis, taip pat ir pusiausvyros; simbolizuojama judėjimą, bet kokio vystymosi pradinį postūmį“. Veiksmiai, kuriais remiasi dualistinė pasaulėžiūra, – tai priešprieša tarp kūrėjo ir kūrinio, tarp šviesos ir šešelio, vyriškumo ir moteriškumo, dvasios ir materijos, gėrio ir blogio, gyvenimo ir mirties ir t. t. Dualistinį mąstymą itin raiškiai atskleidžia kinų kosmologinių pradų „in“ ir „jang“, taip pat iranėnų zoroastrizmo principų – gėrio (Ahūra Mazda) ir blogio (Arimanas) priešpriešos.⁸ Kosmogoniniuose dualistiniuose mituose, kuriuose pirmykštės nebūties fone vaizduojami du herojai, susiję ir priešpriešos, konflikto, ir bendradarbiavimo, savitarpio pagalbos santykiai, pirmiui opozicijų susikirtimą galima suvokti kaip postūmį gyvybei atsراсти, esminį bet kokios pradžios bei raidos veiksnį.

Kai kuriose sakmėse, sudarančiose atskirą siužeto tipą apie velnio veiklą, susijusią su žemės kūrimu, nepasakojama šią būtybę neriant i marių dugną (LPK 3015). Jose iškart aiškinama, kas pasidaro, kai velnias („spjudas“) išspjauna žemes iš burnos ar tiesiog paséja. Sakoma, kad atsiranda daug akmenų. Jų be perstojo daugėja. Tai pražūtingas reiškinys – akmenys gali nukloti visą žemę. Tuomet Dievas sumano užleisti šaltį ir šitaip sustabdo akmenų augimą. Kai kuriuose tekstuose užsimenama, kad akmenys auga iki Kalėdų / Kristaus gimimo (6 variantai: LTR 398/155/, 952/44/, 1158/224/, 1284/58/, 1289/131/, 1485/63/). Ypač dėmesio verti tie variantai, kuriuose sakoma, kad akmenys augo iki perkūnijos (3 variantai: LTR 952/44/, LTR 952/53/, LTR 2376/32/). Kalėdos arba perkūnija (variante LTR 952/44/ minimos abi šios priežastys kartu) laikoma riba, ties kuria baigiasi velnio galia. Kaip žinoma, perkūnija tikėjimuose interpretuojama kaip dievo Perkūno kova su velniu, sakoma, kad jos metu Dievas velnius muša (LTR 739/11/, 1001/491/). Šia prasme perkūnijos paminėjimas sakmėje apie velnio auginamus akmenis atrodytų visiškai suprantamas ir pagristas. Pabrėžtina tai, kad lemtingoji perkūnija, ar griaustinis, o drauge ir Dievo kova su velniu, kaip rodo analizuojamos sakmės, įvyksta per Kalėdas. Juk būtent Kalėdų laikas kadaise lietuviams buvo naujų metų pradžia. Kai kuriose archajinėse tradicijose mitas apie Dievo ar kito herojaus kovą su destruktyvų pradą įkūniančia būtybe būdavo aktualizuojamas, pakartojamas j iimituojančiais ritualais kaip tik Naujujų metų šventės išvakarėse ar tiesiog jos metu. Per Naujuosius metus Babilone būdavo iškilmingai deklamuojama „Enuma eliš“ – „Poema apie su-

kūrimą“. Pasakota ir imituota Marduko kova su jūrų pabaisa Tiamat. Ši pabaisa būdavo nugalima, o iš jos palaikü sukuriamas kosmosas.⁹ Su Naujaisiais metais buvo siejamos ir senovės indų griausmavalžio Indros pergalės, menančios pasaulio sukūrimą (išlaisvinami vandenys, galvijai, į dangų įkeliamas saulė).¹⁰ Lietuvių sakmėse minimos Kalėdos, kaip riba, iki kurios reiškiasi velnias, sėdamas žemėje akmenis, irgi atrodo reikšmingos kosmogoniniu atžvilgiu. Apie Kalėdas įvykstanti saulėgrīžą žymi naujo laiko ciklo pradžią, kuri reiškė kuriamųjų jėgų pergalę prieš choso jėgas ir naują šventybės (*sacrum*) įsigalėjimą. Kosmogoninis mitas bei su juo susiję ritualai tad atspindėjo ir, mitopoetinės epochos žmonių požiūriu, skatino pasaulio bei žmogaus atsinaujinimą.

Žemė, laikoma žuvies

Analizuotas „kosmogoninio pasinėrimo“ siužetas vyrauja, tačiau nėra vienintelis žemės kilmės bei prigimties paaiškinimas lietuvių sakmėse. Lietuvių tautosakoje aptiktas ir siužeto tipas, taip pat laikytinas tarptautiniu, apie žemę, vandenų platybėse laikomą didelęs žuvies. Šios sakmės užrašyti tik du variantai, todėl kyla klausimas, ar ji neatkelia iš kur nors kitur. Analogiški motyvai žinomi rusų, arménų, mordvių, ainų, japonų, buriatų, altajiečių, mongolų mitologijose [MNM II, p. 392].¹¹ Viename iš Lietuvoje užrašytų sakmės apie žemę laikančią žuvį variantų sakoma, jog kai žuvis versis ant kito šono, jūra patvins ir apsemis visą žemę (LTR 1977/25/). Kitame sakmės variante aiškinama, kad tuomet, kai žuvis pasens ir mirs, uodega išliš iš dantų, ir bus pasaulio pabaiga, kadangi žemė, nebeturėdama ašies, nukris (LTR 1170/351/). Žuvis čia laikoma žemės ašimi ir atrama. Be atramos žemė negalėtų egzistuoti. Žuvis šiose sakmėse yra svarbi mitinės kosmologijos dalis, jos žūtis ar tik būklės pasikeitimas lemia pasaulio pabaigą. Paňašiai žuvies vaidmuo suvokiamas arménų pasaulėvaizdyje. Pagal vieną jų mito versiją, žemę juosia milžiniška žuvis, plūduriuojanti vandenynę. Žuvis vis stengiasi pagauti savo uodegą, bet negali. Jos judeisai sukelia žemės drebėjimus [MNM I, p. 105]. Ir buriatų pasakojama, kad stipriai sujudėjus žuviai, remiančiai žemę, prasideda žemės drebėjimas. Altajiečių mitologijoje žemę laiko trys žuvys: kai viena jų nuleidžia galvą, prasideda potvynis. Manoma, kad žuvis – žemės atramos vaizdinių galėjo būti susijęs su indų vaizdiniais apie viduryje vandenyno stūksantį kosminį kalną [MNM II, p. 392]. Kalnas taip pat galėjo atliki žemės ašies ir atramos vaidmenį.

Žuvis, apjuosusios žemę pirminiuose vandenynse, motyvą būtų galima palyginti su kai kuriose mitologinėse tradicijose panašią funkciją atliekančios gyvatės vaidmeniu: senovės indų (Šeša), skandinavų (Midgardo gyvatė), egiptiečių (Mechenta) [MNM I, p. 470]. Tieki žuvis, tieki gyvatės yra su žeme ir vandenimis susiję gyvūnai. Tad žemę paremia, laiko chtoniškos ar vandeninės prigimties būtybės.

Lietvių pasakojamojoje tautosakoje tokį vaidmenį, kaip liudija negausūs sakmių variantai, galėjusi atlikti kaip tik vandens būtybė – žuvis.

Žemė – Saulės ir Ménulio duktė

Kartais žemės kilmė siejama ne su vandenimis ir jų gelmėmis, o su dangaus sfera. Šios tematikos sakmės, palyginti su „kosmogoninio pasinėrimo“ siužetu, greičiausiai yra velyvesnės. Jose nėra chtoninės prigimties personažų. Čia veikia personifikuoti dangaus kūnai, su dangumi susijusios stichijos. Šių veikėjų ir dangaus kaip veiksmo vietas sureikšminimas atspindi indoeuropiečių ideologiją. Žemė – personifikuota mitinė būtybė – įtraukiamā į „dangiškųjų vestuvių“ scenarijų. Pasakojama, kad ji yra Saulės ir Ménulio duktė. Kartą tarp Žemės tėvų kilęs nesutarimas. Saulė norėjo viena saugoti Žemę, bet Ménulis nesutiko ir padaivė Saulę į teismą. Teisėjas Perkūnas nusprendė, kad Saulė Žemę saugos dieną, o Ménulis ir jo seserys žvaigždės – naktį (LTR 4239/49/; žr. taip pat LTR 10b/163/). Šitaip atsirado diena ir naktis – laikas buvo suskaidytas į šviesųjį ir tamsųjį periodus. Atpasakoto turinio naratyvui atstovauja tik du sakmės variantai. Tačiau tokį siužetą baltų areale tikrai galėjus egzistuoti patvirtina latvių mitologinė tradicija. Pasak latvių analogiško turinio kūrinių, tarp Saulės ir Ménulio ištis gali kilti nesutarimų dėl pareigų – kam švesti dieną, o kam naktį.¹²

Saulės ir Ménulio, kaip sutuoktinių poros motyvas žinomas tiek lietuvių, tiek latvių mitologijoje. Išairūs šio motyvo pagrindu sukurti siužetai atspindi vadinamajį dangiškųjų vestuvių mitą. Lietvių žodinėje kūryboje apie tai kalbama, be minėtų, dar viename kūrinyje. Turima omenyje Liudviko Rėzos XIX a. pradžioje paskelbta daina apie Ménesio ir Saulės vedybas, Ménulio, įsimylėjusio Aušrinę, neištokimybę ir Perkūno bausmę už tai (RD I 27). Tiesa, šis tekstas Rėzos smarkiai redaguotas, ir dėl to kyla abejonių, ar čia iš tiesų atspindėtas tikrasis dainos turinys. Tačiau jei šiuo atveju ir nepasitikima tekstu, tai paties siužeto autentiškumą patvirtina latvių folkloras. Apie Ménesio vedybas su Saule ar Saulės dukterimi ir neištokimybę užrašyta nemažai latvių dainų (LTdz 8193, 8194), taip pat sakmių [Ltt, p. 36]. Tad galima teigti, kad tiek lietuvių, tiek latviai turėjo dangiškųjų vestuvių siužetą, tik jis išliko išairiai modifikavęsis. Vienu tokio tipo siužetą laikytina ir aptarta sakmė apie sutuoktinius Saulę su Ménuliu, jų dukterį Žemę ir Perkūną, smerkiantį šios sutuoktinų poros nesutarimus.

Saulės sukūrimas

Saulę lietuvių mitologijoje nukala kalvis. Kalvis, kaip demiurgas – pasaulio elementų kūrėjas, žinomas daugelio tautų mitologinėse tradicijose. Šiuo požiūriu jis prilygsta Dievui kūrėjui. Lietvių kalvis kūrėjas viename mitologijos šaltinyje tiesiog ir priskirtas dievams. Jono Malalos kronikos

intarpe (1261 m.) tarp lietuvių dievų paminimas kalvis Telialvelis, ir čia pat nusakoma jo atliktas veiksmas: Telialvelis nukalęs saulę ir ją įmetęs į dangų [BRMŠ I, p. 268].

Apie kalvį kaip apie saulės kūrėją kalbama ir vienoje lietuvių sakmėje. Pasakojama, kad senais laikais gyvenęs žmogus kalvis. Tuomet visur buvo tamsu kaip naktį. Tai šis kalvis nutaręs nukalti saulę. Paėmęs blizgančią geležį kalė kalė ir nukalė per šešerius metus. Tada, užlipęs ant aukščiausios trobos, įmetė ją į dangų (LTR 4239/506/). Kalvio kuriamoji veikla ir būtent saulės nukalimas patvirtinamas ir latvių tautosakos. Čia kalvis Dievo paliepimu nukala apvalų ritulį. Dievas nudažo jį aukso spalva ir pakabina danguje. Taip atsiradusi saulė [Ltt, p. 35]. Tad saulę esant sukurta – nukaltą kalvio liudija tiek lietuvių, tiek latvių folklorinių, taip pat rašytinių šaltinių.

Su mitu apie saulės sukūrimą motyvais siejasi viename mitologijos šaltinyje užfiksuotas pasakojimas apie (personifikuotos) Saulės pagrobimą ir jos išlaisvinimą. Tą pasakojamą pateikė XV a. istorikas Enėjas Silvijus Piccolominis. Jo rašoma apie vienuolio Jeronimo Prahiškio, platinusio Lietuvoje krikščionybę, surastą gentį, kuri garbinusi Saulę ir labai gerbusi nepaprasto didumo geležinį kūjį. Žyniai, paklausti, ką reiškia šis garbinimas, atsakę, esą kadaise ištisus mėnesius nebuv'o Saulės, kurią galingas karalius buvo sugavęs ir uždaręs tvirčiausiam bokšte. Tada atėjo į pagalbą Zodiako ženkli. Didžiulių kūjų jie sudaužė bokštą, išlaisvino Saulę ir grąžino ją žmonėms [BRMŠ I, p. 591–592, 595]. Taigi Saulę išlaisvina Zodiako ženkli. Jie vaizduojami tarsi viena personifikuota būtybė, manipiliuojančių didžiuliu kūju. Zodiakas – dangaus skliauto juosta abipus ekliptikos, kuria juda Saulė ir kitos planetos. Pagal žvaigždynus ji yra padalyta į 12 dalių, gavusių po atitinkamą Zodiako ženkltą. Tad Zodiako ženkli simbolizuoją atitinkamas Saulės kelio dangumi atkarpas. Saulės pagrobimas reiškia, kad ji savo dangiškuoju keliu, t. y. Zodiaku, keliauti negalėjo. Zodiako ženklus žmonija žino labai seniai. Tokia astralinių ženklų sistema Lietuvoje galėjo egzistuoti dar prieš įvedant krikščionybę. Rašytinių šaltinių paliudyta, kad Vilniuje stovėjusios Perkūno šventyklos altorius buvęs iš 12 pakopų, ir kiekviena pakopa buvo skirta vienam Zodiako ženkliui. Ant jos buvo deginamos aukos tą atitinkamo mėnesio dieną, kai Saulė įžengdavo į naują ženkltą [BRMŠ II, p. 463, 465]. Taigi Zodiako ženkli su Saule buvo siejami ir Perkūno šventykloje. Vadinas, jau tuomet (XIII a.) šie astraliniai ženkli priklausė senosios religijos simbolių sistemai. Matyt, ne atsikritinai jie buvo paminėti ir Piccolominio, aiškinant, kaip lietuvių įsivaizdavo Saulės pagrobimą ir jos sugrąžinimą į dangų.

Piccolominio pateiktame mito fragmente išskirtina tai, kad Saulę išlaisvinama kūju. Reikėtų priminti, jog kaip tik kūju, tai yra kalvio įrankiu, saulė ir nukalama. Galimas daiktas, kad Zodiako ženkli yra vienas iš kalvio, susijusio su Saule, variantų, atmainų. Jų ryšys su kūju kiek neįprastas. Tačiau, šiaip ar taip, galima konstatuoti kūjo, būdingo kalvio

įrankio, reikšmę ne tik sukuriant, bet ir sugrąžinant žmonėms pagrobtą Saulę. Matyt dėl to šiam įrankiui ir buvo teikiama nepaprasta pagarba. Beje, reikėtų pažymėti, jog kalvio įrankiai daugelyje mitologinių tradicijų buvo ypač gerbiami ir laikomi kone šventais, o kalvio darbas prilyginamas dievo Kūréjo veiklai. Šitokiamė kontekste siužetai apie kalvį, nukalantį Saulę, ir nepaprastą kūjį, kuriuo Saulė išlaisvinama, atrodo logiški ir suprantami.

Žvaigždynų kilmė

Grīžulo ratai

Be aptartų dangaus kūnų, nuo seno žmonių buvo stebimi žvaigždynai bei aiškinama jų kilmė. Gerai buvo žinomas Grīžulo ratų (*Ursa Major*) žvaigždynas. Daugelyje tautų jis vadintas kaip tik „ratais“ ar „vežimu“. Taip šis žvaigždynas įsivaizduotas graikų, roménų, frigų, hetitų ir buvo įvardijamas kaip „ratai“, tik įvairiai skirtinos kilmės žodžiais.¹³ Lietuvių Grīžulo ratų pavadinimui giminiškas latvių šio žvaigždyno vardas – *Grezie Rati*. Žodis *grezie* reiškia ‘kreivieji’, tad išvertus būtų „Kreivieji ratai“. Lietuvių žodis *grīžulas* kildinamas nuo *grēžti* ‘kreipti, sukti atgal’. Taigi ratų pavadinimai *Grīžulo* bei *Grezie* syja su kreivumo, sukimu, pasukimo atgal, būtent grīžimo reikšmėmis. Su šitokia prasme Grīžulo ratai susiję ir folklore.

Lietuvių pasakojamojoje tautosakoje Grīžulo ratai įsivaizduojami kaip užkliuvę važiuodami dangumi, užsikabinę už ko nors ar net sulūžę, istringę ir iki šiol ten tebestovintys. Šiaisiai ratais galėję važiuoti Alijošius ir Einikis (LTR 1300/30/). Lietuvių žodinėje tradicijoje krikščionių religijos personažai Alijošius ir Einikis (Elijas ir Enokas) yra gana velyvas griaustinio dievo Perkūno transformacijos padarinys. Iki šiol gana populiarus tebéra liaudies tikėjimas, kad dangumi ratais važiuojantis Alijošius (su juo gali būti ir Einikis) yra griaustinis, perkūnija ar tiesiog pats Perkūnas (LMD I 613/45/, LTR 739/1/, 832/76/, 2212/147/, 3867/216/). Beje, vienam tikėjime sakoma, kad perkūnijos griausmas – tai šv. Grigaliaus važinėjimas ratukais per debesis (LTR 1181/741/). Vardas Grigalius gali būti trumpinamas kaip Grigas, o Grīžulo ratai kartais vadinami Grigo ratais. Vadinas, Grigo, tai yra Grīžulo, ratai galėjo būti siejami su Perkūnu. Šiaisiai ratais po dangų važinėjės vienas iš viršutinei mitinio pasaulio sferai priklausiusių dievų, būtent griaustinio dievas. Beje, akiavaizdžiai Grīžulo ratų sąsają su Perkūnu patvirtina vienoje Lietuvos vietovėje (Gruzdžių apylinkėse) prisimenamas šio žvaigždyno pavadinimas *Perkūno ratai*.¹⁴

Reikia manyti, kad Grigo, arba Grīžulo, ratų mitologema buvo įtraukta į griaustinio dievo mito vaizdinių sistemą. Ratai – ir šiaip jau būdingas Perkūno atributas. Dažnai jis įsivaizduojamas važiuojantis ratais dangumi. Ratų dundėjimas aiškinamas kaip griaustinis, o iš po ratų lekiančios kibirkštys – kaip žaibai (LTR 832/146/, 2567/228/). Todėl žvaigždynas, vadinas „ratais“, galėjo būti pagrįstai susietas su Perkūnu ar jo vėlesniu pakaitalu Alijošiumi. Kaip aiškinai-

ma sakmėje, tais ratais Alijošius važiavo į „peklą“, o važiuojant užkliuvo „dišlius“ (vežimo rodiklis, grąžulas), ir jo ratai tapo pavadinti Grižo ratais (LTR 1300/30/). Tad ratai šitaip buvo pavadinti dėl to, kad užkliuvo ir liko stovėti.

Kitame sakmės variante Grigo ratais važiuoja Mėnuo, vienas tekinis užkliūva už pragaro kampo ir lieka iki šių dienų (LTR 1300/174/). Šis siužetas atrodo neįprastas, kadangi Mėnuo lietuvių tautosakoje nevažinėja ratais. Galbūt tai kitoto herojaus, važiavusio Grigo ratais, pakaitalas. Grigo ratais važiuojas ir burtininkas Vardauskas (Tvardauskas, kuris minimas taip pat sakmėse apie Mėnulyje matomum dēmių kilmę – LTR 1160/80/, 3857/153/). Ratai sulūžta, o Vardauskas nukrinta į Mėnulį – ir dabar ten pūpso jo didžiuliai žandai. Ratai palikę danguje ir per šalčius brašką.¹⁵ Dar vienas aptariamos sakmės variantas – apie Grigo ratais važiavusius Dievą ir šv. Petrą. Jie išsiruošę apžiūrėti dangaus. Bet tuo sykiu lūžo ašis, pasibaidė arkliai, pradėjo bėgti ir apvertė tuos ratus. Jie ir pasiliko apvirtę ant dangaus (LTR 1352/3/).

Taigi Grīžulo ratai lietuvių tautosakoje įsivaizduoti kaip kažkada dangumi važiavę ir pasukę į šoną, užkliuvę, sulūžę, apvirtę ratai, kuriais važiavo Alijošius arba Mėnuo, Vardauskas, arba Dievas su šv. Petru. Vadinas, lietuvių žodinė tradicija papildo plačiai pasaulyje žinomą įsivaizdavimą ši žvaigždyną esant ratais.

Sietynas

Žmonių dėmesį nuo seno traukė dar vienas žvaigždžių spiečius – Sietynas, priklausantis Tauro žvaigždynui (*Pleiades*). Sietynas dažnai minimas lietuvių žodinėje tradicijoje – tiek dainuojamajoje, tiek pasakojamojoje. Dainose Sietynas įtraukiamas į personifikotų, susimbolintų dangaus šviesulių šeimą ir paprastai paminimas po Mėnesio – tévelio, Saulės – motulės, pats įgydamas brolelio, globosiančio mergele našlaitelę arba bernelį kareivėlį, statusą: *Sietyns brolelis, Sietyns brolelis, Sietyns brolelis Lauku lydejo* (LTR 651/13/; Sietynas čia palydi našlaite). – *Žaunieréliai vargdienéliai, kur jūsų broleliai?* – *Mūs brolaliai, mūs raiteliai, – danguj sietynéliai* (LMD I 915/69/) ir kt.

Pasakojamojoje tautosakoje apie Sietyną kalbama vieno sakmės siužeto tipo tekstuose. Sietynas čia – ne antropomorfizuotas veikėjas, o tik buities rakandas. Tačiau nepaisant to, mitologinės pasaulėžiūros lygmenye jis yra gana reikšmingas objektas, tam tikrų kolizijų mitiniame pasaulyje priežastis.

Sakmėse aiškinama, kad Sietynas esąs sietas (įrankis, pa- prastai miltams sijoti), priklausęs tam tikram danguje esančiam mitiniam personažui, iš kurio vieną kartą tas įrankis pavagiamas. Štai vienas būdingų šio siužeto tipo variantų:

Danguje gyveno Norkus. Kartą velnias jam pavogė sieteli. Jis [Norkus – N. L.] nuėjo į peklą ir émė taip trankytis, kad net žemėje buvo girdėti. Ir dabar, kai kas nors trankosi, sako: „Trankosi, kaip Norkus po peklą“ (LTR 1001/101/).

Veiksmas iš pradžių vyksta danguje, kur gyvena mitinis herojus Norkus, o vėliau – velnį viešpatijoje, „pekle“. Tarp

šių sferų atstovų ir vyksta konfliktas dėl sietelio. Sakmės siužetas ir jo herojai asocijuojasi su mitu apie griaustinio dievą Perkūną ir būtent su vienu šio mito motyvu – kaip velnias iš Perkūno pavagia jam priklausantį ryką. Griausmavalžio įrankio vagystės motyvas laikomas tarptautiniu – žinomas senovės indų, germanų, finougrų mituose.¹⁶ Cituotoje sakmėje griausmavalži Perkūną atitinka Norkus. Šis herojus, kaip ir būdinga minėto mito personažui, dėl jam svarbaus daikto vagystės persekoja velną, nusidangina net i „peklą“ ir ten trankosi, kad net žemėje girdėti. Norkaus trankymasis – tai, be abejo, griaustinio grumėjimas.

Kai kuriuose sakmės variantuose kaip kovotojas su velniais ir sietelio sugrąžintojas minimas šv. Morkus (LTR 1300/29/, 1550/71/). Jis nueina Marijos prašymu į pragarą sietelio. Velniai iš baimės aptemdo „peklą“, bet Morkus randa sietelį ir parneša Marijai, kuri liepia sietelį pakabinti prie žvaigždžių (LTR 1300/29/). Kitame variante sako ma, kad Morkus, Marijai netekus sietelio, nukeliauna į pragarą, išvaiko ten visus kipšus. Tik likęs vienas šlubis padauda jam sietelį. Morkus grąžina Marijai sietelį, ir jis pakabinamas danguje prie Ménulio (LTR 1500/71/). Vardai Morkus ir Norkus fonetiškai labai panašūs. Greičiausiai to paties siužeto variante figūruojantis Norkus yra šiek tiek pakitęs tas pats Morkus. Turima duomenų, kad šv. Morkumi galėjo būti vadinas Perkūnas (LTR 832/674/). Be to, pažymétina, kad šv. Morkaus diena, ējusi tuo pat po Jurginių, tai yra balandžio 25 d. (beje, ir šv. Jurgis tautosakoje neretai atstoja Perkūną), buvo siejama su audromis. Per Šv. Morkų būdavo einama po sodžiaus kryžius, kad bangų (audrų) nebūtų (LTR 374/2254b/).

Norkaus ir Morkaus atitikimą Perkūnui aiškiai paliudi ja sakmės variantas, kuriame velnio persekiotojo dėl sietelio vaidmenį atlieka kaip tik Perkūnu įvardytas herojus. Pasakojama, kad Trys Karaliai atėjo pas Motiną Švenčiausią aplankytį užgimusio Dievo ir atnešė jai sietelyje dovanų. Motina Švenčiausia pakabino sietelį danguje. Tačiau velnias pavogė jį ir paslėpė po egle. Motina Švenčiausia prašė Perkūno, kad atimtu iš pagrobėjo sietuką. Perkūnas trenkė į velną, pasislėpusi po egle, ir atėmė sietelį, grąžino jį Motinai Švenčiausiai. Ši vėl pakabino sietelį danguje. Taip ir atsiradęs Sietynas (LTR 1471/64/). Sakmėje jungiam a dvių skirtingu religijų realijos bei personažai: senosios ir krikščioniškosios. Galima spėti, kad krikščionių religijos veikėjai yra ankstesnių mitinių personažų substitutai. Manoma, kad Motinos Švenčiausios vietoje kadaise buvo Laumė, kuri galėjusi atliliki Perkūno žmonos vaidmenį.¹⁷ Yra pastebėta, kad latvių dainose sietas yra būdingas griaustinio dievo žmonos ir jos vaikų įrankis (BW 33699, 33708). Brolių Perkuonų motina arba Perkuono dukterys sietą naudoja smulkiam lietui sukelti.¹⁸ Vadinas, sietas galėjo būti siejamas su lietumi. Tai, beje, patvirtina ir senovės indų, graikų mitai. Matyt dėl šios priežasties jis ir priklauses Perkūnui, tai yra dievui, kuris valdė meteorologinius reiškinius.

Žmogaus atsiradimas

Kaip teigama sakmėse, pasaulio pradžioje buvo sukurtas ir žmogus. Žmogaus sukūrimas yra visa apimančios kosmogenijos vienas etapė. Kai kuriuose folkloriniuose narynuose užsimenama, kad žmogus ar kita antropomorfinė būtybė kuriama „po sutvėrimo pasaulio“ (LTR 1542/375/, 1208B/1275/). Matyt tai pasaulėkūros baigtį žymintis kreatyvinis aktas.

Lietuvių sakmėse dažniausiai žmogus sukuriamas Dievo. Tas Dievas neįvardijamas kokiui nors kitu vardu. Tiesa, vienoje sakmėje teigama, kad tai – „visų karalių karalius“ (LTR 10b/121/). Tokia jo, kaip vyriausio valdovo, charakteristika asocijuojasi su aukščiausiojo Dievo statusu. Kartais Dievas – žmogaus kūrėjas nusakomas tiesiog kaip „Viešpats Dievas“ (LTR 10b/120) ar „Ponas Dievas“ (LTR 10b/121/; LMD I 561/10/). Tokie apibūdinimai gal ir atėjo iš krikščionybės. Iš viso reikėtų pripažinti, kad sakmės apie žmogaus sukūrimą gerokai yra paveiktos krikščioniškosios tradicijos, ir čia esama Biblijos elementų, tačiau greta jų daugeliu atvejų išskiria ir senosios, ikikrikščioniškosios religijos sluoksnis.

Folklore užfiksuota įvairių žmogaus sukūrimo būdų, kuriie gali būti palyginami su archajiškais kitų tautų antropogeniniais mitais. Vienas jų – žmogaus sukūrimas iš Dievo seilių:

Kada seniai Viešpats Dievas éjo per vieną žemės plotą. Beeidamas du kartu nusispjové ir nuéjo, kur jam reikéjo. Tačiau spjaudalai neišdžiūvo, bet pavirto žmonėmis: pirmas – vyru, antras – moterim. Tiedu žmonés tenai ir gyvено (LTR 10b/120/).

Šitaip iš Dievo spjaudalų atsiranda pirmoji žmonių pora. Beje, spjaudydamas kuria ne tik Dievas, bet ir velnias. Kaip kalbama sakmėse apie žemės sukūrimą, velnui nusispjovus randasi bedugnės, pelkės (LMD I 561/31/) ar tiesiog daugybė akmenų (LTR 961/311/). Taigi spjaudydamas velnias kuria žemės reljefą, o Dievas – žmogų (kartais – patį velną).

Seiles turint nepaprastos potencijos tikima taip pat rytų slavų, germanų.¹⁹ Rytų slavų tautosakoje žinomas motyvas, kaip iš Dievo spjaudalo atsiranda antropomorfiškas velnias (*camana*).²⁰ Germanų mitologijoje dviem dievų giminėms – asams ir vanams taikos vardan prispjovus į vieną indą iš tų seilių atsiranda mitinis personažas Kvasiras, išmintingiausias iš visų žmonių.²¹ Tad lietuvių ir kitų tautų mitologinėse tradicijose antropomorfinė būtybė gali būti sukuriama iš seilių, būtent iš dieviškų seilių. Tai galėtume laikyti tam tikra Dievo kūrėjo emanacija, materialiu pavidalu išreikštos kūrybinės energijos išsiliejimu.

Su žmogaus sukūrimu iš seilių siejasi jo atsiradimas iš vandens lašo. Seilės – taip pat tam tikras vandens lašas, tik ne paprastas, o iš Dievo burnos. Vandens lašas, iš kurio atsiranda žmogus, irgi glaudžiai susijęs su Dievo kūnu. Jis nulaša nuo Dievo veido jam prausiantis. Pasakojama, jog karta

Dievas plovė pašiną veidą, nes pečių bekūrendamas buvo susitepęs. Jam besiprausiant, vienas vandens lašas nukrito žemén. Iš to vandens lašo atsirado žmogus (LTR 10b/121/). Iš vandens lašų, kurie Dievui lašėjo nuo piršto, pamerkto į marių putas, atsirado angelai. Arba Dievas laikęs suvilgytą bevardį pirštą virš lėkštės, ir nuo piršto lašantys lašai virtę gražiais angelais (LMD I 1000/163b/).

Vadinasi, žmogus ar žmogaus pavidalo būtybė atsiranda iš vienokio ar kitokio pavidalo drėgmės: Dievų seilių, nuo Dievo kūno nuvarvėjusio vandens lašo. Antropogonijoje, kaip ir pasaulio kūrimo mituose, vanduo neretai atlieka ne tik pirminės materijos, kurioje atsiranda gyvybė, vaidmenį, bet yra ir pati kūrimo medžiaga.

Gyvybės pradu lietuvių mitologinėje tradicijoje gali būti ne tik vanduo, bet ir jam priešingas gamtos elementas – ugnis. Antropomorfinės būtybės atsiradimas kartais aiškinamas pasiremiant ugnies įkūrimo analogija. Vienoje sakmėje pasakojama, kaip Dievui mušant du akmenukus vieną į kitą, pradeda byrėti angelai „kaip žarijos“ (LTR 1208B/1275/). Kitoje sakmėje sakoma, kad titnagu ir skiltuvu skeliamos kibirkštys, kurios virsta angelais (BLV p. 280). Tad žmogiško pavidalo būtybės čia atsiranda iš kibirkštis, tai yra iš ugnies. Ugnis, kaip ir vanduo, – viena pagrindinių pasaulio stichijų, palaikanti ir teikianti visatai gyvybę. Ugnies išskėlimas trinant du akmenelius – senas ugnies išgavimo būdas. Ugnis atsiranda iš trinties, o tai daugelyje kultūrų siejama su seksualumu.²² Pati dviejų akmenelių trintis asocijuoja su lytinio aktu, lemiančiu naujos gyvybės pradžią. Tad žmogiškos būtybės atsiradimo aiškinimas per ugnies, išskeltos trinant, įvaizdį mitinės mąstymenos atžvilgiu atrodytu visai pagrįstas.

Dar vienas gerai žinomas žmogaus sukūrimo būdas – jo nulipdymas iš molio.

Taip sako senovės žmogus Simonavičius iš Pakalmonės, sako, kad Dievas žmogų lipdė su abiem rankom, o pirštų galus, aplipusius nuog molii, tai vis valė įng pasturgalį. Ir visq kūną pakolei nulipdė, tai vis turėjo nusivalyti pirštų galus, ir visq kūnā kolei sudailino. Dėl to dabar vis yra pasturgaly kūnas storėnis, taip ir vis kaltesnis, už viską tur atsakyti. Kas-ne-kas, o tas pasturgalis tur atsakyti (w skurę bierze). O kada Dievas visq cielą kūną sutvérē, ale nosiai nepriteko, taip iš užpakalio pasturgaly ravą padarė, o molį iš tenai išémē ir nosi iš to sutvérē. O dėl to ir šiandien atsiliep pasturgalis su nosia: vos iš pasturgilio kas brakšt, ir tuoju į nosi šmakšt (BLS 35).

Šis motyvas atskleidžia žmogaus žemišką kilmę. Įsivaizdavimą tarp žemės ir žmogaus esant glaudų ryši patvirtina ir pačių žodžiai *žmogus* bei *žemė* giminystė. Tai tiesiog bendrašakniai žodžiai. Atitinkamą ryšį atskleidžia ir tos pat kilmės lotynų *homo* ‘žmogus’ bei *humus* ‘žemė’.

Biblioje pirmasis žmogus Adomas taip pat Dievo sukuriamas iš žemės. Sakoma, kad Viešpats Dievas padarė žmogų iš žemės dulkių, įkvėpė jam į šnerves gyvybės alsavimą, ir taip žmogus tapo gyva būtybe (Pr 2,7). Manoma, kad į Bibliją tokio turinio pasakojimas atėjo iš žodinės liaudies kūry-

bos²³ [MNM I, p. 40–41]. Žmogaus nulipdymo iš molio motyvas aptinkamas daugelio tautų mituose: babiloniočių, egipciočių, graikų, australų, Naujosios Zelandijos, Taičio, Borneo salų gyventojų, Afrikos, Amerikos tautų – eskimų ir indėnų.²⁴ Tai rodo, kad žmogaus sukūrimo iš žemės siužetas yra labai archajiškas ir plačiai pasaulyje paplitęs. Iš kur kilo lietuvių pasakojimas apie iš molio nulipdomą žmogų, kuriame po to įkvepiama gyvybė, iš senosios tradicijos ar Biblijos, – nelengva nustatyti. Tačiau kadangi panašiu būdu sakmėse iš molio nulipdomi ir atgaivinami gyvuliai, reikėtų manyt, kad toks sukūrimo būdas lietuviams buvo nuo seno žinomas. Sakmėse Dievas ar jo padėjėjas velnias iš molio nulipdo arba iš žemės grumstelio padaro gyvulius, žvėris, paukščius ir kitus gyvūnus: ožką, aviną, vilką (LTR 1419/20, 326, 327/303/), vieversj, balandį (LTR 859/5, 43, 38/), varlę, rupūžę (LTR 752/34/). Jiems, kaip ir žmogui, Dievo įpučiama dvasia. Tik tuomet jie tampa gyvi. Vadinasi, lietuvių sakmėse tiek žmogus, tiek gyvuliai, žvėrys, paukščiai gali būti padaromi iš žemės. Jų kūréjų daugelio atveju būna ne tik Dievas, bet ir jam talkinantis velnias. Tiesa, pastarasis dažniau kuria gyvulius nei žmones.

Taigi lietuvių sakmėse išliko pasakojimų apie žmogaus sukūrimą. Neretai, kaip pažymėta, senosios religijos elementai čia susipina su Šventojo Rašto motyvais, senoji mitinė pasaulėžiūra – su vėlyvesne krikščioniškaja. Archajiškiausiai iš tų motyvų gali būti laikomi iškrikščioniško antropogoninio mito fragmentais, o pastarasis savo ruožtu yra visa apimančio mito apie pasaulio sukūrimą dalis.

Tokie tad yra pagrindiniai siužetų tipai bei motyvai kosmogenijos tematika lietuvių tautosakos naratyvuose. Čia kalbama apie pasaulio prieistorę *in illo tempore*, „anuo laiku“, kai dar nieko nebuvo, ir tolydžio pradedami kurti pagrindiniai visatos elementai: žemė, dangus, saulė, žvaigždynai ir t. t., o galiausiai – žmogus. Dauguma tokų pasakojimų yra tarptautiniai, jiems randama analogijų Europos, o kai kuriais atvejais – ir plačiau pasaulio tautų mituose. Šios analogijos patvirtina naratyvų autentiškumą, archajiškumą, ryšį su pamatinė mitopoetine pasaulėžiūra. Jungiant, gretinant tradicijos nugludintus pasakojimus apie pasaulio kūrimą, galima būtų mėginti rekonstruoti lietuvių kosmogeninio mito metmenis.

NUORODOS:

1. Эпос М. Трактат по истории религий. – Т. II. – Санкт-Петербург, 1999. – Р. 329.
2. Schier K. Die Erdschöpfung aus dem Urmeer und die Kosmogonie der Völospá // Märchen, Mythos, Dichtung. – München, 1963. – Р. 326.
3. Кузнецова В. С. Дуалистические легенды о сотворении мира в восточнославянской фольклорной традиции. – Новосибирск, 1998. – Р. 61; Смоленский этнографический сборник / Составил В. Н. Добровольский. – Ч. I. – Санкт-Петербург, 1891. – Р. 229–230.

4. Айхенвальд А. Ю., Петрухин В. Я., Хелимский Е. А. К реконструкции мифологических представлений финно-угорских народов // Балто-славянские исследования, 1981. – Москва, 1982. – Р. 162–190.
5. Элиаде М. Мин. веik. – Р. 328–338.
6. Тен pat. – Р. 338–340.
7. Золотарев А. М. Родовой строй и первобытная мифология. – Москва, 1964. – Р. 276, 278, 280.
8. Becker U. Simbolų žodynai. – Vilnius, 1995. – Р. 59.
9. Когда Ану сотворил небо: Литература древней Месопотамии / Пер. с аккад. Сост. В. К. Афанасьевой и И. М. Дьяконова. – Москва, 2000. – Р. 35–57.
10. Кёйпер Ф. Б. Я. Труды по ведийской мифологии. – Москва, 1986. – Р. 31.
11. Кузнецова В. С. Мин. веik. – Р. 148; Айхенвальд А. Ю., Петрухин В. Я., Хелимский Е. А. Мин. веik. – Р. 175.
12. Mitologijos enciklopedija. – Т. II. – Vilnius, 1999. – Р. 154.
13. Гамкрелидзе Т. В., Иванов В. В. Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры. – Т. I–II. – Тбилиси, 1984. – Р. 686.
14. Klimka L. Apie lietuviškuosius žvaigždynų vardus // Tautosakos darbai. – Т. IX (XVI). – Vilnius, 1998. – Р. 109.
15. Тен pat.
16. Laurinkienė N. Senovės lietuvių dievas Perkūnas. – Vilnius, 1996. – Р. 141–149.
17. Vaiškūnas J. Ar pažino senoliai žvaigždes // Liaudies kultūra. – 1994, Nr. 1, p. 17.
18. Тен pat.
19. Кузнецова В. С. Мин. веik. – Р. 63; Simek R. Lexikon der germanischen Mythologie. – Stuttgart, 1984. – Р. 226.
20. Кузнецова В. С. Мин. веik. – Р. 63.
21. Simek R. Min. веik. – Р. 226.
22. Becker U. Min. веik. – Р. 287.
23. Фрэзер Дж. Дж. Фольклор в Ветхом Завете. – Москва, 1985. – Р. 15–17.
24. Тен pat. – Р. 16–17, 20, 23–25.

SANTRUMPOS:

- BLS: Lietuvių liaudies sakmės / Parengė J. Balys. – Kaunas, 1940.
- BLV: Iš gyvenimo lietuviškų vėlių ir velnių / Surinko dr. J. Basanavičius. – Chicago, 1903.
- BsV: Iš gyvenimo vėlių bei velnių / Surinko Jonas Basanavičius. – Kaunas, 1928.
- BW: Barons Kr. un Wissendorffs H. Latvju dainas. – Т. V. – Petrogradā, 1915.
- LMD: Lietuvių mokslo draugijos rankraščiai Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne.
- LPK: Balys J. Lietuvių pasakojašios tautosakos motyvų katalogas // Tautosakos darbai. – Т. II. – Kaunas, 1936.
- LPTK: Lietuvių pasakojašios tautosakos kartoteka (sudarytoja Bronislava Kerbelytė).
- LTdz: Latviešu tautasdziešmas / Izlasi kārtojuši: A. Ancelāne, K. Arājs, M. Asare, R. Drīzule, V. Greble. – Т. III. – Rīga, 1957.
- LTR: Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštnas.
- Ltt: Latviešu tautas teikas: Izcelšanās teikas. Izlase / Sastādītāja un ievada autore A. Ancelāne. – Rīga, 1991.

MNM: Мифы народов мира: Энциклопедия в двух томах / Глав. ред. С. А. Токарев. – Т. I–II. – Москва, 1980, 1982.

RD: Réza L. Lietuvių liaudies dainos. – Т. I. – Vilnius, 1958.

SIŠLSA: Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai / Surinko Matas Slančiauskas. – Vilnius, 1975.

The motifs of creating the world in the Lithuanian narrative folklore

Nijolė LAURINKIENĖ

The purpose of the article is to provide the analysis of the relics of the cosmogonic myth that are closely allied with the mytho-poetic outlook and could be traced in the Lithuanian narrative folklore. Not rarely an intimate connection between them and the motifs and plots from the written sources of Christian religion exists, however, to demonstrate the possibility of differentiating the above mentioned surviving layers of religions in folklore and to ascertain their nature and origin one must refer to the comparative method in order to compare particular semantic structures of the Lithuanian folklore narratives with similar structures of other nations.

The article deals with the subjects of legends on the prehistoric world, that is with the situation when „nothing was present” – there was no earth nor heaven nor the other elements which belonged to the world created afterwards. The theme of creating the Earth is reflected by the expanded and varying subject on the cosmogonic plunge (the Earth is created of the sands which are got out of the ground of the primary waters by the devil or some other entity). The subject of the type about the Earth in the wideness of the waters held by an enormous fish, which is regarded as international, may be represented by several variations of legends. At times the origin of the Earth is linked with heaven rather than waters or their entities. Lithuanian legends in this connection read that the Earth is the Sun's and Moon's daughter. The Sun, as it is asserted by the data from the folklore and the written sources, is created by a blacksmith who might perform the part of demigurge and who by his status might be identified with God. According to the Lithuanian folklore narratives the origin of the constellations – the Ursa Maior and the Pleiades is also known as related to the myth of Perkūnas, the Thunder god. Insofar as the origin of man is concerned Lithuanian ethiological legends relate that he was created either by God from his saliva or made of clay. Angels containing anthropomorphic shapes were created as God was beating small stones one to another – angels fell pouring like live coals.

This Lithuanian cosmogonical myth may possibly be reconstructed from fragmental survivals of the myth occurring in Lithuanian folklore, in the narrative folklore for the most part, and, partly, in the vocal folklore.

*Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio 6, 2055 Vilnius*

Gauta 2002 07 29, spaudai įteikta 2002 10 17

Idealaus kūno kūrimas: šeimos ir bendruomenės vaidmuo

Asta VENSKIENĖ

Straipsnio objektas – žmogaus stereotipinio grožio kūrimas. Tikslas – atskleisti žmogaus stereotipinio grožio aktualumą XIX a. pabaigoje – XX a. I pusėje. Tyrimo metodas istorinis, lyginamasis. Išvados: žmogaus grožiu buvo pradedama rūpintis dar jam negimus. Aktyviausiai groži mėginta nulemti nėštumo laikotarpiu ir tik gimus kūdikiui. Stereotipinei išvaizdai pasiekti dažniausiai naudoti magiški veiksmai bei kaukolės ir atskirų jos dalių korekcija. Šiais būdais mėginta pašalinti tariamus ar realius defektus. Procesas rodo neabejotiną žmogaus išvaizdos reikšmingumą XIX a. pabaigos – XX a. I pusės kaimo kultūroje.

Nors žmonės dažnai sakydavo, kad *viskas Dievo valioje*, tačiau lietuvių liaudies pasaulėjautą atspindinčiuose tikėjimuose pastebimas noras patiemis tvarkyti savo gyvenimą. Vyravo nuostata, kad žmogaus likimas dažniausiai priklauso nuo jo paties, tiksliau, nuo atitinkamo jo elgesio, kurį reglamentavo kaimo bendruomenėje nustovėjusios normos. Anot E. Gellnerio, šeima, gimininis vienetas, kaimas arba panašus, visiškai mažas bendruomenės vienetas priima tame gimusius kūdikius ir paverčia juos suaugusiais žmonėmis, ganėtinai panašiai į ankstyseinių kartų suaugusiuosius: šitaip visuomenė ir jos kultūra save pratęsia ir jamžina.¹ Formuojant žmogaus išvaizdą taip pat pastebimas kultūrinis testimunatas. Būsimojo bendruomenės nario fizinius bruožus stengësi nulemti kiti asmenys: motina, šeimos nariai, pribuvėja, bendruomenė. Siekiant nulemti vienokius ar kitokius vaiko galvos bei jos dalių bruožus paprastai buvo atliekami magiški veiksmai.² Jų metu naudoti kiaušiniai, augalai, audeklas, vanduo bei kiti daiktai, kurie spalva, forma ar kitomis savybėmis asocijavosi su norimu rezultatu.

Išvaizda sieta su vienokiais ar kitokiais žmogaus veiksmais bei jo santykii su gamta. Tikėta, kad vyro ir ypač moters elgesys tam tikrais ženklaus atsispindėdavo jų palikuonių kūne. Remiantis tais ženklaus, vėliau buvo skaičioma vaiko ir jo tėvų gyvenimo istorija, sprendžiama apie naujojo bendruomenės nario charakterį, būsimas gyvenimo sėkmes ir nesėkmes. Gražus veidas dažniausiai buvo pažymėtas gerais ženklaus, rodžiusiais stiprią fizinę ir

psichinę sveikatą, laimingą gyvenimą. Anot R. Paukštynės, žmogaus išvaizda buvo pradedama rūpintis jam dar negimus.³ Jau auklėjant vaikus egzistavo tam tikros elgesio normos, galėjusios lemti jų būsimų palikuonių fizines ir dvasines savybes. Kūdikio išvaizda, sveikata buvo visos šeimos rūpestis, tačiau didžiausia atsakomybė tekdavo motinai, nes vaikui gimus arba augant su šiokiu tokiu trūkumu vėliau iš jo buvo tyčiojamas ir kaltė mama motinai.⁴

Šiame straipsnyje nagrinėjamas žmogaus stereotipinio grožio kūrimas. Tyrimų tikslas – atskleisti žmogaus stereotipinio grožio aktualumą XIX a. pabaigoje – XX a. I pusėje. Šio tikslo sieksime apibendrindami lietuvių pasaulėjautą atspindinčius tikėjimus, etnografinius duomenis ir skelbtus tyrinėjimus, nustatydami: 1) stereotipinio grožio reikalavimus atitinkančio kūno formavimo pradžią, 2) norimai išvaizdai pasiekti naudotas priemonės bei būdus.

Literatūra ir šaltiniai. Etnografinės medžiagos ir tyrinėjimų šia tema nedaug paskelbta. Daugiausia informacijos randame darbuose apie liaudies mediciną, šeimos papročius. Iki XX a. 6 dešimtmečio dažniausiai buvo spausdinami lokaliniu pobūdžiu straipsniai. Vėliau pasirodė platesnių, visą Lietuvą apimančių tyrinėjimų. V. Krėvės – Mickevičiaus straipsnyje „*Krikštynų apeigos Dzūkijoje*” aprašyti šiame regione paplitę tikėjimai, kuriais mėginta panaikinti neigiamą nėščios moters išgąscio poveikį kūdikiui.⁵ Tai bene vienintelis darbas, kuriai užfiksutas mėginimas ištaisyti manomą kūdikio išvaizdos defektą jam dar negimus. J. Mickevičius, rašydamas apie žemaičių krikštynas, pabrėžė išskirtinę nėščios moters padėtį bendruomenėje, apraše kūdikio laukimo, gimydimo bei pirmojo prausimo papročius, paminėdamas ir tikėjimus, kuriais mėginta nulemti norimą vaiko išvaizdą.⁶ Apie moters elgesį nėštumo metu bei priemones kūdikiui gražinti užsiminė A. Vitauskas.⁷ D. Klybaitė, rinkdama medžiagą apie vaikų auginimą Biržų apskrityje 1935–1936 metais, apklausė 500 motinų.⁸ Apibendrinti šio tyrimo rezultatai paskelbti atskira knygele, kurioje gausu įvairių su moters nėštumu susijusių draudimų, paplitusių Biržų krašte. Daugybę papročias reglamentuotų

draudimų besilaikiančiai moteriai bei priemonių žmogaus išvaizdai taisytė pateikė A. Kriausa.⁹ Autorius nurodė, jog nemažai informacijos jam suteikė S. Glemžaitė. Straipsnyje teigama, kad vaikų auginimui buvo ruošiamasi nuo pat kūdikystės ir visa atsakomybė už vaiko psychinius bei fizinius trūkumus tek davė motinai. Kūdikio laukimo, gimtvių papročius Kupiškio apylinkėse apraše E. Dulaitienė (Glemžaitė).¹⁰ Kadangi pastarieji autorai rašė apie tą pačią vietovę, todėl užfiksuočių tikėjimai yra panašūs arba kartojasi. A. Vileišis ir N. Paražinskaitė mėgino įvertinti, kiek liaudies naudotos priemonės motinos ir vaiko sveikatai gerinti buvo efektyvios.¹¹ A. Vyšniauskaitė apibendrino visoje Lietuvoje gyvavusius šeimos papročius, išskyrė jų bendrumus bei regioninius savitumus.¹² Pastebėjimų nagrinėjama tema galima rasti S. Ylos darbe, kuriame, be kitų šeimos tradicijų, išsamiai aptariami gimtvių papročiai.¹³

R. Gucevičiūtė¹⁴ ir L. Kalašaitė¹⁵ draudimus, nulemiantius būsimą vaiko išvaizdą bei kūdikio netobulumą koregavimą, pateikė kaip liaudies medicinos priemones. Skyriuje „Gimimas ir vardynas“ P. Dundulienė apibendrino lietuvių gimtvių papročius.¹⁶ Jos teigimu, žmogaus atėjimą į pasaulį ilgus šimtmečius supo įvairi magija, burtai, turėjė naujagimį apsaugoti nuo visko, kas bloga, ir užtikrinti laimingą bei gerą gyvenimą.¹⁷

Pažymėtiniai R. Paukštetylės darbai, kuriuose analizuojami ankstesnių tyrinėtojų duomenys, skelbiami naujausi tyrimų rezultatai. Ji parašė keletą lokalinių darbų, kuriuose yra užuominė apie nėščiosios elgesio draudimus bei pirmojo prausimo vandens įtaką vaiko išvaizdai.¹⁸ „Lietuanisticoje“ paskelbtame šios autorės straipsnyje parodomas pribuvėjos vaidmuo siekiant nulemti tik gimusio kūdikio grožį.¹⁹ Ypač pažymėtina monografijoje „Lietuvių šeima ir papročiai“²⁰ visos Lietuvos mastu atlikta gimtvių papročių analizė, nurodyti jų lokaliniai savitumai ir bendros tendencijos. Nustatyta, kad kai kurie tikėjimai bei veiksmai, susiję su mėginimu nulemti, pataisyti vaiko išvaizdą, buvo paplitę visoje Lietuvoje.

Palyginimui naudojaus M. Zabylino surinktais rusų liaudies papročiais bei tikėjimais,²¹ kurie atskleidžia nėščios moters elgesį reglamentavusius draudimus. Nagrinėdamas rytų slavų šeimos papročius, D. K. Zeleninas trumpai užsiminė apie kūdikio galvos bei nosies formavimą.²² H. E. Adamsonas pažymėjo, kad visais laikais žmonės ēmėsi įvairių veiksmų, tikėdami pagerinti savo kūno išvaizdą.²³ Jis apraše tatuiravimo, piešimo ant kūno, dekoratyvinės kūdikių kūno dalių deformacijos papročius, dažniausiai remdamasis Šiaurės ir Pietų Amerikos tautų pavyzdžiais, nagrinėjė šių reiškinį gyvavimo priežastis.

Prancūzų mokslininkas J. Gélis²⁴ daugiausia dėmesio skyre galvos deformacijai. Jis mėgino atsekti šio reiškinio kilmę, nustatyti jo priežastis, išsiaiskinti paplitimą

įvairose Prancūzijos provincijose. J. Gélis apraše deformavimo techniką, atskleidė žalingą šio papročio poveikį žmogaus sveikatai. Jo nuomone, gimusio kūdikio kūnas buvo iš naujo „perdaromas“. J. V. Česnovas nepritarė šiai nuostatai.²⁵ Jis manė, kad taip elgtasi tik su sergančiu vaiku, esą sveiko kūdikio išvaizda buvo tik „pataisoma“. Atkreiptinas dėmesys, kad autorių teiginiai pagrįsti labai skirtingais duomenimis. J. V. Česnovas XX a. tyrinėjo abchazų, adygėjų tautas, o J. Gélis rašė apie Prancūzijos gyventojus, aptardamas ir Vakarų Europos padėti nuo XIII a. iki XX a. pirmosios pusės.

Aprašytuose kūdikio laukimo bei gimdymo papročiuose iš Rusijos Vladimiro srities²⁶ pastebimas to krašto gyventojų, kaip ir lietuvių, noras nulemti baltą, švarią vaiko odą. Iš pateiktos medžiagos matome, kad svarbiausias vaidmuo formuojant vaiko išvaizdą teko pribuvėjai.

Rašydamas šį straipsnį naudojaus paskelbtais liaudies tikėjimų tekstais,²⁷ rėmiausi Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje esančio Mikalinos, Stepanijos ir Elvyros Glemžaičių fondo medžiaga,²⁸ ten pat saugomais Vilniaus universiteto Lietuvos istorijos katedros etnografinių ekspedicijų metu surinktais aprašais.²⁹ Be to, naudojaus ir Lietuvos istorijos instituto (LII) Etnologijos skyriaus rankraštyne sukauptais etnografiniais aprašais, liaudies tikėjimų kartoteka, kurią sudaro Lietuvių mokslo draugijos ir Lietuvių tautosakos archyvo (LTA) medžiagos išrašai. Panaudoti 278 respondentų pateikti duomenys, surinkti 1996 – 1999 metais iš 43 Lietuvos rajonų bei Latvijos Respublikos pasienio. Daugiausia etnografinės medžiagos surinkta Rytų Lietuvoje. Apklausti respondentai gimę nuo 1902 iki 1957 metų. Duomenys rinkti pagal pačios sudarytą klausimų lapą „Veido grožis, higiena ir kosmetika“. Pagal šį klausimyną etnografinę medžiagą padėjo rinkti Vytauto Didžiojo universiteto (VDU), Vilniaus universiteto (VU) bei Vilniaus pedagoginio universiteto (VPU) studentai.³⁰ Taip pat naudotasi įvairia pagalbine literatūra, žinynais, enciklopedijomis.

Pasiruošimas šeimai. Dar prieš sukuriant šeimą rūpiniasi, kad vaikai gimi gražūs, t. y. atitiktų kaimo bendruomenėje nusistovėjusį gražaus žmogaus stereotipą. To meto supratimu, negražus buvo tamsaus gymio, dėmėtos veido odos žmogus. Tikėta, kad juodi vaikai gims tose šeimose, kurių tėvai vaikystėje gramdė puodus ar valgė iš jų. Todėl mažiems vaikams taip daryti buvo draudžiama jų būsimų gražių palikuonių labui.³¹ Vaikams drausta ardyti *kregždžių, vieversių, starkų* lizdus bei mušti paukščius, kad jų būsimi vaikai neturėtų strazdanų.³² Norint susilaikti gražių vaikų, reikėjo pavalius nuo stalo gražiai susišluoti visus trupinius ir juos suvalgyti.³³

Kaip matome, tarpusavyje susipina gamtosauginio pobūdžio bei su liaudies etiketu susiję draudimai, kurių

paisymas buvo racionalus, reikšmingas mokant vaikus tinkamai elgtis, mylėti gamtą. Draudimų nesilaikymo pasekmė – nepageidautinė būsimo vaiko išvaizda: manyta, kad paukščių kiaušinių taškeliai bei suodžiai nuo puodų gali atsirasti ant būsimo kūdikio veido.

Gyvybės pradėjimas. Su naujos gyvybės pradėjimu susijęs ir plačiausiai žinomas mėginimas paveikti plaukų formą. Norintys, kad vaikas būtų garbanotas, turėjo jį pradėti nepjautuose žirniuose.³⁴ Tuo pačiu tikslu tėvams pardavavo po pagalve padėti virkščių arba tiesiog gulėti ant jų, nes jeigu gulės ant šiaudų, tai vaiko plaukai bus lygūs.³⁵ Tuo tikslu miegodavo ir ant kailinių.³⁶ Šie tikėjimai yra tipiški similinės magijos pavyzdžiai – tikima, kad panašūs veiksmai sukelia į save panašius arba kad pasekmė yra panaši į priežastį.

Nėštumo laikotarpis. Ypač daug dėmesio siekiant nulemti vaiko išvaizdą buvo skiriamas moters nėštumo laikotarpiu. Išairiai draudimais reglamentuotas nėščiosios elgesys bei darbinė veikla įpareigojo nenusižengti to meto moralinėms ir religinėms normoms. Dėl nederamo būsimos motinos elgesio bei netinkamo aplinkinių žmonių apsiėjimo su ja naujagimis galėjo turėti išairių defektų, trukdysiančių jam sėkmingai socializuotis. Kad kūdikis, suaugęs sūnus ar dukra būtų gražūs, patrauklūs, motinai reikėjo laikytis tam tikrų etiketo taisyklų, pavyzdžiui, negerti vandens iš kibiro, nes vaikas gims su raudonu lanku aplink galvą,³⁷ nevalgyti iš puodo ar keptuvės, negramdyti katilo, nes gims juodi vaikai.³⁸ Moteris visada turėjo ryšėti skarelę, antraip vaikas bus plikas.³⁹ Jeigu nėščia moteris sėdi ant slenkščio, gali gimti kūdikis su labai siaurais arba suaugusiais antakais.⁴⁰ Tam tikrų darbinės veiklos aprivojimų bei nustatyto elgesio darbo metu nesilaikymas, ypač gyvojoje nėštumo pusėje, taip pat galėjo neišiamai atsiliepti vaiko išvaizdai. Pavyzdžiu, jei nėščioji ženklintų avių ausis, austų, kūdikis galėtų gimti su žymetomis ausimis, turėtų randą skersai kaktą. Ypač didele nuodėme, dėl kurios galėjo nukentėti būsimo vaiko išvaizda, laikytas nėščiosios darbas švenčių dienomis, sauvaitgaliai. Vieni tikėjimai skelbė, kad tuo laiku visiškai negalima dirbtii, kiti draudė tik tam tikrus darbus, pavyzdžiui, lyginti, nes kūdikis esą gimsiąs be ausų. Švenčių metu buvo nuodėmė ką nors kirpti vieną galą prilaikant išikandus dantimis, kapoti – vaikas galis gimti skeltalūpis. Ši defekta galėjo nulemti ir pikta kaimynė, jeigu besilaukianti moteris pas ją atėjo ko nors pasiskolinti.⁴¹

Vaiko išvaizdai galėjo pakenkti nėščiosios nusistebėjimas, užsižiūrėjimas į ką nors, išgąstis, susižalojimas, lypiniai santykiai, atsitiktinai ant moters kūno nukritę daiktai, blogas elgesys su gyvūnais, žmonėmis ir kt.

Ypač moteriai reikėjo kontroliuoti savo dėmesį, žvilgsnį. Norėdama, kad kūdikis gimus gražus, ji turėjo žiūrėti tik į gražius daiktus ir žmones. Anot L. Kalašaitės, dėl

to gervetiškiai ant sienų kabindavo gražius paveikslus.⁴² Jeigu būsimosios motinos veidas buvo negražus, jai liepdavo nežiūrėti į veidrodį. Taip pat jei būsimojo tėvo veidas buvo nepakankamai patrauklus, nėščiai moteriai pardavavo į jį per daug nežiūrėti.⁴³ Būsimajai motinai drausta žiūrėti į lavoną, nes kūdikio veidas bus išblyškės.⁴⁴ Manyta, kad jei nusižiūrėsi žmogu su apgamu ir toje pačioje vietoje paliesi save, vaikas gims su apgamu toje pačioje vietoje.⁴⁵ Norėdami, kad vaikas nebūtų raudonplaukis, drausdavo užsižiūrėti į raudonplaukį žmogų⁴⁶ ar nusistebėti juo.⁴⁷ Visoje Lietuvoje buvo tikima, kad vaikas gali gimti panašus į tą žmogų, į kurį užsižiūrėjo arba kuriuo nusistebėjo motina, būdama nėščia. Tokie ir panašūs tikėjimai, besilaukiančiai moteriai draudė žiūrėti į negražius daiktus, žmones, baisius žvėris, buvo paplitę ir tarp slovėnų bei rusų kaimiečių.⁴⁸

Draudimai nėštumo metu reikalavo labai griežtos emocijų kontrolės. Jei moteris tuo laiku labai pikta, tikėtina, kad jos vaikas gims ruda plaukais.⁴⁹ Taip pat galėjo atsitikti ir išsigandus gaisro.⁵⁰

Dažniausiai buvo manoma, kad dėmės, apgamai ant žmogaus veido ar kitų kūno dalių atsiranda nuo išgaščio. Jų išvaizda priklausė nuo išgaščio objekto, taip pat nuo nėščiosios elgesio su žmonėmis ir gyvūnais. Galėjo turėti įtakos ir kitų žmonių elgesys su būsimaja motina. Visutinai tikėta, kad išsigandusiai moteriai save palietus, kūdikis gims su dème arba apgamu paliesoje vietoje. Nusigandus gaisro arba pamačius kraują, vaikas turės raudoną dème.⁵¹ Jeigu moteris išsigando žiurkės ar pelės, kūdikis gali gimti su juodu apgamu, kuris bus plaukuotas kaip pelės kailis.⁵² Plaukuotas apgamas gresias ir tada, jeigu moteris nuodėgiliu muša šunį ar katę.⁵³ Jei nėščioji meta anglimi į vaiką, katę ar šunį, galėjo būti *kabantis* (karpuotu paviršiumi) apgamas.⁵⁴ Taip pat drausdavo į moterį mesti kokį nors daiką, nes kūdikis gali gimti su to daikto formos ar spalvos apgamu.⁵⁵ Žymė ant vaiko kūnelio galėjo atsirasti ir tada, kai besilaukianti kūdikio moteris nusidegindavo ar kitaip susižeisdavo.⁵⁶ Rusijoje dėmės ant vaiko kūno taip pat sietos su nėščios moters išgaščiu. Skyrėsi tik dėmių išvaizdos suvokimas. Lietuvoje dažniausiai buvo manoma, kad motinai išsigandus gaisro, vaikas gimsta su raudona dème, Rusijoje – su juoda, panašia į nudegimą.⁵⁷

Nesilaikant draudimo, reguliuojančio sutuoktinį lytinį santykius nėštumo metu, vaikas galėjo turėti daug apgamų bei dėmių.⁵⁸ Taip pat manyta, kad šie defektais buvo amžini ženklai, žymėjė motinos nusikaltimus, pavyzdžiui, neištikimybę savo vyrai.⁵⁹

Dar viena nepageidautinė vaiko dėmių grupė buvo strazdanos. Kaimo žmonių suvokimą apie strazdanų kilmę atspindi jų liaudiški pavadinimai *kregždės, skregždės, lašai*. Manyta, kad dažniausiai strazdanos ant kūdikio vei-

delio atsiranda dėl netinkamo motinos elgesio su paukščiais, paprastai kregždėmis arba kitais, dedančiais taškutus kiaušinius. Kadangi strazdanotas veidas nelaikytas gražiu, todėl nėščiai moteriai drausta liesti, naikinti paukščius, jų lizdus bei kiaušinius.⁶⁰ Dėl minėtos priežasties buvo pavojingos ir ant moters kūno užkritusios kregždės išmatos.⁶¹ Strazdanotas vaiko veidas galėjo būti ir tuomet, kai ant nėšciosios veido nuo stogo užkrisdavo lietaus lašai.⁶²

Dažniausiai dėmių ant kūdikio odos kilmė buvo suvokama kaip įvairių daiktų tiesioginio kontakto su motinos kūnu pasekmė. Be to, tokį kontaktą paprastai lydėdavo neigiamos emocijos: baimė, pyktis ir pan. Daugeliu atvejų kūdikis gimdavo su tokios formos ženklu ir toje vietoje, kurioje nėštumo metu motina turėjo laikiną dėmę. Vaiko kūne tarsi užsifikuodavo motinos kūno būsena nėštumo metu.

Ne visada moteris sugebėdavo apsisaugoti nuo nemaloninių įspūdžių, išgąscio ar kitų dalykų, galėjusių pakenkti kūdikiui. Todėl nusižengus kokiam nors draudimui, išsigandus buvo atliekami veiksmai, kurie dažniausiai būdavo nukreipti į iščiose esantį kūdikį. Moterys įvairiai riebalais, krauju trindavosi pilvą, plaudavo jį rasa.⁶³ Jeigu kūdikis vis dėlto gimdavo su tam tikrais veido ar galvos formos netobulumais, motina stengdavosi juos kuo greičiau pašalinti.

Kūdikio gimimas. J. V. Česnovo manymu, vaiko atsradimas pasaulyje neužbaigia jo gimimo, bet yra pradine ciklo fazė, kuri truks tol, kol vaikas įgaus normalią žmogišką substanciją.⁶⁴ Kūdikio oda laikyta labai jautria, kaulai – minkštasis, todėl tokį paslankų kūnų buvo lengva keisti. Be to, daugelis lietuvių tikėjimų pabrėžia, kad ant vaiko kūnelio pastebėtas dėmes ar kitus defektus reikia naikinti tada, kol jis dar nekrikštytas. Vėlesnės pastangos gali būti mažiau sėkmingos arba visai beveisės. Kadangi XIX a. pabaigoje vaiką stengdavosi kuo greičiau pakrikštyti, tai jam tik gimus skirdavo daug dėmesio išvaizdos *pataisymui*, kad užaugės vaikas atitinktų tuometinį grožio idealą.⁶⁵

Jau atskiriant kūdikį nuo motinos buvo atliekami veiksmai, kuriais mėginta nulemti raudoną veido ir lūpu spalvą – jas tepdavo krauju.⁶⁶ A. Vitausko teigimu, atskirdama kūdikį nuo motinos, pribuvėja jį apipurkšdavo vandeniu iš burnos, kad neapdžiūtų veidelis, kol jis galutinai atskirs ir nupraus, nes antraip liksiąs dėmėtas.⁶⁷ St. Ylos manymu, tai buvęs gryna medicininis veiksmas.⁶⁸ Tačiau reikia prisiminti apvalomąjį ir apsauginę vandens funkcijas. Manyta, kad prausimasis iš burnos papurkštū vandeniu apsaugo nuo nužūrėjimo, burtininkų,⁶⁹ o ateinantis į pasaulį kūdikis buvo labai lengvai pažeidžiamas, todėl pribuvėjos veiksmas galėjo reikšti apsaugą nuo blygu akių, kerų, kenkusių kūdikiui ir jo išvaizdai.

Daug dėmesio buvo skirta pirmajam kūdikio prausimui. Visoje Lietuvoje žinotas kūdikių prausimas pienu arba vandeniu, i kurį ipildavo truputį pieno. Manyta, kad taip nupraustas vaikas turės baltą odą, taigi bus gražus. Norėdami nulemti veido baltumą, skruostų rausvumą, skaisčią, lygią, nespuoguotą odą, i pirmojo prausimo vandenį pildavo išrūgų,⁷⁰ dėdavo druskos, išlašindavo krauko iš bambutės, įmaišydavo švesto vandens.⁷¹ Rusijoje taip pat gyvavo tikėjimas, kad kūdikį nuprausus pienu jo oda bus švelni ir balta.⁷²

Vaiką prausdavo ir paprastu muilu, kad *greičiau gymi nuoestų*. Muilino vandens įleisdavo ir į akis, kad būtų *šviesesnių akių*. Manyta, kad negerai esą naujagimi prausti muilu, kuriuo naudotasi skutantis, nes vėliau vaiko veidas būsiąs labai spuoguotas.⁷³ Kūdikį stengdavosi švarai nuprausti, nes nenuplautose vietose vėliau gali atsirasti apgamai arba dėmės; gerai nenuplovus galvutės, visada bus pleiskanų.⁷⁴

Pirmojo prausimo vanduo laikytas nepaprastu, turinčiu gražinantį poveikį ne tik kūdikiui, bet ir suaugusiam. Juo moterys prausėsi, tikėdamos išnaikinti strazdas.⁷⁵ Jo išpylimo vieta turėjo įtakos kūdikio išvaizdai. Manyta, kad pirmojo prausimo vandenį išpylus pro langą oran vaikas bus šviesaus veido.⁷⁶

Taigi prausiant kūdikį pirmąjį kartą, mėginta nulemti jo išvaizdą taip, kad ši atitiktų stereotipinį gražaus žmogaus vaizdą. Vanduo, sumaišytas su norimą išvaizdą nulemsiančiais priedais, įgaudavo ypatingą galią. Dažniausiai siekta užtikrinti idealią veido odos odos spalvą, jos švarumą bei lygumą. Nerūpestingai nuprausus kūdikį, galėjo atsirasti grožio trūkumų.

Norimą odos spalvą mėginta nulemti ir apdengiant vaiką atitinkamas spalvos skara. Kad būtų baltas, dengdavo balta, o kad raudonas – raudona skara.⁷⁷ Išmaudžius mergaitę, paimdavo linų gržtę, susukdavo ir uždėtą ant galvutės aprišdavo skarele, kad kasos didelės užaugtų.⁷⁸

Turėti gražų veidą buvo svarbu tiek moterims, tiek vyrams, dėl to atliekant magiškus veiksmus neatsižvelgdavo į kūdikio lytį. Veido spalva neabejotinai buvo siejama ne tik su grožiu, bet ir su sveikata, gyvenimu bei mirtimi.⁷⁹

Tikėta, kad placenta yra kūdikio ir jo motinos kūno dalis.⁸⁰ Galbūt todėl placenta ir virkštelė vaidino svarbų vaidmenį formuojant norimą kūdikio išvaizdą. Nuprausta mergaitės veidą, kad būtų rausvas, skaistus, lygus, tepdavo virkštele arba jos krauju.⁸¹ Tikėdamosios minėto efekto, kūdikiams skruostus placenta trynė slovénės.⁸² Spirite pamerkta virkštele lietuvaitei trindavo strazdaną veidą.⁸³ Lietuvoje plačiai žinomas ir ant kūdikio odos esančių dėmių ir apgamų naikinimas trinant juos virkštelle ar placenta.

Manyta, kad nuo to, kaip ir kur padėsi placenta, priklausys ir vaiko išvaizda. Ją reikėjo susukti į švarią

skeptetą, kad vaikas nebūtų dėmėtas, ir užkasti už *grycios langų po pastoge*, kad vaiko veidas būtu šviesus.⁸⁴

Jau užsiminėme apie dėmių bei apgamų naikinimą placenta, tačiau liaudies požiūris į jų (ypač apgamų) naikinimą buvo gana nevienodas. Išskyrė keletas nuomonių: 1) nėra reikalo naikinti. Ši nuostata taikyta tik apgamų atžvilgiu. Manyta, kad apgamas ant veido yra gražu. Apgamų turintis žmogus laikytas turtingu, laimingu, dalingu bei lydimu sėkmės. Taigi nebuvo jokio reikalo naikinti apgamus, nes jie lėmė palankų žmogaus likimą; 2) gali panaikinti tik gydytojas. Apgamai negražu ir ypač ant veido, tačiau juos chirurginiu būdu gali panaikinti tik gydytojas. Tai jau šiuolaikiškas, modernus aiškinimas; 3) galima naikinti tik įgytas dėmes, apgamus, o įgimtų – ne. Žmogus turi būti toks, koks gimė, kas prigimta, to negalima liesti, tai tarsi žmogaus ženklas, žymė. Taip *Dievo duota*. Jeigu dėmė atsirado vėliau, ją galima mėginti panaikinti; 4) negalima naikinti. Ši nuostata vėlgi taikyta tik apgamams. Naikinimo draudimo priežastis tokia pat, kaip ir trečiuoju atveju, tačiau čia nurodomos naikinimo pasekmės, kurios kartais buvo iliustruojamos savo arba aplinkinių patirtimi. Du nuošimčiai respondentų manė, kad apgamo naikinimas pavojingas sveikatai ar net gyvybei. Galbūt turint galvoje apsauginę, laimę nešančią apgamo funkciją buvo teigama, kad išnaikinus apgamą gali atsitikti nelaimė;⁸⁵ 5) galima naikinti. Manyta, kad galima ir net būtina naikinti dėmes, apgamus. Vienu atveju jie laikytis absoluciškais defektais, gadinusiais kūno grožį, kitu – naikintini tik negražūs (dideli, plaukuoti) ir esantys netinkamoje vietoje apgamai. Tikėta, kad geriausiu rezultatu galima gauti dėmes ir apgamus naikinant mažiemis vaikams, nes jų *oda dar jauna ir jautri*.⁸⁶ Dėmes ir apgamus, buvusius ant kūdikių kūnelių, naikino trindami vestuviniu žiedu, balandžio krauju, patena, žemėmis nuo bažnyčios slenkscio⁸⁷ ir pan.

Visais atvejais, išskyrus paskutinį, dėl vienokių ar kitių priežascių atsargiai, kartais su baime žiūrėta į dėmių ir ypač apgamų naikinimą. Galbūt tai paremta skaudžia žmonių patirtimi, kai mėginimas panaikinti minėtus išvaizdos trūkumus baigdavosi liga arba mirtimi.⁸⁸

XIX a. pab. – XX a. pirmoje pusėje Lietuvoje buvusios estetinės nuostatos reikalavo tam tikros galvos, nosies bei ausų formos. Todėl buvo atliekama dekoratyvinė šių kūno dalių deformacija. Tai daryta gana švelniomis priemonėmis, turint tikslą ne *pakeisti*, bet *pataisyti*, tėvų manymu, negražias kūdikio kūno dalis. Turimi duomenys neleidžia tiksliai nustatyti veiksmų trukmės, išskirti deformacijos būdų ir pasakyti, ar kaukolė buvo realiai deformuojama. Tačiau vaiko kūno dalių korekciją moterys atlikdavo tvirtai tikėdamos savo veiksmų efektyvumu.

Dažniausiai manyta, kad galvos pailgumas atsiranda gimdymo metu, net jeigu gimdymas būna sėkmingas. Anot

K. Moszińskio, taip manė visi slavai, todėl stengimasis suapvalinti galvą, valstiečių akimis, buvo ne kūno deformavimas, o atitinkamų bruožų ir formų formavimas.⁸⁹ Turiint omenye tikėjimą, kad galva deformuojasi gimdymo metu, logiška manyti, kad, kūdikiui esant iščiose, jo galva buvo apvali. Todėl mėginimas suapvalinti galvą galėjo būti suvokiamas ir kaip buvusios (tikrosios) formos atstatymas.

XIX a. daugelyje Vakarų Europos šalių buvo atliekamos kūdikių kaukolés deformacijos.⁹⁰ J. Gélio teigimu, kai kuriose Prancūzijos provincijose ši tradicija išnyko tik XX a. pradžioje.⁹¹ Galvos formavimas pagal tam tikrą modelį buvo paplitęs ir tarp ugrofinų, turkų, mongolių, kaukaziečių.⁹² A. Balovo teigimu, Rusijoje pribuvėja tik gimusiam kūdikiui rankom apspaudojavo galvą ir kitas kūno dalis tikėdama, kad suteikia joms prideramą formą.⁹³

Lietuviams, kaip ir daugumai šiaurės ir pietų slavų,⁹⁴ buvo graži apvali galvos forma. Lauko tyrimų metu M. Svikienė iš Biržų rajono pasakojo: „Mano vaikai tai buvo gražūs, su apvalom galvutėm, o buvo kitų su pailgom galvom, tai tiek negražūs...“⁹⁵ Kad kaukolė būtų nedidelė, apvali, kakta neissišautų į priekį, kūdikio galvutę apspaudojavo rankom,⁹⁶ stipriai suverždavo skara,⁹⁷ ant vaiko momenėlio uždėdavo supaštū vilnų saują, apgaubdavo šilko skarele, kurios ant sprando sunertus kampus surišdavo ant kaktos,⁹⁸ galvą perrišdavo plačiu raiščiu ir laikydavo tol, kol vaiką vystydavo.⁹⁹ Jei naujagimio galvutė būdavo suplota, tai skarelę privilgydavo kiaušinio baltymu ir ja aprišdavo. Laikydavo per nakštį ir nuimdamo tada, kai skarelė išdžiūdavo.¹⁰⁰ Dažnai ant kūdikio viršugalvio, apdengto plaukais, pakulom ar pašukom, buvo uždedamas įmuštas kiaušinis ir aprišamas skarele.¹⁰¹ Raištis, išteptas kiaušinio baltymu, bei iš pakulų ir baltymo pagaminta „kepurėlė“ kūdikio galvai formuoti (apvalinti) naudota Lenkijoje.¹⁰² Rytų slavai naujagimio galvutę apspaudojavo rankomis, kad ji būtų apvali.¹⁰³ Anot K. Moszińskio, rusai bei ukrainiečiai kūdikio galvą formuodavo tik rankom.¹⁰⁴ Minėtas deformacijos būdas buvo užfiksotas ir XVIII a. pabaigos Prancūzijoje.¹⁰⁵

Lietuvos kaime tikėta, kad vaiką dažnai guldant ant to paties šono, jo kaukolė gali deformuotis. Todėl jeigu kurioj vietoj galva būdavo netaisyklinga, kūdikį visada guldydavo taip, kad netaisyklingojo jos pusė būtų prispausta. Kitu atveju guldymo padėtis nuolat keisdavo. Apvalią galvos formą buvo mėginama nulemti ir similinės magijos būdu. Tam naudotas apvalus vištос kiaušinis, kurį dėdavo į pirmojo prausimo vandenį.¹⁰⁶

Motina rūpindavosi, kad kūdikio ausytės nebūtų didelės, atkritusios – jas prispausdavo po skarele ar kepraitė. Taip pat buvo norima, kad vaikas užaugęs turėtų nedidelę, siaurą nosį. Todėl tik gimusiam vaikui suspaus-

davo nosytę. Ją spaudydavo tol, kol vaiką vystydavo. Vėliau mamos drausdavo vaikams tamptyti už nosies, bet kaip šnirpšti, krapšyti.¹⁰⁷ Slavų tautose taip pat buvo patempiama ar suspaudžiama kūdikio nosis, kad nebūtų plati, buka ar riesta.¹⁰⁸

J. Gélio manymu, viena iš kaukolės deformavimo Prancūzijoje priežasčių buvo estetinio idealo siekimas.¹⁰⁹ Tokiu pat tikslu kaukolės išvaizda buvo keičiama ir tarp Šiaurės Vakarų Amerikos indėnų genčių.¹¹⁰ Lietuvoje pastangas suteikti galvai ir kitoms kūno dalims prideramą formą reikėtų vertinti kaip siekimą pašalinti išsivaizduojamus ar realius fizinius trūkumus bei užtikrinti idealią būsimojo bendruomenės nario išvaizdą.

Nujunkymas. Kūdikio išvaizdą mėginta nulemti ir ji atjunkant. Kadangi maitinimo krūtimi laikas buvo labai nevienodas (kartais visai nemaitindavo), negalime tiksliai nustatyti, iki kokio amžiaus rūpintasi vaiko išvaizdos tobulinimu.

Nujunkant atsižvelgdavo į savaitės dieną, metų laiką bei mėnulio fazę. Manyta, kad mergaitę geriausia nustoti maitinti sekmadienį, tada ji bus gražesnė.¹¹¹ Tikėdamos, kad kūdikio veidas niekada nebus išbalės, motinos jį nuo krūties atskirdavo rožėms žydint.¹¹² Nustojusti maitinti per jaunatį, motina tikėdavosi, kad vaikas užaugs skaistus.¹¹³ Tiesa, dėl nujunkymo per pilnatį yra prieštaragingų nuomonių. Ši mėnulio fazė, ko gero, buvo nelabai palankus metas berniukams, bet pranašauta, kad per pilnatį nujunkytą mergaitę bus graži, apskrita, raudona.¹¹⁴ Tokio pobūdžio tikėjimus pavyko aptikti rytinėje Lietuvos dalyje ir tarp Latvijos Respublikoje gyvenančių lietuvių. Vėliau mergaitės veido grožį mėginta lemti jos fiziniés brandos laikotarpiu.

* * *

XIX a. pab. – XX a. pirmos pusės Lietuvos kaimo kultūroje gyvavo nuostata, kad vaiko fizinis grožis didele dalimi priklauso nuo sutuoktinėl elgesio tiek santuokos metu, tiek iki jos. Ypač reikšmingu laikytas moters elgesys.

Kad žmogus atitiktų stereotipinius grožio reikalavimus, buvo pradedama rūpintis dar jam negimus. Aktyviausiai vaiko grožį mėginta lemti nėštumo laikotarpiu ir tik kūdikiui gimus. Manyta, kad tik gimusio, dar nekrikštyto kūdikio kūną lengviausia *pakeisti* bei *pataisyti*. Kūdikiui taikytas stereotipinis grožio idealas atspindėjo jo tėvų bei kaimo bendruomenės estetines nuostatas.

Norimai išvaizdai pasiekti dažniausiai naudota magiški veiksmai bei kaukolės ir atskirų jos dalių korekcija. Šiaisiai būdais mėginta pašalinti tariamus ar realius defektus, grožio trūkumus. Papročiais reglamentuotas ilgas stereotipinio grožio kūrimo procesas rodo, kaip rimtai, atsakinčiai žiūrėta į žmogaus išvaizdą. Tikėtina, kad stereotipinę išvaizdą atitinkančiam žmogui buvo lengvai išsijungti į kaimo bendruomenę, susirasti sutuoktinį.

NUORODOS:

1. Gellner E. Tautos ir nacionalizmas. – Vilnius, 1996. – P. 56. Versta iš: Gellner E. Nations and Nationalism. – Oxford, 1993.
2. Kalbėdami apie magiją, remsimės S. A. Tokarevo mintimis, kuris magija vadina prietarangus žmogaus veiksmus, antgamtiniu būdu turinčius paveikti materialų reiškinį ar objektą. Jo teigimu, magiški veiksmai gali būti labai įvairūs: nuo paprasto, pušiau nesąmoningo veiksmo iki sudėtingų ceremonijų, kuriose dalyvauja daug žmonių. Magija skiriasi savo tikslais, psichologinio veiksmo mechanizmu. Žr. Tokarev C. A. Ранние формы религии. – Москва, 1990. – С. 404.
3. Paukštytė R. Gimtuvių / Vyšniauskaitė A., Kalnius P., Paukštytė R. Lietuvių šeima ir papročiai. – Vilnius, 1995. – P. 397–398.
4. Kriauna A. Vaikai ir jų auginimas Kupiškio apylinkėje // Gimtasis kraštas. – 1943, Nr. 31, p. 214.
5. Krėvė – Mickevičius V. Krikštynų apeigos Dzūkijoje // Mūsų tautosaka. – T. 7. – 1933. – P. 30–46.
6. Mickevičius J. Žemaičių krikštynos // Tautosakos darbai. – T. 1. – 1935. – P. 86–111.
7. Vitauskas A. Vaikų gimimas ir auginimas Padubysio valsčiuje // Gimtasis kraštas. – 1937, Nr. 1, p. 65–71.
8. Klybaitė D. Kūdikių auginimas Biržų apskrityje. – Kaunas, 1938. – P. 10–58.
9. Kriauna A. Min. veik. – P. 203–235.
10. Dulaitienė (Glemžaitė) E. Kupiškėnų senovė. – Vilnius, 1958. – P. 395–408.
11. Vileišis A., Paražinskaitė N. Motinos ir vaiko sveikata lietuvių liaudies medicinoje // Kauno valstybinio medicinos instituto darbai. – T. 6. – 1958. – P. 263–276.
12. Vyšniauskaitė A. Vaikų auginimas // Lietuvių etnografijos brožai. – Vilnius, 1964. – P. 448–475.
13. Yla S. Lietuvių šeimos tradicijos. – Chicago, 1985. – P. 147–150.
14. Gucevičiūtė R. Liaudies medicina // Kernavė. – Vilnius, 1972. – P. 231–248.
15. Kalašaitytė L. Liaudies medicinos priemonės // Gervėčiai. – Vilnius, 1989. – P. 212–214.
16. Dundulienė P. Lietuvos etnologija. – Vilnius, 1991. – P. 348–356.
17. Ten pat. – P. 348.
18. Paukštytė R. Gimtuvių papročiai Aukštaitijoje // Liaudies kultūra. – 1991, Nr. 6, p. 24–25; Paukštytė R. Gimtuvių papročiai // Rietavo apylinkės. – Kaunas, 1992. – P. 390–395.
19. Paukštytė R. Pribuvėja ir gimtuvių papročiai Lietuvos kaime XIX a. pab. – XX a. pirmoje pusėje // Lituanistica. – 1993, Nr. 3, p. 77–92.
20. Paukštytė R. Gimtuvių. Min. veik. – P. 396–435.
21. Русский народ, его обычай, обряды, предания, суеверия и поэзия. – Москва, 1990. – С. 607 (Pirmas leidimas 1880).
22. Зеленин Д. К. Восточнославянская этнография. – Москва, 1991. – С. 511. Versta iš 1927 m. Berlyne išleistos knygos Russische (Ostslavische) volkskunde.
23. Adamson H. E. Anthropology. – New York, 1966. – P. 277–286.
24. Gélis J. Refaire le corps. Les déformations volontaires du corps de l'enfant à la naissance // Ethnologie française. – T. 14. – 1984, Nr. 1, p. 7–28.
25. Чеснов Я. В. Мужское и женское начала в рождении ребенка по представлениям абхазо – адыгских народов // Этнические стереотипы мужского и женского поведения. – Санкт – Петербург, 1991. – С. 132–158.
26. Повивальная бабка в обрядах Судогодского района Владимирской области / Предисловие и подготовка текстов Добровольской В. Е. // Живая старина. – 1998, Но. 2, с. 19–21.

27. Петкевич Г. Материалы по народной медицине литовцев // Живая старина. – 1911, с. 167–218; Elisonas J. Burtai Panevėžio apylinkėje // Tauta ir žodis. Kn. 3. – P. 476–485; Krėvė–Mickevičius V. Burtai // Tauta ir žodis. Kn. 3. – 1925. – P. 366–372; Krėvė–Mickevičius V. Burtai ir prietarai // Tauta ir žodis. Kn. 4. – 1926. – P. 486–503; Raitelaitis J. Prietarai ir burtai // Lietuvių tauta. Kn. 4. Sąs. 1. – 1926. – P. 146–155; Balys J. Vaikystė ir vedybos. – Silver Spring, 1979. – P. 1–62; Linelius roviau, dainavau. Onos Bluzmienės tautosakos ir atsiminimų rinktinė. – Vilnius, 1990. – P. 261–264; Uliūnai / Sudarytojas A. Ulys. – Vilnius, 1993. – P. 281–318.
28. Fondas VUB, f. 95.
29. Fondas VUB, f. 81.
30. Panaudoti studentų surinkti etnografiniai aprašai: VDU EA, b. 116, 118, 119, 120, 122, 123 ir ES, b. 2055, 2080. Panaudota autorės užrašyta etnografinė medžiaga, (VDU EA, b. 69, 204) ir LII Etnologijos skyriaus rankraštyne saugomi aprašai (ES, b. 1970, 2027, 2028).
31. Raitelaitis J. Min. veik. – P. 153; Elisonas J. Burtai Panevėžio apskrityje. Min. veik. – P. 352; Linelius roviau, dainavau. Min. veik. – P. 262.
32. Krėvė–Mickevičius V. Burtai Sedos parapijoje. Min. veik. – P. 369; Krėvė–Mickevičius V. Burtai ir prietarai. Min. veik. – P. 494.
33. Marcinkevičienė N. Pavarėnis. – Vilnius, 1998. – P. 128.
34. LTA 415(143⁹²), Vilniaus kraštas.
35. LTA 2280(121), Aukštakalnių k. Lazdijų v., užrašė Lekavičiūtė A. ES, b. 1970(9), l. 32. Inf. Marcinkienė Ona, Jono, g. 1905 m. Margiškių k., Sartinėnų par., Tauragės r. Užr. 1996; Ten pat, b. 1970(6), l. 20. Inf. Berneckienė Marijona, Jono, g. 1908 m. Batakių k., Tauragės r. Užr. 1996.
36. Balys J. Vaikystė ir vedybos. Min. veik. – P. 1.
37. Kriauna A. Min. veik. – P. 212, 213.
38. Balys J. Vaikystė ir vedybos. Min. veik. – P. 10. (Antalieptė, Kaltinėnai, Musninkai, Tverečius, Kauno r.).
39. Dulaitienė (Glemžaitė) E. Min. veik. – P. 397.
40. Ten pat. – P. 397; Kriauna A. Min. veik. – P. 212.
41. Vitauskas A. Min. veik. – P. 65; Kriauna A. Min. veik. – P. 212, 213; Dulaitienė (Glemžaitė) E. Min. veik. – P. 395–399; Vyšniauskaitė A. Vaikų auginimas. Min. veik. – P. 448.
42. Kalašaitė L. Min. veik. – P. 214.
43. Mickevičius J. Žemaičių krikštynas. Min. veik. – P. 88.
44. Balys J. Vaikystė ir vedybos. Min. veik. – P. 12. (Alanta, Kaltinėnai, Kupiškis, Salakas, Tverečius).
45. ES, b. 2055(20), l. 57. Inf. Jančiauskienė Ona, g. 1925 m. Raitininkų k., Varėnos r. 1997 m. užrašė Vasiljeva V.
46. EA, b. 123(5), l. 29. Inf. Petravičienė Jadviga, Romualdo, g. 1926 m. Dainavos k., Kaišiadorių r. 1997 m. užrašė Grikietytė J.
47. EA, b. 120(6), l. 26. Inf. Cvilikienė Veronika, Petro, g. 1924 m. Lankakiemio k., Kruonio v., Kaišiadorių r. 1997 m. užrašė A. Bylaitytė.
48. Horvathova E. Zvykoslovie a poverty, Slovensko // Lud. – Bratislava, 1975, II čast. – S. 986; Русский народ. Min. veik. – C. 271.
49. Dulaitienė (Glemžaitė) E. Min. veik. – P. 397.
50. ES, b. 2080(19), l. 81. Inf. Karpavičienė Elena, g. 1932 m. Kungiškių k., Raseinių r. 1998 m. užrašė Jančiūtė I.
51. Mickevičius J. Žemaičių krikštynas. Min. veik. – P. 87; Krėvė–Mickevičius V. Krikštynų apeigos Dzūkijoje. Min. veik. – P. 30; Kriauna A. Min. veik. – P. 211; Dulaitienė (Glemžaitė) E. Min. veik. – P. 396; Paukštytė R. Gimtuvių papročiai Aukštaitijoje. Min. veik. – P. 24; Paukštytė R. Gimtuvių Min. veik. – P. 401.
52. Dulaitienė (Glemžaitė) E. Min. veik. – P. 396; Petkевич Г. Min. veik. – C. 179.
53. Dulaitienė (Glemžaitė) E. Min. veik. – P. 423.
54. Ten pat. – P. 423.
55. Ten pat. – P. 399, 423.
56. Balys J. Vaikystė ir vedybos. Min. veik. – P. 8 (Seirijai, Balbiriskis).
57. Попов Г. Приметы и суеверия при родах // Круг жизни. – Москва, 1999. – С. 55.
58. Kriauna A. Min. veik. – P. 214; Balys J. Vaikystė ir vedybos. Min. veik. – P. 11. (Kupiškis).
59. Vileišis A. Paražinskaitė N. Min. veik. – P. 272.
60. Glemžaitė S. VUBR, f. 95, b. 33, l. 51. Inf. Kriukienė Teofilė, Pyragių k., Kupiškio r.; EA, b. 69(15), l. 61. Inf. Žiūkiene Ona, Motiejaus, g. 1915 m. Naudžiūnų k., Prienų r. 1996 m. užrašė Lekavičiūtė A. ES, b. 2055(31), l. 86. Inf. Danilavičienė Janina, Kazio, g. 1933 m. Geruliu k., Prienų r. 1997 m. užrašė Vasiljeva V. EA, b. 120(12), l. 50. Inf. Dembinskiene Albina, Jono, g. 1922 m., Geisteriškių k., Vilkaviškio r. Užr. 1997 m. Bylaitė A. EA, b. 122(5), l. 10. Leipienė Zosė, Petras, g. 1929 m. Tolimėnų k., Ignalinos r. 1997 m. užrašė Racėnaitė R.
61. Kriauna A. Min. veik. – P. 212.
62. VUBR, f. 95, b. 34, l. 11. Inf. Samulienė T., g. 1850 m. Stičkalnio k., Kupiškio r. 1935 m.. užrašė Glemžaitė S.
63. Krėvė–Mickevičius V. Krikštynų apeigos Dzūkijoje. Min. veik. – P. 33.
64. Чеснов Я. Б. Min. veik. – P. 137.
65. XIX a. pabaigoje kūdikiai dažniausiai krikštyti 1–3 dienos po gimimo, XX a. pradžioje šis laikotarpis truko iki 1–3 savaičių, o nuo XX a. 3–iojo dešimtmecio buvo krikštijami vis vyresni kūdikiai. Paukštytė R. Gimtuvių ir krikštynos. Min. veik. – P. 73.
66. Klybaitė D. Min. veik. – P. 35.
67. Vitauskas A. Min. veik. – P. 66.
68. Yla S. Min. veik. – P. 147.
69. Lekavičiūtė [Venskiene] A. Vanduo ir veido grožis lietuvių buityje ir pasaulėjautoje XIX a. pab. – XX a. pirmoje pusėje // Lituanistica. – 1998, Nr. 1, p. 90.
70. EA, b. 123(2), l. 9. Inf. Ramanauskienė Magdalena, Prano, g. 1922 m. Nendrinių k., Marijampolės r. 1997 m. užrašė Grikietytė J.
71. Kriauna A. Min. veik. – P. 217. (Kupiškis); Balys J. Vaikystė ir vedybos. Min. veik. – P. 22. (Nemakščiai).
72. Балов А. Рождение и воспитание детей // Круг жизни. – Москва, 1999. – С. 61.
73. Kriauna A. Min. veik. – P. 217, 218 (Kupiškis).
74. Ten pat. – P. 216; Mickevičius J. Žemaičių krikštynas. Min. veik. – P. 91; Paukštytė R. Gimtuvių. Min. veik. – P. 425.
75. LTA 70^c (1033) (Žukliškių k. Zarasų r.).
76. Mickevičius J. Žemaičių krikštynas. Min. veik. – P. 92.
77. Paukštytė R. Gimtuvių. Min. veik. – P. 423.
78. Balys J. Vaikystė ir vedybos. Min. veik. – P. 23 (Upyna).
79. M. Harri'o teigimu, odos spalva susiformavo veikiant tam tikroms gamtinėms sąlygomis. Natūrali atranka įtakojo tai, kad Šiaurės Europoje gyvena šviesios, Baltos odos individai. Tačiau, anot autoriaus, šiam procesui galėjo turėti reikšmės ir kultūrinė atranka. Kai žmonėms sąmoningai ar nesąmoningai tekdaivo spręsti, kuriuos naujagimius žindytį, o kuriaiš ne-

- sirūpinti, pranašumą įgydavo tie, kurių oda būdavo šviesesnė, nes patirtis sakė, kad tokie individai užauga aukštėsniai, stipresni ir sveikesni. Balta spalva žmonėms buvo graži, nes balta spalva buvo sveika. Cituota iš: Marvin Harris. Kultūrinė antropologija. – Kaunas, 1998. – P. 194.
80. Paukštėtė R. Gimtuviės. Min. veik. – P. 428.
81. VUBR, f. 95, b. 34, l. 31. Inf. Samulienė T., g. 1850 m. Stičkalnio k., Kupiškio r. 1935 m. užrašė Glemžaitė S. EA, b. 116(4), l. 20. Inf. Bagdonienė Marija, Jono, g. 1921 m. Dabužių k., Anykščių r. 1997 m. užrašė Jankauskaitė G.
82. Horvathova E. Min. veik. – S. 988.
83. VUBR, f. 95, b. 34, l. 33. Inf. Samulienė T., g. 1850 m. Stičkalnio k., Kupiškio r. 1935 m. užrašė Glemžaitė S.
84. Kriauza A. Min. veik. – P. 216. (Kupiškis); Mickevičius J. Žemaičių krikštynos. Min. veik. – P. 93.
85. EA, b. 118(3), l. 12. Inf. Vinciūnienė Liucija, Jurgio, g. 1924 m. Kraštų dv., Raseinių r. 1997 m. užrašė Kevėnaitė I.
86. EA, b. 123(8), l. 47. Inf. Jakubaitienė Marijona, Napoleono, g. 1912 m. Notyniškių k., Radviliškio r. 1997 m. užrašė Grikietytė J.
87. Плеквиц Г. Min. veik. – С. 179; Raitelaitis J. Min. veik. – P. 147 (Marijampolės aps.); Dulaitienė (Glemžaitė) E. Min. veik. – P. 423; Balyš J. Vaikystė ir vedybos. Min. veik. – P. 12 (Mareckony); Vileišis A., Paražinskaitė N. Min. veik. – P. 272.
88. Medicininiai tyrimai nustatytą, kad apgamas, ypač nuolat dirginamas, gali virsti piktybiiniu naviku // Medicinos enciklopedija. – Vilnius, 1991. – T.1. – P. 66.
89. Moszyński K. Kultura liudowa słowian. – Warszawa, 1968. – T. 2. – S. 48.
90. Gélis J. Min. veik. – P. 7.
91. Ten pat. – P. 25.
92. Moszyński K. Min. veik. – S. 50.
93. Балов А. Min. veik. – С. 61.
94. Ten pat. – С. 49.
95. ES, b. 2027(14), l. 57. Inf. Svikienė Milda, Petro, g. 1908 m. Juostaviečių k., Suostų par., Biržų r. 1997 m. užrašė Lekavičiūtė A.
96. Mickevičius J. Žemaičių krikštynos. Min. veik. – P. 91.
97. Balyš J. Vaikystė ir vedybos. Min. veik. – P. 23.
98. Paukštėtė R. Gimtuviės. Min. veik. – P. 424.
99. EA, b. 204(4), l. 18. Inf. Žemaitienė Antanina, Antano, g. 1915 m. Jaurų k., Aluntos par., Molėtų r. 1998 m. užrašė Lekavičiūtė A.
100. ŠAM. Inf. Šidlauskiene M., Tolučių k., Šaukėnų v. 1938 m. užrašė M. Čilvinaitė. Inventoriolio numerio néra. Lapai nenumeruoti.
101. Balyš J. Vaikystė ir vedybos. Min. veik. – P. 20 (Šilavotas, Grižionys); Vyšniauskaitė A. Vaikų auginimas. Min. veik. – P. 449.
102. Moszyński K. Min. veik. – S. 49.
103. Зеленин Д. К. Min. veik. – С. 321.
104. Moszyński K. Min. veik. – S. 50.
105. Gélis J. Min. veik. – P. 7.
106. Balyš J. Vaikystė ir vedybos. Min. veik. – P. 20.
107. VUBR, f. 81, b. 248, l. 29. Inf. Mikučionienė Karolina, g. 1881 m. Padusételių k., Dusétų apyl., Zarasų r. 1968 m. užrašė Sa-kalauskienė P.
108. Зеленин Д. К. Min. veik. – С. 321; Повивальная бабка.... Min. veik. – С. 20.
109. Gélis J. Min. veik. – P. 24.
110. Adamson H. E. Min. veik. – P. 285.
111. VUBR, f. 95, b. 34, l. 37. Inf. Samulienė T., g. 1850 m. Stičkalnio k., Kupiškio r. 1935 m. užrašė Glemžaitė S.
112. Balyš J. Min. veik. – P. 47 (Marijampolės aps.).
113. VUBR, f. 95, b. 34, l. 37. Inf. Samulienė T., g. 1850 m. Stičkalnio k., Kupiškio r. 1935 m. užrašė Glemžaitė S.
114. ES, b. 2028(2), l. 12. Inf. Šeškiene Gertrūda, Jono, g. 1933 m. Pasubatės k., Baltmūsės par., Daugpilio r., Latvija. 1997 m. užrašė Lekavičiūtė A. Ten pat, b. 2028(11), l. 43. Inf. Balčiūnienė Teklė, Kazimiero, g. 1919 m. Šiaulių k., Burbiškio par., Anykščių r. 1997 m. užrašė Lekavičiūtė A.

The Lithuanian view of the background principles for human beauty

Asta VENSKIENĖ

The article provides the discussion about what human appearance was considered good and what means were regarded as effective in drawing nearer the person to the basic ideal of beauty in late 19th and early 20th century. The purpose of this paper is to show the urgency of human beauty during this period. Our goal is to trace the origins of beauty's definition in Lithuanian beliefs and to show the means which helped to determine the basic ideal of the person's appearance.

The person's attractiveness is very often decided by his face, that is why it is very important that it would meet the demands of stereotypical beauty. That is why we pay much attention to the aspirations of improving the child's head and especially his face during the period comprising the time from the initial stage of preparing the women for family life up until the final stage – the end of her breast-feeding period.

Actually, the appearance of the child is usually formed at a time of pregnancy and after the child's birth, too. It is commonly maintained that the child's beauty is dependent upon his mother's emotional state during pregnancy. That is why pregnancy is the time when the woman must observe certain regulations and prevent herself experiencing negative emotions such as fear, anger, anxiety, etc. The child's appearance is the evidence of the pregnant woman's psychical and physical health.

After the birth of the child the defects of his body used to be improved. It was easy to improve the child's body because of his sensitive skin, soft bones and fragile flesh. Besides, numerous Lithuanian beliefs claim that all the defects on the child's body should be improved before christening. Later the efforts to change something in the body may show themselves ineffective.

Basic indications of the child's stereotypical beauty – a round head, a small and narrow nose, smooth skin and light complexion – had to be activated through a variety of rituals.

Such ambitions were supported not because of aesthetic and social reasons alone. They have secured a full acceptance of the child into society and successful family life.

Kauno Vytauto Didžiojo universitetas,
S. Daukanto 28, 3000 Kaunas

Gauta 2002 02 10, išleista spaudai 2002 10 17

Kalvių įrangos kaita XX amžiuje

Antanas STRAVINSKAS

Pamatinis šios temos objektas – tolimesnis (XX a. 3-ojo ir 4-ojo dešimtmečių) Lietuvos kalvystės progresas. Šiuo konkrečiu atveju visas dėmesys skiriamas vis modernesnių kalvės įrengimų (įrango) panaudojimui Lietuvos kaimų ir miestų kalvystėje. Dažnai tuos kalvės įrenginius bei įnagių (ypač įvairios paskirties reples, skylamušius ir kt.) gamindavosi patys kalviai. Kartais juos padarydavo taip tobulai, kad jie nesiskirdavo nuo fabrikinių įnagių.

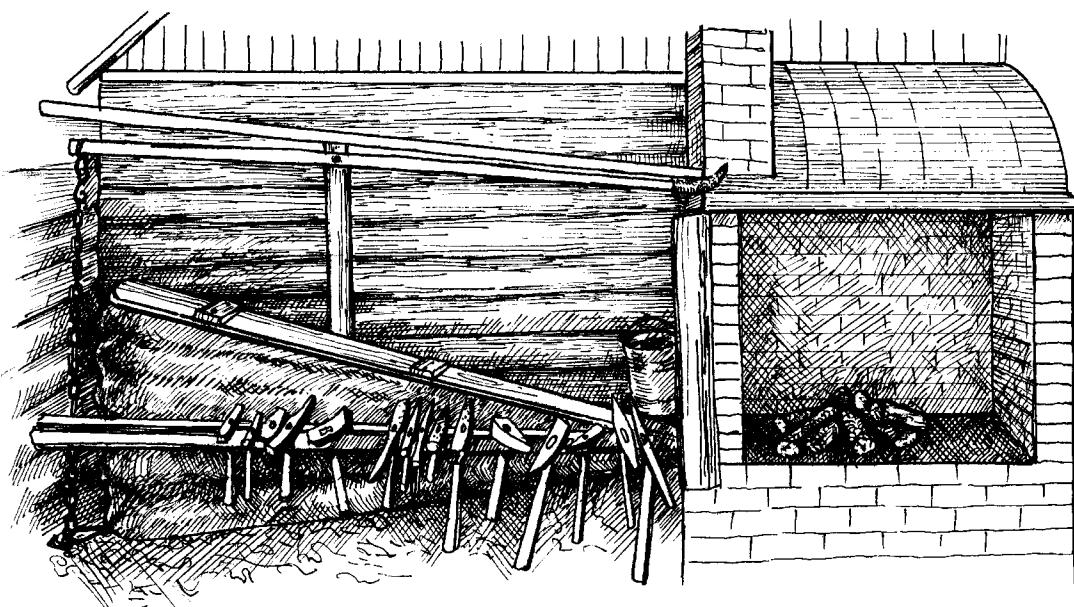
Tyrinėjimo metodas – istorinis, lyginamasis. Sugretindami kalvystei skirtamų įnagių gamybos bei jų panaudojimo XIX a. faktus su panašiais XX a. pradžios faktais, darome tokias išvadas: dėl kalvių įrango brangumo jos kaita vyko lėtai; tik po Pirmojo pasaulinio karo, atėjus naujai, labiau apsišvietusių kalvių kartai, tobulėjo ir įvairėjo kalvių įranga, apskritai modernėjo kalvystės amatas, spartėjo technikos pažanga. Paprasatos kaimų ar miestų kalvės kartais tapdavo pramoninės gamybos dirbtuvėmis, nors dažniausiai jose dirbdavo vienas (rečiau keletas) gabus kalvis.

Ne kartą buvo rašyta, kad daug Lietuvos amatininkų (tarp jų ir kalvių), gyvenančių iš savo amato, būdavo kilę iš tokių pat amatininkų arba iš mažažemų ir bežemių valstiečių.¹ Todėl jų galimybės tik išmokus kalvystės pasistatyti nuosavą kalvę ir ją įrengti dažnai buvo gana ribotos. Kalvių pastatyt

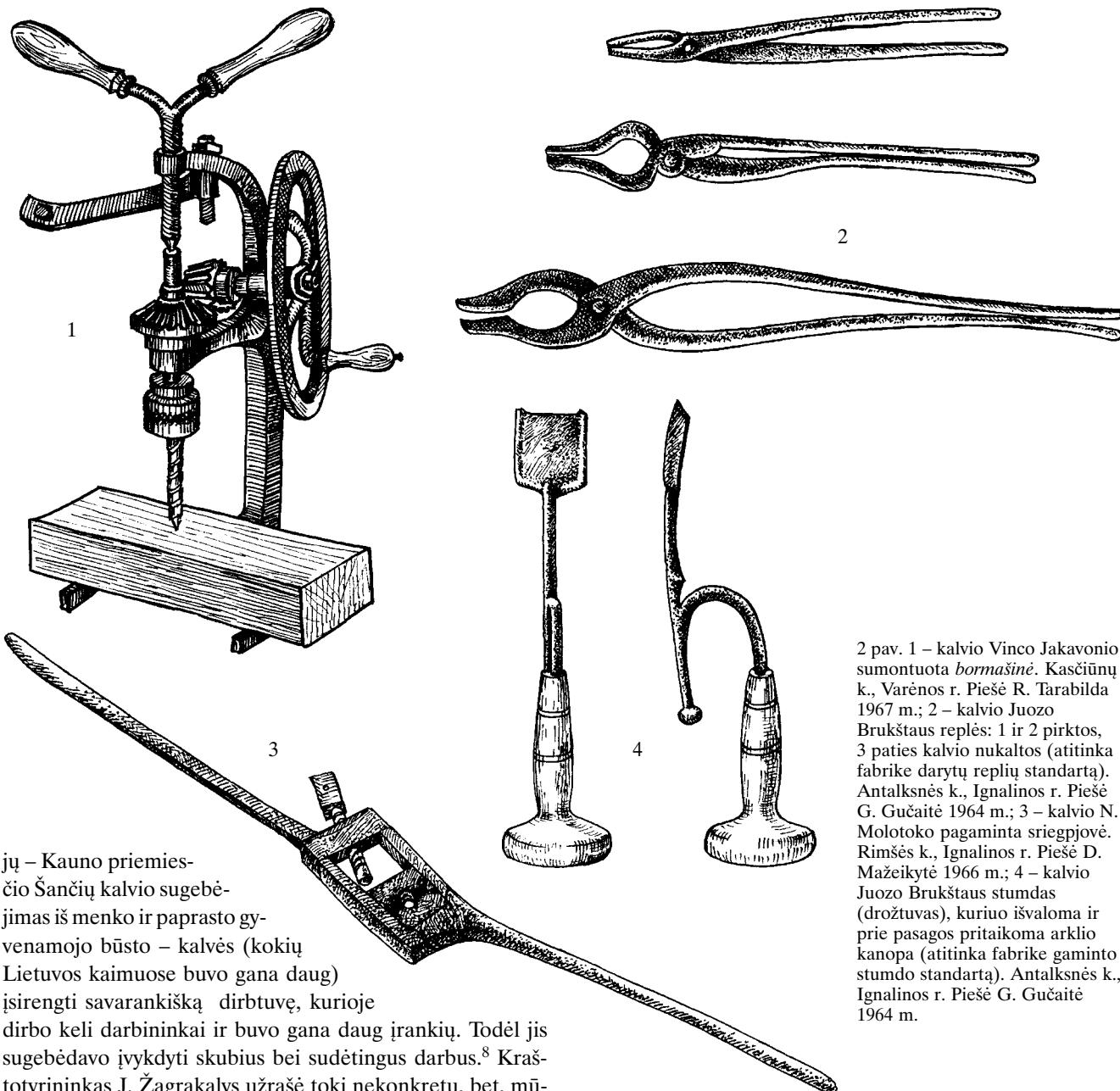
mas, ypač jų įrengimas kainavo brangiai. Kaip nurodoma archyvinėje dvarų medžiagoje, XX a. pradžioje tokia įranga kartais kainuodavo apie 200 (o kalvei skirtų trobesių pastatymas apie 1000) sidabro rublių; tarpukariu vien už kalvio įrankius reikėdavo sumokėti iki 400–500, o visas kalvės įrengimas kainuodavo 1000 ir daugiau litų.² J. Šiurkus, ne kartą rašęs apie kalvystę, yra nurodęs, kad visas kalvio įrankių komplektas kartais kainuodavo net kelis tūkstančius litų.³ Tikriausiai jis turėjo omenyje ne primitivius, bet modernius fabrikų gamybos įrenginius.⁴ Juk ir kaimo kalviui tekdavo atliliki sudėtingus šaltkalvio darbus, o tam reikėjo bent kiek geresnės įrangos. Nepaisant to, kai kurie jauni kalviai (kol prasigyvendavo) būdavo priversti kuri laiką (kartais keletą metų) dirbti pas kitus kalvius arba dvarų ir ūkininkų kalvėse. Kartais jie pirkdavo senas dumples, senus priekalus ar kitokius senus įrankius.

Tie kalviai, kurie iš tėvų ar giminaičių paveldėdavo kalves, ypač XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje, dirbo tik su būtiniausia įranga. Ją sudarydavo maždaug 10–12 dažnai pačių kalvių pasigamintų įrenginių ir įrankių: žaizdras, dumples, plaktukai, replės ir kt.⁵ (1, 2 pav.) J. Šiurkus 1937 m. teigė, kad miestų ir miestelių kalviai savo įmonėles (dirbtuvės) laikydavę „nuosavuose arba nuomotuose būstuose”, o tokių patalpų nuoma kartais per mėnesį kainuodavo 40–100

litų.⁶ Daug geriau gyveno savarankiški kaimų ir bažnytkaimių kalviai. Jie ne tik pajégdavo daugiau nekilnojamomo turto įsigyti, bet ir sugebėdavo išmokslinti savo vaikus.⁷ Taigi kalvių įranga labiausiai priklausė nuo socialinės turtinės kalvių tėvų ar jų pačių padėties. Tačiau tiek miesto, tiek kaimo kalvių (dirbtuvų) inventorius nemažai priklausė ir nuo kalvių savarankiškuomo, iniciatyvos ir gabumų. Po Pirmojo pasaulinio karo atėjus naujai, labiau išprususiai kalvių kartai, kaip liudija publikacijos ir aprašomoji medžiaga, gausėjo bei modernėjo jų dirbtuvų įranga. Pateiksime keletą pavyzdžių. Vienas

1 pav. Br. Galatilčio kalvės interjero fragmentas: odinės dumples, sujungtos su žaizdru, kurį dengia gaubtūras (dūmų rinktuvas). Galatilčių k., Švenčionių r. Piešė O. Starkutė 1965 m. Spaudai parengė R. Butvilienė.

jų – Kauno priemiesčio Šančių kalvio sugebėjimas iš menko ir paprasto gyvenamojo būsto – kalvės (kokiu Lietuvos kaimuose buvo gana daug) iširengti savarankiską dirbtuvę, kurioje dirbo keli darbininkai ir buvo gana daug įrankių. Todėl jis sugebėdavo įvykdyti skubius bei sudėtingus darbus.⁸ Kraštotoyrininkas J. Žagrakalys užraše tokį nekonkrečių, bet, mūsų galva, svarbų faktą, kad Biržų krašto kalvio R. Valašino dar XIX a. pabaigoje statytoje kalvėje buvo visi reikalingi įrankiai žemės ūkio inventorui remontuoti.⁹

Kitas autorius 1937 m. „Amatininke“ rašė: „Geresnieji kaimo kalviai, be vežimų apkaustymo ir arklių kaustymo, paprastai sugebėdavo ir ūkio mašinas pataisyti.“¹⁰ Tokiems dažnai ne tik kalviškiems, bet ir, kaip minėta, šaltkalviškiems bei mechanikiškiems darbams atliliki reikėjo pakankamai gerios ir įvairios kalvių įrangos. Tokios daugiau ar mažiau sudėtingos įrangos dažnai turėjo jau ne vienas gabus 3–4-ojo dešimtmecio kaimo kalvis. Be to, dėl minėtų priežasčių netik miestų ar dvarų, bet ir kaimų kalviai sugebėjo nusikalti gana daug įvairių kirstukų, pramuštukų, įvairių replių, kartais ir labai tiksliu sriegpjovių (*šniedezų*) ar kitokių sudėtingų įrankių. Todėl, matyt, visai pagrįstai dar prieškario spau-

2 pav. 1 – kalvio Vinco Jakavonio sumontuota *bormašinė*. Kasčiūnų k., Varėnos r. Piešė R. Tarabilda 1967 m.; 2 – kalvio Juozo Brukštaus replēs: 1 ir 2 pirktos, 3 paties kalvio nukaltos (atitinka fabrike darytų replių standartą). Antalksnės k., Ignalinos r. Piešė G. Gučaitė 1964 m.; 3 – kalvio N. Molotoko pagaminta sriegpjovė. Rimšės k., Ignalinos r. Piešė D. Mažeikytė 1966 m.; 4 – kalvio Juozo Brukštaus stumdas (drožtuvas), kuriuo išvaloma ir prie pasagos pritaikoma arklio kanopa (atitinka fabrike gaminto stumdo standartą). Antalksnės k., Ignalinos r. Piešė G. Gučaitė 1964 m.

doje buvo siūloma, bendradarbiaujant su fabrikais, patiemis gamintis amato įrankius. Buvo manoma, kad tokia gamyba ypač „turėtų reikšmės uždarbio netekusiems mūsų kalviams, šaltkalviams, iš dalies staliam ir kt.“¹¹

Tokią kaimo kalvę su labai įvairia įranga apraše minėtasis J. Žagrakalys 1977 m. Tai kalvių Smilgių (tėvo ir sūnaus) suk komplektuota Žalvėderių kaimo (Šakių r.) kalvė dirbtuvė. Mirus tėvui, sūnus Motiejus išsigijo daugiau įrankių ir pradėjo dirbtį sudėtingesnius kalyvystės ir šaltkalvystės darbus, remontuoti kai kurias žemės ūkio mašinas. Be dvieju prieikalų, dvieju *bormašinių* ir kitų įvairių net 20-ies pavadinimų įrankių, jau turėjo autogeną, t.y. suvirinimo dujomis aparą. Be viso to, jaunas ir išmoningas kaimo kalvis prie šios kalvės buvo įrengęs vėjo turbiną, kuri „žibindavo 36 vatų

lempedes, įkraudavo radijo akumulatorius, sukodavo metalo tekinimo stakles, „dumplių” (ventiliatoriaus) sparnelius, *bormašines*.¹² Kalvis M. Smilgius, žinoma, be kitų darbų, daugiausia gamino didelę paklausą turinčias rankines šulinį pompas.¹³

Panašią iš tolo matomą vėjo turbiną buvo įsirengęs Gegužių kaimo (Šakių r.) račius ir kalvis Jonas Vaičiūnas. Ši turbina suko *benzagą* (juostinį medžio pjūklą) ir kitą kalvės įranga, kalvėje įrengtą malūną.¹⁴ Kaip matome, šioje Suvalkijos regiono kalvėje buvo ištisas sudėtingos įrangos kompleksas.

Kiek kitokią vėjo turbiną tiesiai ant gyvenamojo namo stogo buvo „patupdės” Sarapiniškių kaimo (Eržvilko valsčius) kalvis, šaltkalvis ir muzikantas, gražios sodybos savininkas Antanas Gaižauskas. Tai buvo nepaprastai darbštus ir gabus meistras, sugebėjęs taisytį bet kokias mašinas. Kiek pamenu, jis gebėdavo įvykdinti įvairius Tauragės miestiečių užsakymus (nors iki Tauragės buvo 25 km). Dar jaunystėje mėgo groti įvairiais muzikos instrumentais ir buvo pasigaminęs net 7 džiazbendus.¹⁵ A. Gaižauskas, be daugelio įvairiausių įrankių, vienas pirmųjų šio krašto (valsčiaus) kalvių turėjo autogeną.¹⁶

Todėl manome, kad tokias sudėtingos ir neretai pačių kalvių patobulintos įrangos kalves pagrįstai galima vadinti ne tik amatininkiskomis, bet ir pramoninio pobūdžio dirbtuvėmis, nors dažnai tokiose kalvėse dirbo tik 1–2 gabūs ir darbštūs kalviai.

Lietuvos kalvių įranga dar labiau pasikeitė, kai XX amžiaus 7-ajį dešimtmetį į kolūkių ir tarybinių ūkių kalves (tiksliau – mechanines dirbtuves) buvo įvesta elektra ir jose atsirado fabrikų gamybos elektra varomi metalo virinimo aparatai, pneumatiniai kūjai ir kitokia moderni technika, tačiau pačių kalvių išradegumui ir kūrybingumui beveik nebeliko vienos. Jie jau buvo ne savarankiški kalviai, o tik mechanizatorių pagalbininkai, o kalvės ir jų įranga – tik mechaninių dirbtuvių priedėlis.

Išvados:

1. Tieki miestų ir dvarų, tiek kaimo kalvių įranga buvo brangi, todėl jos kaita vyko lėtai. Pirmiausia ji priklausė nuo socialinės ir turtinės kalvio padėties. Miestų ir dvarų kalvių inventorius paprastai būdavo šiek tiek įvairesnis.

2. XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje paveldėtų kalvių įranga buvo menka ir tik XX a. 3–4-ajį dešimtmetį, atejus naujai kalvių kartai, ji pagausėjo ir pajavirėjo. Kartais gabiu ir darbščių kalvių dėka kalvystės įranga tapdavo sudėtinga, turtinga, net moderni.

NUORODOS:

- Stravinskas A. Kalvystė // Dieveniškės. – Vilnius, 1968. – P. 83; Stravinskas A. Kalvystės tradicijos // Kernavė. – Vilnius, 1972. – P. 115.
- ES, b. 641, 1.92; VUB RS, f. 81, b. 62 (aprašas apie kalvi E. Šaulį); b. 176 (aprašas apie kalvi J. Laimikį).

- Šiurkus J. Kalvių būklė nepasikeitė // Amatininkas. – 1938, Nr. 4(169), p. 56.
- Ibid., p. 57.
- ES, b. 113, 1. 2–4; b. 114, 1.128, 132, 138; b. 627, 1. 12, 14, 20, 23, 34, 37, 40, 54, 57.
- Šiurkus J. Kalvių būklė... ibid. – P. 55, 56.
- Ibid. – P. 56.
- L. R. Metalistų gyvenimo bruožai // Amatininkai. – 1936, Nr. 39(129), p. 2.
- ES, b. 225, 1.49.
- J. D-kas. Kaip gyvena kaimo amatininkai. Pažinkime ir juos // Amatininkas. – 1937, Nr. 21(163), p. 295.
- Taučius J. Reikia imtis amato įrankių gamybos // Amatininkas. – 1935, Nr. 30(75), p. 2.
- ES, b. 225, 1. 784, 785.
- Ibid.
- Vaičiūnas J. Gegužių kaimo račius ir kalvis // Kraštotyra. – Vilnius, 1982, kn. 14, p. 69–75.
- Skrodenis S. Meninis eržvilkiškių gyvenimas // Eržvilkas. – Vilnius, 1970. – P. 67. Stravinskas A. Liaudies meistrai // Ibid. – P. 172–174.
- Stravinskas A. Liaudies meistrai // Ibid. – P. 173.

The changes of the farriery equipment in the 20th century

Antanas STRAVINSKAS

Lithuanian blacksmiths, who usually inherited their smithies from their fathers or relatives at the end of the 19th – beginning of the 20th century, in particular, had at their disposal only the most indispensable implements. They included 10–12 units made by the blacksmiths themselves: a furnace, leather bellows, small hammers, various tongs, etc.

An author, who in 1934 described the blacksmith's profession in Lithuania before the war, was writing that blacksmiths in cities and townships had the workshops both in their own houses and in the rented ones. The rent amounted to 40–100 Lt, whereas the necessary equipment had the price of 1000 Lt and even more. Thus the blacksmith's implements were rather expensive. The number of them depended either on the property possessed by the blacksmith's father or the blacksmith himself. The changes of the farriery equipment bore a slow character. Nevertheless, the inventory of the village or city workshop of blacksmiths largely depended on the blacksmith's selfdependence, initiative and skills. After World War I there came a new, better technically equipped generation of blacksmiths, along with their workshops and modern equipment. In the twenties–thirties of the 20th century many skilled and sufficiently wealthy blacksmiths in villages possessed a more or less sophisticated equipment. They were able to make more sophisticated tools for themselves. In some villages blacksmiths possessed gas welding apparatuses or owned wind turbines.

Such workshops with a sophisticated equipment, which in many cases had been improved by the blacksmiths themselves, may with good reason be described as industrial workshops. However, because of the fact that such workshops had only one or two blacksmiths working in them they were rarely included in the lists of industrial enterprises.

*Lietuvos mokslo akademijos biblioteka,
Žygimantų 2/8, Vilnius*

Gauta 2001 10 25, įteikta spaudai 2002 10 17

Klaipėdos krašto antkapiniai paminklai XX a.: etninių bruozų raida

Marija PURVINIENĖ

Objeketas – XX a. Klaipėdos krašto antkapiniai paminklai. Tikslos – nustatyti lietuvininkų etninių nuostatų atspindžius tradicių protestantiškų Klaipėdos krašto antkapinių paminklų formose, puošyboje, įrašuose, jų paplitimą ir santykį su germanizacija bei vokiškaja kultūra, tuometinėmis Vakarų Europos kosmopolitinėmis – modernizmo, standartizacijos, stilistinių apriškų madingų etalonų naudojimo – tendencijomis. Metodas – tipologinės analizės, lyginamasis. Išvados: XX a. pradžia (iki 1915 m.) laikoma lietuvininkų tradicinės etninės kultūros etaloniniu laikotarpiu. Tada greta tradicinių medinių kryžių, krikštų, lavonlenčių išplito metaliniai lietiniai ir kaltiniai kryžiai. Dirbtuvėse naudoti kryžių liejimo formų etalonai, standartiniai kaltinių kryžių fabrikiniai ruošiniai atspindi kosmopolitines istoristines (neogotikines, neobarokines ir kt.) ar modernizmo tendencijas. Lietuvininkų ar vokietininkų etninės nuostatos išryškėja parenkant (ar atsiskaitant) vietas meistrų gamintų kryžių puošybos elementus. Iš įrašų, epitafijų turinio, kalbos, tarmės, šriftų parinkimo, pavardžių rašybos, komponavimo ryškėja tiek germanizacijos, tiek lituanizacijos tendencijos bei lietuvininkų protestantiškosios etninės kultūros variantų gausa. Puošniuose akmeniniuose (balto marmuro, juodo šliuoto akmens ir kt. obeliskuose bei stelose) antkapiniuose paminkluose, kuriuos dažniausiai statė pasiturintys žmonės, ryškesnės kosmopolitinės tendencijos. Etniškumo elementų daugiau aptikta kukliose (gal savadarbėse) akmeninėse stelose, blokeliuose ir rieduliuose. Betoniniai paminklai atkartodavo akmeninių stelų bei obeliskų formas. Plito betono blokeliai su įrašo plokšte bei „medžio kamieno“ imitacijos, turinčios etninių bruozų.

Po 1923 m. ryškėja modernistinės kosmopolitinės tendencijos. Kosmopolitiškumo išpūdį didino abstrakčios geometrinės formos, naujos netradicinės medžiagos ir specifiniai kapinių įrangos elementai: įvairių atspalvių te-

racas, juodas raižytas stiklas, porcelianinės ar marmurinės Biblijos, marmurinės ar betoninės vazos gėlėms ir pan. Iki 1945 m. lietuvininkų bei kuršininkų etniniai bruozai išyškėjo kukliai puoštuose mediniuose kryžiuose, kai kur dar statomuose krikštuose. Vokiškosios etnokultūros bruozai būdingi kai kuriems akmeniniams bei betoniniams paminklams.

Sovietmečiu Klaipėdos krašto antkapiniai paminklai vandališkai naikinti, grobstyti. Negausūs senieji krašto gyventojai 1960–1970 m. pagal naujujų meistrų pavyzdžius, būdingus visai Lietuvai, statė standartinius antkapinius paminklus. Etninės raiškos bruozai galutinai išnyko. Minėtina tik keletas pavieniai entuziastų proveržių – bandymų gaivinti etninius bruozus antkapiniuose paminkluose (1975 m. dailininkas Eduardas Jonušas restauravo Nidos kapines, pastatydamas kopininkų ir žvejų medinių krikštų kopijas; 1991–2000 m. pagal architektų Marijos ir Martyno Purvinų projektą arkurti Bitėnų – Rambynų kapinaičių, Mažosios Lietuvos panteono, laukininkams būdingi mediniai krikštai, akmeninės stelos, metaliniai kryžiai ir kt.)

Klaipėdos krašto antkapiniai paminklai (išskyruis vaizdinguoju krikštus) nebuvo nuodugniai tyrinėjami. Šiame straipsnyje¹ remiuosi mūsų (Marijos ir Martyno Purvinų) 1987–1999 m. krašto kapinių tyrimais, kurių metu pavyko užfiksuoti (matavimais, brėžiniais, aprašymais bei nuotraukomis) kelis tūkstančius objektų.² Remdamiesi tyrimų medžiaga, rengiame knygą „Mažosios Lietuvos kapinės ir antkapiniai paminklai“.

Sovietmečiu Klaipėdos krašto kapinės ypač naikintos, niokojamos jos ir dabar. Ten buvo sunaikinta apie 80–90 nuošimčių kapinių įrangos – niekieno neužfiksotų dalykų. Todėl dabar apie kai ką tenka spręsti hipotetiškai ar remiantis re-

1 pav. Etniniai motyvai (saulė ir augalai)
XX a. pradžios metaliniame kapų aptvare
(Mažrimaičių k. kapinės, Šilutės r.)

konstrukcijomis iš negausių nuolaužų. Todėl negalime pa-teikti tikslios statistikos, kategoriską vertinimą – tam pa-prasčiausiai stinga medžiagos apie įvairių laikų antkapinius paminklus.^{3, 4, 5, 6}

Mažoji Lietuva nuo pat XV a. pasižymėjo etnine įvairove, lygiagrečiu įvairių etnokultūrų gyvavimu. Tai atsisindėjo ir antkapiniuose paminkluose.

Klaipėdos krašto antkapinių paminklų raida XX a. tiesiogiai priklausė nuo didžiųjų istorijos įvykių (Pirmasis pasaulyinis karas, nacizmo įsigalėjimas Vokietijoje, Antrasis pasaulyinis karas, sovietinė okupacija). Krašto etninė kultūra negalėjo rutuliotis natūraliai, pagal savo vidinius dėsningumus, – jai teko taikytis prie kardinialiai kintančios istorinės, politinės, socialinės bei ekonominės situacijos.

XX a. pradžią (iki 1915 m.) laikome tradicinės etnинės kultūros etaloniniu laikotarpiu (nors i lietuvininkų tradicijas tada stipriai skverbési intensyvios germanizacijos atnešti bruožai). Tada krašto kapinėse^{7, 8} buvo statomi tradiciniai mediniai kryžiai,⁹ krikštai¹⁰ bei lavonlentės (vertikalios lentos su įrašais). Greta medinių paminklų paplito metaliniai lietiniai¹¹ ir kaltiniai kryžiai (nuo XIX a. vidurio besitęsančio ekonominio pakilio bei metalurgijos plėtros Vokietijos imperijoje rezultatas).¹²

Metaliniai lietiniai kryžiai buvo gaminami pagal visoje Vakarų Europoje išplitusius etalonus (istoriniai – neogotikos, neobaroko ir kt. variantai), savaip juos perdirbant (kiek skyrési atskirose dirbtuvėse naudotos kryžių liejimo formos). Etninius bruožus kiek atspindėdavo tokį kryžių dekoras (užsakovo pageidavimu prie standartinio kryžiaus būdavo pride-damos vienokios ar kitokios puošmenos: angelo figūra, rožių puokštė, nulaužtas medis, susilietusios rankos ir pan.). Vie-nokios ar kitokios puošmenos pasirinkimas (ar jų atsisakymas) savaip atspindėjo anuometinių krašto gyventojų pasaulėjau-tą bei etnines tradicijas.

Dar ryškiau etniniai bruožai atsisindėjo įrašuose (skirtinguose vartojama kalba bei šriftu, įrašo dydžiu bei komponavimu, pasirinkta epitafija), kuriuos yra tyri-né J. Mališauskas,¹³ V. Milius¹⁴ ir kiti. Jau pats kalbos (lietuvininkų ar aktyviai peršamos oficialiosios vokiškos) pasirin-

kimas buvo ryškus etninių nuostatų indikatorius. Papildoma etniškumo indikatoriais gali būti skirtingu šnekta ap-raiškos, pavardžių kilmė ir pan. Tačiau išnagrinėjus šimtus įrašų aiškėja, kad anuometinių etninių nuostatų Klaipėdos krašte negalima dėstyti vien pagal dipoline schema: vokiš-

ka – lietuviška. Būta daug tarpinių variantų (ne vien dėl akivaizdžios germanizacijos, bet ir dėl tam tikros vokiečių bei kitų tau-tybių kolonistų lituanizacijos).¹⁵ Atsisindėjo ben-dras protestantiškojo krašto raštingumas.

Šeimų kapai dažnai ro-do kitusias etnines nuostatas – iš kartos į kartą gau-sėjo įrašų vokiečių kalba. Greta laipsniškos germanizacijos kai kur ryškūs konjunktūrinio susivokie-tinimo pėdsakai (teko aptikti pabréžtinai pagal vokišką standartą apiformin-tų antkapinių paminklų su pavardėmis Jurgis Maskolius, Jankus, Rimkus ir pan. Kai kurie neseni at-kilėliai iš Didžiosios Lie-tuvos imdavo pabréžtinai vartoti vokiečių kalbą).

XX a. pradžioje ma-žėjo įrašų gotišku šriftu (tačiau vartotu iki pat 1945 m.), plito lotyniškas

2 pav. Augaliniais motyvais papuoštas XX a. pradžios metalinis kaltinis kryžius. Griežpelkių k. kapinės, Tauragės r.

3 pav. Krašto vokiečių mentalitetui būdingas dekoras – kryžmės centrą juosia rožių vainikas. Metalinis kaltinis kryžius. Bardėnų k. kapinės, Šilutės r.

šriftas. Pastarasis gal labiau atspindėjo moderniškumo, o ne lietuviškumo tendencijas.

Įrašo dydis bei jo komponavimas gal labiau siejosi su socialiniais dalykais (per tai – su etniniais bruožais). Pavyzdžiu, įspūdingi įrašai ant stambiemis ūkininkams bei dvarininkams (kurie dažniau buvo vokiškos kilmės) pastatytų kryžių.

Ryškiau to laiko žmonių pasaulėjautą bei etnines nuostatas atspindi epitafijos: iš Biblijos ar giesmynų parinkti tekstai, populiarūs ar pačių sukurti posakiai bei ištisi eileraščiai. Pavyzdžiu, Gilandžių kaimo kapinėse 1914 m. palaidoti Dawid ir Urte Sturmat antroje kryžiaus pusėje palydimi tokia epitafija:

*Kowa jau atlulta
Wainika jau laimėjom
Linksmybe Dangiszka
Prie Jezaus paweldėjom.*

Etniniai bruožai ryškiau galėjo reikštis anuomet gausiai statant metalinius kaltinius kryžius. Tačiau ir tie Klaipėdos krašte buvo saviti, konstrukcija bei technologija, dekoro ypatybėmis gerokai skyrėsi nuo Didžiosios Lietuvos kaltinių kryžių. Antai vyvavo iš fabrikinių ruošinių (standartiniai metalo strypai, juostos ir kt.) pagaminti kryžiai, kuriuose negalėjo būti daug spontaniškos saviraiškos, atspindinčios meistrų bei užsakovų etnines nuostatas. Tokią gana schematišką kaltinių kryžių konstrukciją pagyvindavo dekoras – abstraktus ar augalinis ornamentas, augaliniai motyvai (lapai, gėlių žiedai, augalų šakutės ir pan.) (1–3 pav.). Šakių kaimo kapinėse (dab. Tauragės r.) aptikome, matyt, vietinio meistro pagamintus kryžius – saules, kuriuos galima artimiau susieti su baltiškaja etnokultūrine tradicija (4, 5 pav.).

XX a. pradžioje krašto kapinėse statyti ir akmeniniai paminklai. Pasiurintiems žmonėms ir šeimoms statyti balto marmuro, juodo šlifuoto akmens ir kitokie obeliskai bei stelos pagal tuometinius Vakarų Europos standartus (6 pav.). Krašto etninių kultūrai artimesni kai kur aptiki kuklūs

4 pav. Etniniai ir kosmopolitiniai motyvai (saulė, supanti kryžių) XX a. pradžios vietinio kalvio dirbinyje. Šakių k. kapinės, Tauragės r.

5 pav. Etniniai ir kosmopolitiniai motyvai (saulė, supanti kryžių) XX a. pr. vietinio kalvio dirbinyje. Šakių k. kapinės, Tauragės r. (atmaina).

(kartais gal savadarbiai) akmeniniai paminklai – stelos, blokeliai ir rieduliai, kuriuose kartais vien inicialai iškalti.

Vystantis industrijai plito betoniniai paminklai, nes jie buvo pigesni ir lengviau pagaminami. Nereitai jie atkartodavo akmeninių stelų bei obeliskų formas. Aptikome iš raudonų plytų sumūrytų bei nutinkuotų paminklų bei jų dalių.

Plečiantis cemento gamybai bei vartojimui plito vadinamieji antgalviai – kapo galvūgalyje padedami ar su kapo apvadu sujungiami betono blokeliai su įrašo plokštė.

Matyt vokiškajai kultūrai buvo būdingi vis labiau pliêtė betoniniai „medžio kamienai” – nulaužto stuobrio imitacija su žieve, ažuolo lapais ir pan., kurią vainikavo murinė ar kitokia įrašo plokštė. Tokios formos populiarumą taip pat galima sieti su baltiškaja kultūra (jai buvo labai artimi augalinių, juolab ažuolo motyvai).

Pirmasis pasaulinis karas tiesiogiai paliečė Klaipėdos kraštą. Ten būta mūšių, vietinėse kapinėse laidoti žuvę kareiviai, jiems statyti standartiniai betoniniai kryžiai. Karo metais kapinėse labai sumažėjo metalo dirbinių. Matyt tuomet buvo statoma daugiau medinių kryžių, krikštų ir kt. Ekonominė krizė tėsėsi ir pokario metais, todėl statyta kur kas mažiau kapitalinių ir puošnių antkapinių paminklų.

1923 m. Klaipėdos kraštui prisijungus prie Lietuvos Respublikos susiklostė nauja situacija. Pasunkėjo susisiekimas su tradiciais ūkiniais centrais (Tilže, Gumbine ir kt.), todėl daugiau antkapinių paminklų gaminta vietoje. Ši aplinkybė galėjo paskatinti vietinės etnokultūros raišką. Tačiau tarpukariu dar sparčiau plito modernistinės kosmopolitinės tendencijos – vakarietiškos mados ir kt. Tai daug ryškiau atspindėjo Klaipėdos krašte (nuo seno

orientuotame į Vakarų Europos kultūros naujoves) nei Didžiojoje Lietuvoje.

Tarpukariu greta vis dar gausių medinių kryžių, retesnių metalinių kryžių itin paplito betoniniai antkapiniai paminklai (ypač anuomet madingi teracinių–mozaikinių dirbiniai). Tačiau tų gausių dirbinių formose sunku ižvelgti ryškesnių kurios nors etnokultūros (lietuvinkų, vokiečių ir kt.) atšvaity. Tada vyravo abstrakčios geometrinės formos (stačiakampės gretasienės stelos ir kt.) (7 pav.). Tą kosmopolitiškumo įspūdį didino naujos netradicinės medžiagos: įvairių atspalvių teracas, juodas raižytas stiklas, porcelianas ir kt. Veikiau kosmopolitinei kultūrai nei kurių nora konkretūbai etnokultūrai priskirtini ir specifiniai to meto kapinių įrangos elementai: marmurinės ar porcelianinės Biblijos, marmurinės ar betoninės vazos gélėms ir pan.

Taigi iki 1945 m. ryškiausiais lietuvinkų bei kuršininkų etniniais bruožais išsiskyrė mediniai, kukliai dekoruoti

6 pav. XX a. pradžioje plito Vakarų Europai būdingos formos antkapiniai paminklai.
Meldikalui k. kapinės, Tauragės r.

7 pav. XX a. I pusėje kapinėse išigalėjo neutralių geometrinijų kosmopolitinijų formų betoniniai bei akmeniniai paminklai. Griežpelkių k. kapinės, Tauragės r.
Martyno Purvino nuotraukos

kryžiai, vis dar kai kur statomi krikštai. Vokiškosios etnokultūros bruožų ižvelgiama kai kuriuose akmeniniuose bei betoniniuose paminkluose.

Sovietinė invazija bei okupacija visiškai pakeitė Klaipėdos krašto kapines. Nuo pirmųjų dienų imti daužyti užkarautojus erzinę jiems svetimos kultūros pėdsakai – puošnūs antkapiniai paminklai. Naujieji krašto gyventojai naikino ir grobė kapines:

mediniai kryžiai kai kur išvežti malakoms, stiklo ir porceliano gaminiai sudaužyti, brangesni akmeniniai ir kitokie paminklai bei jų dalys išvežti kitur parduoti, perdirbinėti Didžiosios Lietuvos kapinėms. Metalo dirbiniai centralizuotai bei privačiai buvo vežami į metalo laužo supirkimo punktus, daug betoninių dirbinių supilta į naujų statybų pamatus, tvorų medžiaga taip pat naudota įvairioms reikmėms, pagrobti visi senieji metaliniai kapinių vartai.

Pokario metais krašte vis mažėjo senųjų vietas gyventojų (dauguma pasitraukė artėjant frontui, sugrįžusieji nebeteko savo sodybų, buvo tremiami į Sibirą, atsiradus galimybei išvykdavo į Vakarus). Negausūs išlikusieji vargu ar galėjo rūpintis etnine saviraiška ateiviu niokojamose krašto kapinėse.

Aptiki pokariniai paminklai – dažniau paprastos formos mediniai kryžiai bei kryželiai su ižbrėžtais juose inicialais, kartais ir su išsamesniu įrašu apie palaidotąjį. 7–8 dešimtmeciai negausūs senieji krašto gyventojai dažniau statė gana standartinius antkapinius paminklus (matyt pagal naujujų meistrų pavyzdžius, būdingus visai Lietuvai).

Taip krašto kapinėse galutinai išnyko paskutiniai etninės raiškos bruožai. Tradicinė Klaipėdos krašto ir visos Mažosios Lietuvos etnokultūra, brutaliai nutraukta sovietinės okupacijos, galutinai nutrūko.

Verta paminėti tik pavienių entuziastų proveržius – etninių bruožų antkapiniuose paminkluose gaivinimo bandymus. 1975 m. dailininkas Eduardas Jonušas restauravo Niados kapines, pastatydamas jose atkurtų medinių krikštų, būdingų kopininkams ir žvejams, kopijas, liudijančias, kaip atrodė senosios kapinės. 1991–2000 m. pagal architektų Marijos ir Martyno Purvinių parengtą Bitėnų – Rambyno kapinaičių (Mažosios Lietuvos panteono) projektą (numatytas naujas aptvaras, tradiciški vartai – vietoje pagrobto pokariu, Mažosios Lietuvos memorialas, kenotafai – simboliniai paminklai tolimuose kraštuose ar nežinia kur palaido-

tiems Mažosios Lietuvos veikėjams, apželdinimas, vienos naujiems kapams bei kt.) pradėta gaivinti lietuvininkų etnokultūrą atkuriant ir konkretius antkapinius paminklus. Pagal šiu architektų projektus pastatytai laukininkams būdingi tradiciniai mediniai paminklai krikštai Vydūnui ir Martynui Jankui, Jankų šeimai – akmeninė stela, taip pat pagal tradicinį pavyzdį Paskalviuose atkurtas metalinis kryžius kompozitorui ir žurnalistui Kristupui Valteriui Banaičiui.

NUORODOS:

1. Straipsnis parengtas pagal autorės to paties pavadinimo pranešmą, skaitytą Vilniuje 1998 m. lapkričio 10 d. vykusioje konferencijoje „Etninės kultūros kaita XX amžiuje”.
2. Purvinas M., Purvinienė M. Senųjų kapinių Klaipėdos krašto rytuose kultūrologiniai tyrimai. 1–3 knygos. Rankraštis saugomas Lietuvos valstybiniame mokslo ir studijų fonde. – Kaunas. 1998. – P. 334 (1 knyga), P. 272 (2 knyga), P. 313 (3 knyga).
3. Purvinienė M., Purvinas M. Antkapiniai paminklai // Mažosios Lietuvos enciklopedija. I tomas – Vilnius, 2000. – P. 61.
4. Purvinas M., Purvinienė M. Antkapiai // Mažosios Lietuvos enciklopedija. I tomas. – Vilnius, 2000. – P. 61.
5. Purvinienė M., Purvinas M. Materialios šventumo apraiškos Klaipėdos krašto protestantiškoje kultūroje // Liaudies kultūra. – 1997, Nr. 6, p. 7–10.
6. Purvinienė M., Purvinas M. Protestantische Kirche und Friedhöfe in Kleinlauen // TUSNAD – 97. – Saint George. 1998. – S. 47–51 (ISBN 973–97932–5–8).
7. Purvinas M., Purvinienė M. Kapinės // Mažosios Lietuvos enciklopedija. I tomas. – Vilnius, 2000. – P. 718.
8. Purvinienė M. Kapas // Mažosios Lietuvos enciklopedija. I tomas. – Vilnius, 2000. – P. 717–718.
9. Purvinas M., Purvinienė M. Mediniai kryžiai Šilutės apylinkių senose kapinėse // Kultūros paminklai. 3. – Vilnius, 1996. – P. 189–194.
10. Purvinas M. Aptiktas medinis krikštas Saugų apylinkėse // Kultūros paminklai. 4. – Vilnius, 1997. – P. 191–194.
11. Purvinienė M., Purvinas M. Klaipėdos krašto metaliniai lieti antkapiniai kryžiai // Kultūros paminklai. 4. – Vilnius, 1997. – P. 182–190.
12. Purvinienė M., Purvinas M. Senųjų kapinių Lauksargių – Bitėnų ruože kultūrologiniai tyrimai // Kultūros paminklai. 6. – Vilnius, 2000. – P. 142–159.
13. Maliauskas J. Lietuviški tituliniai įrašai Šilutės rajono antkapiniuose paminkluose // Lietuvininkų žodis. – Kaunas, 1995. – P. 547–558; Maliauskas J. Lietuviškų įrašų Mažosios Lietuvos paminkluose beieškant // Vakarų baltų istorija ir kultūra. – Klaipėda, 1995. T. 2. – P. 67–84.
14. Milius V. Klaipėdiečių antkapinių paminklų užrašai // Krašto-tvra. 20. – Vilnius, 1986. – P. 60–68.
15. Milius V., Purvinas M., Purvinienė M. Įrašai antkapiniuose paminkluose // Mažosios Lietuvos enciklopedija. I tomas. – Vilnius, 2000. – P. 591–592.
16. Purvinienė M., Purvinas M. Ten, kur ilsisi Vydūnas (Bitėnų-Rambyno kapinaitės) // Santara. – Nr. 1(12), p. 56–69.
17. Purvinienė M., Purvinas M. Bitėnų kapinaites tvarkant (Ramuva) // Ramuva. 3. – Vilnius, 1997. – P. 73–74.

20th – century gravestone monuments in the district of Klaipėda: the development of ethnical traits

Marija PURVINIENĖ

From the 15th century and on the district of Klaipėda (the northern part of eastern Prussia) was distinguished by its ethnical variety. Different ethnical cultures (Lithuanian, German, etc.) existed side by side there. The reflection of them could possibly be traced in a great variety of gravestone monuments. This coexistence was interrupted and completely damaged later in the 20th century due to the world's historical events. During the decades of the Soviet occupation because of political-ideological grounds about 90 per cent of gravestone monuments were destroyed. At the moment we can only hypothetically estimate the former situation.

In the early 20th century wooden crosses and the *krikštai* (carved wooden plates with archaic symbols), typical of Lithuanian culture, as well as moulded metal crosses in the style of neo-Gothic, typical of the Germans, used to be erected in the cemeteries. The diversity of shapes of the forged metal crosses (for example, crosses in the shape of the sun, etc.) exhibited characteristic features of the Balts. Ethnic peculiarities were reflected in the epitaphs on gravestones rather. In this country of the Protestants, where since olden times people have been literate, the traditions of making epitaphs were always alive. At the same time gravestones made of stone, concrete, etc. were also spreading around – they were of cosmopolitan character in their shapes. Ethnic attitudes of the Germans (in part the Lithuanians – the Balts, too) were reflected in very popular concrete shapes „oak trunks” – diverse interpretations of broken trees.

During World War I the number of metal crosses became lessened. The erection of these splendid monuments was confined to a minimum during the post-war years.

From 1923 and on, when the district of Klaipėda became the territory of the republic of Lithuania the local production of gravestone monuments increased.

But at that time the tendencies of cosmopolitan modernism were spreading around and new materials (back glass, porcelain) started to be used. Little wooden crosses as well as the *krikštai*, typical of ancient traditions, did not cease their production either.

The 1945 Soviet occupation completely changed the view of cemeteries in the country. Masterful monuments were damaged, stolen and resold. Many concrete monuments and those made of some other material were utilized as building material for new constructions. Metal crosses used to be gathered as scrap metal (at that time this work was done by state institutions as well as by diverse plunderers).

Only few indigenous inhabitants that survived the Soviet genocide continued to erect simple wooden crosses. Standard concrete gravestones, typical of the whole Lithuania, rivaled the old ones afterwards. Ethnocultural traditions have thereby been cut off.

Architektūros ir statybos institutas,
Tunelio g. 60, 3035 Kaunas, el. p. asi@asi.lt

Gauta 2002 01 08, išteikta spaudai 2002 10 17

Vilniaus bažnyčių likimas sovietmečiu (1944–1990)

Rasa ČEPAITIENĖ

Sovietinio laikotarpio valdžios atstovų antireliginės politikos istorija dar tik pradedama tyrinėti. Šiuo straipsniu bandoma paanalizuoti gana siaurą temą, atspindinčią priemones, kurių to meto valdantieji griebdavosi prieš Katalikų Bažnyčios įtaką visuomenei. Apsiribosime Vilniaus bažnyčių, kurių buvo uždaryta daugiausia, situacijos – bažnyčių uždarymo priežasčių, motyvų, eigos, apsaugos bei jų pastatų panaujimo – analize.

Beveik visos Vilniaus bažnyčios yra didelės meninės vertės architektūros paminklai, sovietmečiu turėję „respublikinės“ ar net „sajunginės reikšmės“ paminklo statusą. Tad susiduriame su dar viena taip pat nedaug tyrinėta problema – sovietinės paminklosaugos metodais ir darbo efektyvumu. Tyrinėjama remiantis istorine šaltinių interpretacija ir kritika. Išvada. Iš tarpuolių Vilniuje veikusių maždaug 48 bažnyčių ir koplyčių sovietmečiu buvo uždaryta 30. Beveik visos atiteko ūkinės paskirties organizacijoms, paverstos sandėliais, išgrobstytos, suniokotos. Paminklosaugininkams pavyko išsaugoti tik dalį nacionalinių architektūros šedevrų.

Lietuvos Katalikų Bažnyčia ir sovietizacijos tempai

Suvokti dabartinį Lietuvos Katalikų Bažnyčios gyvenimą ir padėti visuomenėje neįmanoma be istorinių sąlygų ir aplinkybių, kuriomis jai teko veikti sovietmečiu, analizės. Kaip žinia, katalikų dvasininkija, kuri atkakliai priešinosi valdžios bandymams padaryti ją paklusnią, sukurti nacionalinę Bažnyčią, automatiškai buvo priskirta prie aršiausių priešų. Nesunaikinta visiškai ji liko tik dėl totalitarinės sistemos dviveidiškumo, Vakarų pasauliu demonstruojamos pseudodemokratijos.

TSRS vakarinėje teritorijoje bei socialistinėmis tapusiose Vidurio ir Rytų Europos šalyse 1947–1949 m. vyko ypač arši valdžios kova su religijos apraiškomis (1). Atrodo, jog tai didžiai dalimi buvo susiję su forsuojamais šio regiono sovietizacijos tempais, kuriuos soclagerio šalyse lėmė galutinis politinės valdžios perėjimas į komunistų rankas, o Sovietų Sajungoje – siekis okupuotus kraštus kuo greičiau integruoti į bendrą valstybės socialinę, ekonominę bei teisinę sistemą. Lietuvoje imta ypač šiurkščiai kištis

į konfesijų (ypač katalikų) vidaus gyvenimą, smarkiai apribota pastoracinė veikla – represijos prieš dvasininkiją tais metais pasiekė apogéjų (2). Dvasininkus stengtasi panaudoti ir sovietinės propagandos prieš rezistencinį sajūdį kampanijose. Nepasirašės „Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronikos“ autorius tokį Lietuvos vadovą skubėjimą sieja su artėjančiu jos ijjungimo į TSRS pirmojo dešimtmecio jubilieumi 1950 m. (3). Karas sutrukdė 1940 m. pradėtą respublikos pertvarkymą sovietiniu pavyzdžiu. Galbūt ir tai lėmė skubotus pokario sovietizacijos tempus. Duomenis apie šio darbo rezultatus į Maskvą reikėjo pateikti iki 1949 m. (J. Stalino 70-mečio). Be to, 1948 m. Religinų kultų reikalų tarybos prie TSRS MT įgaliotinė A. Gailevičių pakeitės B. Pušinis pasižymėjo „net didesniu radikalumu savo tauatos, jos kultūros ir praeities vertinimo atžvilgiu, negu to reikalavo Maskva ar iš jos atsiusti žmonės“ (4). Visa tai salygojo antikatalikiškų veiksmų aktyvumą.

Siekiant susilpninti Katalikų Bažnyčios, rėmusios rezistencinį sajūdį, įtaką visuomenei, buvo griebtasi daugelio veiksmų: bažnytinio turto nacionalizavimo, vyskupijų skaičiaus mažinimo, dvasininkų ir tikinčiųjų bendruomenės registracijos (taigi ir kontroliavimo), vienuolynų likvidavimo, bažnyčių uždarymo ir pan.

Vilniuje bažnyčių buvo daugiausia, būtent jos sudarė vertingiausią Lietuvos sakralinio paveldo dalį. Palyginti su kitais miestais, Vilniaus bažnyčių specifinę padėtį lėmė lenkų tautybės dvasininkų bei tikinčiųjų gausa (5). Su sostinės kulto pastatais ir parapijų bendruomenėmis buvo elgiamasi nusižiūrėjus, kaip daroma kitur, arba vykdomi tiesioginiai centrinės valdžios nurodymai.

Straipsnyje bandoma atskleisti trijų žmonių grupių, galėjusių ar norėjusių daryti įtaką uždarytų bažnyčių likimui, pozicijas. Pirmajai iš jų atstovauja respublikinės (Religinų kultų reikalų tarybos prie TSRS Ministru Tarybos įgaliotinio Lietuvos TSR institucija (RKRT), LKP CK, LTSR Ministru Taryba (MT), Vilniaus Darbo žmonių deputatų tarybos vykdomasis komitetas (DŽDT VK)) ir centrinės valdžios atstovai (RKRT prie TSRS Ministru Tarybos, vadovaujama I. Polianskio). Antroji grupė – Katalikų Bažnyčios hierarchai bei tikintieji, gynę savo teises. Trečiajai priklauso uždarytas bažnyčias naudojusios organizacijos bei to meto paminklosaugos institucijos.

Vilniaus bažnyčių uždarymas: motyvai ir eiga

Pagal to meto įstatymus, maldos namų uždarymo priežastys galėjo būti šios: 1) religinės bendruomenės įvykdyti rimti religinių kultų reikalus reguliuojančių įstatymų pažeidimai; 2) sutarčių su rajonų ar miestų vykdomaisias komitetais nesilaikymas; 3) religinės bendruomenės iširimas. Maldos namai turėjo būti uždaromi, jei religinė bendruomenė, naudojanti pastatus, neregistruta. Maldos namai turėjo būti nugriauti dėl gyvenamosios aplinkos rekonstrukcijos arba pastato susidėvėjimo. Tokiu atveju tikintieji galėjo gauti kitus maldos namus arba patys išsinuomoti patalpas (6). Vilniuje šis procesas vyko lgy ir laikantis tokio gana tolerantiškų įstatymų, tačiau religinių bendruomenių ir kulto tarnautojų registracija priklausė nuo įgaliotinio valios, kuris, akmai vykdydamas maskviškės RKRT nurodymus, visais įmanomais būdais stengėsi kuo labiau padidinti neveikiančių maldos namų skaičių.

Okupacinė valdžia, remdamasi 1944 m. rugsėjo mėn. sutartimi su Lenkijos tautinio išlaisvinimo komiteto vyriausybe, pradėjo lenkų tautybės gyventojų repatriaciją. Sovietinė administracija vertė arkivyskupą ir lenkų klerą palikti TSRS teritoriją. Arkivyskupas R. Jalbrzykowski's atsisakė paklusti, pavaldiems dvasininkams įsakydamas nepalikti savo parapijų, kol jose bus tikinčiųjų, tačiau dėl pastovaus valdžios spaudimo ir veiklos suvaržymų pagaliau buvo priverstas išvykti.

Atgautoje sostinėje lietuvių tuo metu dar neturėjo tvirtų pozicijų. Beveik visas Vilniaus bažnyčios liko lenkiškos (tarpu kariu lietuviams priklausė tik nedidukė šv. Mikalojaus bažnyčia). Matas Raišupis apie šį laiką rašė: „Tuo metu Vilniaus vyskupo soste tebesėdėjo šviesios atminties arkivyskupas Mečislovas Reinys, būsimasis bolševikų kankinys. Jis kvietė į Vilnių geriausius lietuvių pamokslininkus, norėdamas miestą atlietuvinti per bažnyčias” (7). Anot R. Laukaitytės, „Vilniaus vienuolyne liečių buvo tik vienas kitas, absoliuti dauguma narių – lenkai. Pokario metais beveik visi jie išvažiavo į Lenkiją” (8). Bažnyčios liko tuščios arba pustuštės, įgaliotinio siūlymuose uždaryti jos dažnai vadintos „likusiomis be šeimininkų” arba „neišgalinčiomis mokėti mokesčių dėl lankytų negausos”. Daugelis jų buvo nukentėjusios per miesto bombardavimus, jas reikėjo skubiai remontuoti. Vilniaus arkivyskupijos duomenimis, pateiktais įgaliotiniui, 1945 m. mieste dirbo 68 kunigai – 48 lenkai ir 20 lietuvių (9). 1949 m. (po daugelio bažnyčių uždarymo, registracijos, dvasininkų areštų, lenkų repatriacijos) situacija atrodė taip: Vilniuje veikė 12 bažnyčių, lietuviškos pamaldoje vyko septyniose, lenkiškos – devyniose, lenkų kunigų buvo dešimt, lietuvių – devyni (10).

Arkivyskupo R. Jalbrzykowski'o tarpu kariu puoselėta lenkų ir lietuvių kiršinimo sėkla davė savo vaisių. Tautiskai susiskaldžiusi Vilniaus krašto dvasininkija ir tikintieji ne-

galėjo veiksmingai pasipriešinti valdžios veiksmams. Tai buvo paranku įgaliotiniui B. Pušiniui, forsavusiam registracijos kampaniją, bažnyčių uždarymą. I. Polianskiui jis rašė: „Kaune šis planas (bažnyčių uždarymo – aut. pastaba) ne įvykdytas dėl kunigų pasipriešinimo. Jis bus įvykdytas, tik kitokiais metodais nei Vilniuje” (11). Kaune registracija klostėsi daug sunkiau nei kur kitur, nes tam ypač priešinosi Kauno arkivyskupijos valdytojas J. Stankevičius bei vieninga dvasininkija: vis dėlto ten buvo uždaryta 12 bažnyčių, Pannevėžyje ir Šiauliouose – po 2 (12).

1948 m. kovo mėnesį priimtas Vilniaus bažnyčių dislokacijos planas (13), pagal kurį vietoj 41 tuo metu veikusios šventovės (12 vienuolynų, 8 neparapinių, 10 parapinių bažnyčių ir 11 koplyčių) nuspręsta palikti veikti 10 parapinių bažnyčių ir 1 vienuolyną.

Bažnyčių uždarymą lémė ir įvairūs papildomi valdžios veiksmai bei „priemonės”: mokesčiai, registracijos savivalė, siekimas dvasininkijos skaičių stambiuose miestuose porcingai sulyginti su skaičiumi provincijoje (14). Bijota ir dvasininkijos, vienuolių įtakos studijuojančiam jaunimui, moksleiviams. Pavyzdžiu, šv. Jono bažnyčios, esančios prie Vilniaus universiteto, ir šv. Kotrynos bažnyčios, buvusios šalia gimnazijos, uždarymui RKRT prie TSRS MT pritarė anksčiau nei kitų. Abi šios bažnyčios uždarytos 1948 08 31 RKRT prie TSRS MT nutarimu Nr. 16 (15). Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčia įgaliotiniui užkliuvo tuo, kad „stovi aikštėje, kur vyksta visi paradai ir iškilmės” (16). Kadangi Lenino (dabar Lukiškių) aikštė buvo numatyta kaip svarbiausia respublikos administracinė vieta, joje planuota statyti Vyriausybės rūmus (17), bažnyčia šiam projektui kliudė: ją norėta užstatyti ar net nugriauti.

Viena efektyviausių „priemonių” šioje kampanijoje buvo mokesčių politika. 1948 m. liepos 8 d. Lietuvos TSR MT nutarimu „Apie maldos namų ir vienuolynų pastatų nacionalizavimo tvarką” uždėti didžliai nuomas mokesčiai, kurių kunigai ir vienuoliai nepajėgė sumokėti. Įgaliotinio teigimu, moterų vienuolynai išro būtent dėl nepakeliamų mokesčių. „Gavusios sąskaitas už užimamą gyvenamą plotą po 3 rb už [kvadratinį] metrą, o jei viršija normą – po 6 rb, vienuolés aiktelėjo (...) Kadangi nei vieno, nei kito vienuolés įvykdyti negalėjo, joms teko apleisti patalpas. Visi moterų vienuolynai Lietuvoje susilikvidavo ir daugiau tokį nėra” (18).

Bažnyčių apmokestinimas buvo dar negailestingesnis: mūrinės bažnyčios ir cerkvės – paprastos architektūros ir meniškiau apiformintos apmokestinamos 90 rb už kvadratinį metrą. Sudėtingos architektūros – 105 rb, medinės – 53 rb (19). Vilniaus miesto teritorijoje esanti Kalvarijų parapija turėjo 40 koplyčių, kurios užėmė 40 ha miško. Pareikalauta, kad Kalvarijų religinė bendruomenė už naudojimąsi mišku Miškų ūkio ministerijai sumokėtų ketverių metų mokesčių 800000 rb, sumą planuota didinti. Jei mokėti atsakytų, bendruomenė turėtų nugriauti koplyčias ir išvalyti

mišką (20). Tokiais grasinimais siekta įbauginti tikinčiuosius, bet realių veiksmų imtis valdžia dar nedrįso. Kalvarijų koplyčios slapta buvo sunaikintos tik 1963 m., bet dėl ideologinių, o ne fiskalinų priežasčių.

Bažnyčių apimtis ir mokesčiai buvo nustatomi „iš akies“, įgaliotinis net skundėsi I. Polianskiui, kad finansų darbuotojai uždėdami mokesčius paprasčiausiai savivaliauja (21). Už matavimo ir inventorizacijos paslaugas religinių bendruomenių VK taip pat turėjo mokėti nemenkus pinigus.

Vilniaus arkivyskupas M. Reinys dar 1945 m. gruodžio 22 d. kreipėsi į LTSR Liaudies Komisarų Tarybos pirminką M. Gedvilą: „Mokesčių normos negirdėtai dideles, tiesiog triuškinančios. Mokesčių mokėjimo terminas labai trumpas: pirmoji data reikia sumokėti 1945 m. gruodžio 25 – 28 d., antroji – 1946 m. sausio 25 – 28 d. (...) Kurijai neišku, koks yra juridinis šių mokesčių pagrindas?“ (22).

Dalies bažnyčių ganytojai bandė „suminkštinti“ valdžios poziciją. Šv. Jono parapijos klebonas T. Makarievičius rašė: „Šv. Jono bažnyčia yra XVI amžiaus kultūros paminklas, kuris II-ojo pasaulinio karo metu labai nukentėjo: išbyréjo langai, sienos, stogas sunkiai sužaloti. Pastatui reikia skubaus remonto (...). Likusi maža saujelė mano parapijiečių dėl ekonominės depresijos nepajęgia net būtiniausio remonto (...) atlkti, nekalbant jau apie (...) didelius mokesčius“ (23). (Už 1944 – 1946 m. iš šios parapijos buvo pareikalauta 51650.37 rb.) Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčios klebonas rašė: „Bažnyčia nukentėjo per karą, ir lėšos, surinktos iš tikinčiųjų, turi būti skiriamos remontui, o ne mokesčiams“ (24).

Dvasininkai kreipėsi į Architektūros reikalų valdybą prie LTSR LKT prašydami tarpininkauti atleidžiant bažnyčias architektūros paminklus nuo mokesčių (25). Visi prašymai buvo atmeti.

Mokesčių politika, nors ir dangstoma teisėtumo skraiste, turėjo vienintelį tikslą – kuo greičiau nualinti tikinčiuosius, kad jie bažnyčių atsisakyti „savo noru“. Tokie būdai taikyti ir kitur. Verta prisiminti valstietijos gnuždymą nepakeliamais mokesčiais, taip „skatinant“ kolektyvizaciją kaime (26).

Bažnyčios apiplėšinėtos ir kitaip. Pranešimuose atspindi įgaliotinio nesutarimai su rajonų vykdomaisiais komitetais, kurie savavaliskai uždarinėjo bažnyčias (katalikų ir protestantų), iškeldindavo kunigus, bažnyčios tarnautojus, nesuteikdami gyvenamojo ploto, iš religinių bendruomenių neteisėtai konfiskuodavo statybinės medžiagą, skirtas remontui. Bažnyčių tarnautojams pakeldavo buto mokesčių, priverstinai išpirkdavo iš jų papildomą valstybinę paskolą ir pan.

1948 m. MT pirmininkas M. Gedvilas pasiraše 36 Lietuvos bažnyčių uždarymo aktus, 12 atmetė (27), tuo sukeldamas B. Pušinio nepasitenkinimą. Jis, remdamasis Vilniaus miesto VK nutarimais, tuo pat kreipėsi į Maskvą, prašydamas leidimo uždaryti grupę Vilniaus bažnyčią, ta-

čiau I. Polianskis neskubėjo jam visiškai pritarti ir netgi kritikavo Pušinį dėl neargumentuotų uždarymo motyvų: „Jūs nurodote, kad šv. Jurgio bažnyčia yra prie vyrų gimnazijos, o Jokūbo prie aikštės, kur vyksta paradai, ir darote išvadą, kad tai nesiderina su tarybiniais išstatymais!?” (28). O 1948 m. spalio 16 d. laiške B. Pušiniui I. Polianskis rašė: „Tarybos nuomone, jūs perdaug susižavėjote bažnyčių uždarymu ir visai nepamatuotai priekaištaujate respublikos vadovaujantiems organams dėl atsargaus susilaikymo. Jūsų užduotis ne kuo greičiau uždaryti kuo daugiau bažnyčių, o valdyti situaciją, pasiekti, jog katalikų dvasininkija nesipriestintų, netrukdytų valstybinėms priemonėms. (...) Taryba priversta grąžinti papildytį daugumą nutarimų dėl bažnyčių uždarymo todėl, kad jie primena štampus ir neatsako į daugelys ypač svarbių klausimų“ (29). Atrodo, jog tokį I. Polianskio sprendimą bus lémusi respublikos, kurioje tuo metu veikė stiprus tautinis rezistencijos pogrindis, specifikos suvokimas ir galimo pasipriešinimo šiai akcijai baimė. Be to, būdamas puikiai informuotas apie padėtį Lietuvoje, jis jautė vietinių valdžios organų pataikūnišką uolumą. Po tokios kritikos B. Pušinis teisinosi: „Vilniuje užregistruota 15 bažnyčių ir visos veikiančios bus užregistruotos“ (30).

Kas lémė tokį vietinės valdžios skubėjimą? Maskva reikalavo tik vienuolynų bei neparapinių bažnyčių uždarymo ir, kaip matėme, vykdydama šią akciją laikėsi gana atsargiai, apgalvotai, o respublikos vadovai, atrodo, turėjo savų paskatų forsuoti uždarymo tempus. Vilniaus miesto VK finansų skyriaus darbuotojai nustatinėjo mokesčių dydį ir galėjo išvykius pakreipti sau naudinga linkme. Kai kurios bažnyčios, pavyzdžiu, Arkikatedra, po uždarymo perėjo būtent šios ištaigos žinion, išgyjant teisę tvarkyti šventovių turą. Racionaliai mąstant, valstybė turėjo būti suinteresuota gauti papildomų pajamų iš apmokestintų tikinčiųjų bendruomenių. Tačiau, prisiminus jau minėtą analogiją su žemės ūkiu, atrodo, kad tokie didžuliai mokesčiai buvo orientuoti būtent į sąmoningą bendruomenių nusilpninimą, priverčiant jas atsisakyti bažnyčių. Apie nešvarią šio reikalo pusę liudija bažnyčių registravimas jau turint Maskvos sutikimą jas uždaryti (matyt šitaip siekta nuraminti tikinčiuosius, neatsisakant ir mokesčių, kurių dar buvo mokami už kai kurias jau atimtas bažnyčias (tikintieji tokiu būdu tikėjosi jas susigrąžinti).

Dėl didelio uždaromų bažnyčių skaičiaus valdžios atstovai teisinosi tuo, kad netoli ese esama ir veikiančiųjų. Pavyzdžiu, šv. Kryžiaus (Bonifratrų) bažnyčia buvo uždaryta argumentuojant, kad tikintieji galės pereiti į Arkikatedrą. Pastaroji, kaip žinia, po metų irgi nustojo veikti. Taigi tokis tvirtinimas buvo melagingas.

„Raktų perėmimas“, bažnytinio turto dalybos prasidėjo staiga. Iš kurių bažnyčių nebuvo leista nieko išsineštinti, ir tik vėliau, kurijai tarpininkaujant, kai kurie klebonai galėjo atsiimti dalį religinio kulto reikmenų, vėliau patekusiu į kitas bažnyčias.

Kunigas K. Vaiciionis taip aprašo šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčios uždarymą: „1948 m. liepos mėn. į kleboniją pasibelėdė keliolika rusiškai kalbančių vyriškių... Apstulbė ir išsigandė mes dviese su klebonu stebėjome tą baisią bažnyčios uždarymo procedūrą. Iš spintų pradėjo svaidyti kapas, albas, stulas, kamžas. Gražesnes liepė pasiimti rusų teatro atstovams... Vienas ruselis, užlipęs ant altoriaus, pradėjo plėsti šalia altoriaus paveikslą rémo prikaltus auksu spin-dinčius votus, puošiančius Lukiškių Dievo Motinos stebuklingajį paveikslą” (31).

Tokią bažnyčių perėmimo skubą, matyt, bus nulėmusi baimė susidurti su visuomenės pasipriešinimu. Tai liudija atvejis Kaune, kai bandymas uždaryti bažnyčią pamaldų metu sukėlė didelį tikinčiųjų pasipiktinimą. Netikėtumu ir bau-ginimais buvo lengviau perimti bažnyčias, neinventorizuant net turto. Tai įgalino nebaudžiamai išgrobstyti ar su-naikinti didelius sakralinio meno lobius. Anot K. Misiaus, „vertybės buvo grobstomas beveik legaliai. Gal neatsitiknai Vilniaus vykdomojo komiteto finansų skyriaus bylos, kuriose buvo uždarytų bažnyčių perėmimo aktais, duome-nyse apie rastą vertybų dalybas, iki 1990 m. į valstybinį archyvą nebuvuo perduotas” (32).

Kas lėmė paliktų veikti bažnyčių pasirinkimą? Nepake-liami mokesčiai užgriuvo pirmiausia didžiajamas bažnyčias. Tačiau įtakos turėjo ne tik tai, jog nedidelių bažnyčių, to-kių kaip šv. Onos ar šv. Mikalojaus, tikintieji sugebėdavo surinkti reikiamas mokesčių sumas, bet ir tai, jog šiomis bažnyčiomis siekta pademonstruoti sovietinės paminklosau-gos, orientuotos į reprezentacinius objektus, prioritetus. At-rodo, kad tokį žymių architektūros paminklų kaip šv. Petro ir Povilo, šv. Onos, šv. Teresės ir kitų bažnyčių paverti-mas sandėliais net ir tais laikais nebūtų buvęs nepastebé-tas. Tai liudija kiek vėliau, 1949 m., uždarytos Arkikated-ros Bazilikos istorija. Kilus visuomenės nepasitenkinimui, valdžia buvo priversta jei ne grąžinti ją tikintiesiems, tai-bent jau palyginti anksti (1956 m.) įkurti joje muziejų (ki-tose bažnyčiose muziejai pradėti steigtį daugiausia tik 8-ame dešimtmetyje).

Sunku įvardinti tikslų uždarytų Vilniaus bažnyčių ir kop-lyčių skaičių, nes įvairiuose šaltiniuose bendras jų skaičius iki karo nepastovus: nuo 41 iki 48. Pavyko nustatyti 29 už-darytas bažnyčias ir koplyčias. Pirmaisiais pokario metais uždarytos tik kelios nuo karo labai nukentėjusios nevei-kiančios bažnyčios (šv. Stepono, Augustijonų, Trinapolio). Didžiausias bažnyčių uždarymo vajus – 1948–1949 m. Ta-da, nesilaikant net sovietinių įstatymų, leidžiančių tikinčiųjų bendruomenėms turėti savo parapijų maldos namus, buvo uždaryta 20 katalikų bažnyčių (Arkikatedra, šv. Jonų, Ber-nardinų, Misionierių, Vizitiečių, švč. Trejybės, šv. Kotry-nos, šv. Ignoto, šv. Kryžiaus (Bonifratrų), šv. Kazimiero, šv. Jurgio, šv. Baltramiejaus, šv. Jokūbo ir Pilypo, Visų Šven-tujų, Trinitorių, šv. Mykolo, Bazilijonų, Pranciškonų, Rasų kapinių, Nukryžiuotojo Jėzaus (A. Paneriuose), tarp jų – 6

parapinės. Dar buvo uždarytos 3 koplyčios (33). Vietos valdžios atstovai nepaisė RKRT prie TSRS MT nurody-mą uždarinėti tik neparapines bei vienuolynų bažnyčias. Veikti liko 8 bažnyčios (šv. Onos, šv. Dvasios, šv. Teresės, šv. Mikalojaus, šv. Rapolo, švč. Mergelės Marijos Nekalto Prasidėjimo, šv. Petro ir Povilo, šv. Kryžiaus (Kalvarijų) ir vienintelė Aušros Vartų koplyčia. 1961 m. leista avarinę švč. Jézaus Širdies bažnyčią (Vivulskio gatvėje) pakeisti į Die-vo Apvaizdos koplyčią, priklausančią tai pačiai parapijai, suteikiant jai bažnyčios statusą.

Įgaliotinis B. Pušinis 1948 m. už savo uolą darbą nusi-pelnė valstybinio apdovanojimo.

Sunki ekonominė pokario situacija, bažnytinio turto na-cionalizacija, visuotinė baimės atmosfera, ideologizuotas piliečių skirtumas į patikimus ir ne (dvasininkai bei akty-vūs tikintieji stalinistinėje sistemoje tapo antraruūšiais žmo-nėmis), teisinis nihilizmas, valstybinis informacijos mono-polis ir t.t. pasitarnavo tam, kad prievertinis ir grubus baž-nyčių uždarymas išoriškai atrodė kaip pačių tikinčiųjų pa-laikomas dalykas: nemoka mokesčių, vadinasi, jiems baž-nyčių nė nereikia.

Dvasininkų ir visuomenės reakcija

Nepaisant Stalino valdymo laikais Lietuvoje vykdytų ypač žiaurių represijų prieš kitaminčius, skuboti ir grubūs visuomeninio gyvenimo pertvarkymai kėlė net ir režimui lojalų žmonių nepasitenkinimą. Religinio pobūdžio pilie-tinės nepaklusnumas reiškėsi viešu Katalikų Bažnyčios va-dovybės ir tikinčiųjų nepritarimu valdžios neteisėtiems veiksmams, savivalei. Pradėjus tremti kunigus, uždarinėti bažnyčias, tikintieji nepabūgo galimų represijų – įvairiomis instancijomis raše nepritarimo, pasipiktinimo laiškus, siuntė peticijas, po kuriomis pasirašydavo šimtai žmonių. 1945–1952 m. LTSR RKRT gavo apie 2500 kolektyvių ir pavie-nių skundų bei prašymų. Juose žmonės reikalavo leisti baž-nyčiose laikyti pamaldas, rengti bažnytinės eisenas, grąžinti religinėms bendruomenėms vienos pareigūnų uždarytus maldos namus (34).

Visai kitaip elgtasi su stačiatikių cerkvėmis. Jų vadovy-bei pavyko susitarti su valdžios atstovais, igyti nemažai leng-vatų. Lietuvoje net veikė atskira institucija – Rusų stačiatikių cerkvės reikalų įgaliotinis prie TSRS MT Lietuvos TSR. Aptariamuoju laikotarpiu juo dirbo V. Guščinas. Iki 7-ojo dešimtmecio Lietuvoje beveik nebuvuo uždaryta veikiančių cerkvii. Veikė 2 vienuolynai Vilniuje – šv. Dvasios (vyrų), turintis 17 vienuolių, bei Marijos Magdalenos (moterų). 1959 m. jie sujungti į vieną. Kai Vilniaus miesto VK sekre-torius A. Čistiakovas pareikalavo uždaryti keletą cerkvii, o vienuolynus perkelti kitur, kad „sumažėtų atsiradusi di-delė katalikų ir stačiatikių maldos namų skaičiaus dis-proporcija”(sic!), įgaliotinis V. Guščinas tam griežtai pasiprie-sino (35). Tokia nelygiavertė valdžios politika kėlė rimtą

Lietuvos katalikų ir kitų religijų išpažinėjų nepasitenkinimą, nes per daug akivaizdus darësi melas apie būtinybę uždaryti katalikų bažnyčias dėl lankytojų trūkumo.

Tačiau Kražių istorija sovietmečiu nebepasikartojo. Vilniaus arkivyskupijos kurija ir uždarytų bažnyčių dvasininai, bijodami represiją, nesugebėjo veiksmingai pasipriehinti. Neturėdama legalios religinių spaudos, Bažnyčia negalėjo nei protestuoti, nei informuoti tikinčiuosius apie šiuos ivykius. Kunigai ne ką pajégė, nes rizikavo jei ne laisve, tai bent registracijos pažymėjimo, leidžiančio dirbtį, netekimu, todėl protestus ir peticijas rašė tikinčiųjų bendruomenės, bandydamos pasinaudoti visuotinai deklaruojama „liaudies valios“ teise.

Bene plačiausiai nuskambėjo Arkikatedros Bazilikos istorija. Nors sunkiai, bet tikintieji ištengdavo surinkti reikalaujamas mokesčių sumas. Pretekstas ją uždaryti buvo registracijos pažymėjimo atėmimas iš Katedros klebono 1949 m. liepos 25 d.

Pirmasis LKP sekretorius A. Sniečkus kategoriškai neleido Katedros grąžinti tikintiesiems. 1956 m. birželio 6 d. pažymoje TSKP Centro komitetui jis pareiškė, kad I. Polianskis „kartais neapgalvotai katalikų bažnyčiai suteikia perdaug lengvatų ir tuo skatinā jos agresyvumą“ (36). Jau buvo numatyta Arkikatedrą grąžinti tikintiesiems, tik reikėjo, kad sutiktų A. Sniečkus, bet šis buvo neperkalbamas. Tada I. Polianskis kreipėsi į TSKP CK. Tačiau ir ten A. Sniečkus laimėjo, įrodės, kad nuolaidų Bažnyčiai daryti negalima.

Prarastosios Katedros funkcijas atliko šv. Teresės bažnyčia (tačiau norint ją pašventinti Arkikatedra reikėjo paties popiežiaus sutikimo, kurio nebuvo).

1954 m. N. Chruščiovui pasmerkus mokslinės ateistinės propagandos perlenkimus ir pripažinus neleistinai „žeidžiamus išpuolius prieš dvasininkiją ir tikinčiuosius“ (37), suaktyvėjo religinis gyvenimas. I Lietuvą (daugiausia Vilniaus bažnyčias) pradėjo plūsti Baltarusijos katalikai, savame krašte beveik neturėjė maldos namų. Veikiančių Vilniaus bažnyčių plotas buvo nedidelis: 5 mažos ir tik 3 didesnės bažnyčios vargai net vietinius tikinčiuosius. Tad maldininkų antplūdis (ypač per didžiasias bažnytinės šventes) sukeldavo daug sumaištis. Todėl vyskupas K. Paltarokas ir 1957 m. Vilniaus vyskupu tapęs J. Steponavičius ne kartą prašė valdžios atidaryti daugiau bažnyčių (38). Vyskupas K. Paltarokas tvirtino, kad „Vilniaus katalikams veikiančią bažnyčią nepakanka, ypač lietuviui tuo atžvilgiu jaučia skriaudą – gryna lietuviškos yra tik 2 mažytės šv. Mikalojaus ir šv. Onos bažnyčios“ (39). Tačiau šie prašymai buvo atmeti.

Net ir pasibaigus atviroms represijoms prieš dvasininkiją ir tikinčiuosius, nesusiklostė teisiškai reglamentuojami normalūs administracijos ir Katalikų Bažnyčios santykiai. Dalis sakralinio paveldo objektų visuomenei ir toliau liko neprieinami.

Uždarytų bažnyčių likimą lémé tik valdžios institucijos. Apsaugoti jų nuo apiplėšimų ir niokojimo nebuvo įmanoma dėl ideologinių priežasčių ir dėl objektyvios informacijos stokos. Nieko negalėjo padaryti net žmonės, tiesiogiai atsakingi už kultūros paveldo išsaugojimą – paminklų apsaugos darbuotojai.

Deklaracijos ir realybė: uždarytų bažnyčių panaudojimas ir apsauga

Skubiai uždarinėjant bažnyčias, matyt, nelabai žinota, kam jas panaudoti. Nutarimuose buvo rašoma, esą jos bus paverstos kultūrinėmis įstaigomis (tokie valdžios veiksmai neturėjo atrodyti kaip vandalizmo aktas), o iš tiesų nemaža jų dalis virto sandėliais arba stovėjo tuščios. Tai sudarė galimybes grobsti neprižiūrimų bažnyčių turtą.

Pagal RKRT pavedimą 1949 m. buvo atliktas uždarytų Vilniaus bažnyčių naudojimo patikrinimas. Nustatyta, kad 60 proc. šių kulto pastatų naudojama ne tiems tikslams, kokie buvo numatyti LTSR MT ir Vilniaus miesto VK nutarimuose. Todėl Ministrų Taryba įsakė visų VK pirmininkams tuoju pat pažeidimus ištaisyti. Igaliotinis pastebi: „Bet kaip šis nurodymas bus sprendžiamas vietose, sunku pasakyti todėl, kad vietose labai sunku su sandeliu patalpomis, ir bažnyčios paverstos sandėliais tik dėl beviltiškos padėties“ (40).

Iš kurių valdžios perimtu bažnyčių nieko neleista išsinešti (vėliau kurija tarpininkavo tariantis dėl daiktų perėmimo), bet tik nedaugelyje jų buvo sudaryti turto inventoriai. Bažnyčių perėmimo skubumas, vykdytojų savivalė sąlygojo didžiulį chaosą. Ko neperėmė kunigai, buvo perduodama kitoms įstaigoms. Vertingesni baldai, šviesutuvai atiteko viešbučiams, teatrams, reprezentacinėms įstaigoms. Kas netiko kitiems, liko muziejams. Paminklų apsaugos valdyba nesikišo, tarsi tai būtų ne jos, o tik VK finansų skyriaus kompetencija. Vėliau iš saugomų ir ne-saugomų bažnyčių pradėti vogti ir niokoti paveikslai ir skulptūros. Net kai vagys ir niokotojai būdavo sugaunami, jie dažnai atsipirkdavo arba juokingai mažomis, palyginti su padarytos žalos verte, bausmėmis, arba nuo jų vienai išsisukdavo, kaip atsitiko iš Bernardinų bažnyčios išpjautų paveikslų byloje (41).

Katalikų Bažnyčios vyresnybė negalėjo bent kiek veiksmingiau pasipriešinti atimtų bažnyčių niokojimui, tad iš turto dalybų ir vagysčių pelnési daugelis įstaigų ir asmenų, kurių pavardžių nefiksuoja jokie archyvai. Įtakos turėjo ir visiems žinomas sovietinės sistemos aplaidumas bei neūkiškumas.

Tačiau bene didžiausią žalą uždarytomis bažnyčiomis padarė netinkamas jų panaudojimas. Bažnyčias eksplotuojančios ūkinės įmonės daugeliu atvejų buvo centrinėmis organizacijų, siuntusių į Lietuvą savus vadovaujančius kadrus, padaliniai. Šių įstaigų viršininkai svetimtaučiai

menkai teišmanė Lietuvos istoriją ir kultūrą. Buvusių maldos namų pavertimas sandėliais jiems, mačiusiems, kad taip daroma ir TSRS, neatrodė nusikalstamas dalykas. Pavyzdžiui, dar 1940 m. iš Maskvos atvykusi architektų grupė siūlė Arkikatedroje įrengti mechanines dirbtuves! (42). Tad nepaisant to, kad pagal nutarimus didžioji uždarytų Vilniaus bažnyčių dalis turėjo būti paversta kultūrinėmis įstalgomis (muziejais, koncertų, kino salėmis, bibliotekomis ir pan.), jų naudotojais ilgiems metams tapo įstaigos ir organizacijos, pavertusios jas sandėliais, o vienuolynus butais ar kontoromis. Prekių svoris slėgė bažnyčių grindis, sienose dėl to atsirasdavo plyšių, pro skylėtus stogus patekusi drėgmė pūdė likusius paveikslus ir interjero detales...

Su Architektūros reikalų valdybos Paminklų apsaugos skyriumi sudarytos nuomas apsaugos sutartys reikalavo prižiūrėti, saugoti, esant reikalui, remontuoti nuomojamus pastatus, o iš tiesų įstaigos jais naudodavosi tol, kol įgydavo geresnes patalpas, tada netinkamą eksplotuoti, nuniokotą paminklą remontuoti atsisakydavo, motyvuodamos už jį sumokėję nuomas mokesčius. Net tais retais atvejais, kai paminklų apsaugos darbuotojams pavykdavo per arbitražinį teismą išreikalauti baudas už padarytą žalą, šios lėšos nebūtinai atitekdavo sužalotų pastatų restauratoriams.

Sajunginės ar respublikinės reikšmės paminklo statusą turintį pastatą galėjo remontuoti tik speciali organizacija – 1950 m. Lietuvoje įkurta Specialioji mokslinė restauracinė gamybinė dirbtuvė (SMRGD). Tokia įmonė buvo vienintelė, o nuo karo nukentėjо daug architektūros paminklų, tad ji nespėdavo laiku įvykdyti planines užduotis, ir numatytais bažnyčių restauravimas būdavo vilkinamas metų metus. Be to, ir lėšų tokiems darbams dažnai trūko. Intensyvesni buvusių bažnyčių remonto bei restauracijos darbai prasidėjo tik po Stalino mirties, kai N. Chruščiovo „atlydžio“ metu TSRS pradėjo lankytis daugiau užsieniečių. Tuo metu pradėta restauruoti jų išorę, o vidus plačiajai visuomenei ir toliau liko neprieinamas.

Nors TSRS ir buvo pasirašiusi daugelį tarptautinių paminklų apsaugos konvencijų, įpareigojančių saugoti bei tyrinėti kultūros paveldą, tačiau iš tiesų jos buvo vertinagos tik tiek, kiek galėjo pasitarnauti santvarkos kūrimui bei įtvirtinimui. Vertinti pavieniai reprezentaciniai objektai, visa kita buvo laikoma reakcingu ir nepageidautinu. Būtent todėl katastrofa ištiko ir lietuviškosios dvaro kultūros paveldą.

Sovietmečiu Lietuvos paminklosaugininkai atsidūrė tarsi tarp kūjo ir priekalo. Jie privalėjo ginti kultūros paminklus nuo sąmoningo naikinimo ar žalojimo, tačiau visada rizikavo būti apkaltinti religijos ir Bažnyčios gynimu, „buržuaziniai nacionalistiniai nukrypimai“. Verta prisiminti, kad net pats LKP CK pirmasis sekretorius A. Sniečkus Maskvoje susilaukė griežtos kritikos už paveldo objektų gelbėjimą (43). Turimas omenyje Trakų pilies restauravimas, dėl ko keleriems metams labai sumažėjo paminklosaugai

skirtų asignavimų (44). Net veikiančių Vilniaus bažnyčių restauravimo darbai užsiėtė iki pat 8–9 dešimtmetyčių (45).

Uždarius daug įvairių konfesijų maldos namų, brutaliai pakeitus jų paskirtį, pirmiausia siekta ištinti iš visuomenės sąmonės jų sakralumo pajautimą. Sandėliu paverstas šventas pastatas menkai begalėjo priminti bažnyčią. Tačiau tokius pastatus naudojant net ir kultūrinėms reikmėms, nuo išsilavinusių lankytojų nebuvo įmanoma nuslėpti jų tikrūs prasmės. Net pavertus bažnyčią iš esmės jai priešingu objektu – ateizmo muziejumi, vis dėlto negalėta neigt, kad vertingiausia joje ne eksponatai, o pats pastatas.

Uždarytose bažnyčiose muziejai imta steigti tik 8-ame dešimtmetyje. Iš 6 Vilniaus muziejų šeštame dešimtmetyje normalių darbo sąlygų nebuvo né viename. Tačiau ir kultūrinės funkcijos neapsaugojo jų nuo architektūros paminklams neleistinų perdirbinėjimų. Tačiau, palyginti su ankstesne jų padėtimi, tai buvo mažesnė blogybė. Muziejams pasirinktos dažniausiai tos bažnyčios, kurių buvimo vieta sutapo su turiniais maršrutais senamiestyje. Ato kiau esančiosios taip ir liko sandėliai ar kitos ūkinės pa-skirties objektais.

Tikintiesiems bažnyčios pradėtos grąžinti Lietuvai atgavus nepriklausomybę. Pirmoji (dar 1988 m. LTSR MT potvarkiu) buvo grąžinta Vilniaus Arkikatedra Bazilika.

Išvados

Įtvirtindami sovietinę santvarką Lietuvoje, valdžios atstovai siekė kuo labiau susilpninti Katalikų Bažnyčios įtaiką visuomenei. Tam pasitarnavo bažnytinį turtą nacionaлизacija, dvasininkų ir tikinčiųjų bendruomenių registracija, vienuolių likvidavimas, bažnyčių uždarinėjimas ir pan.

Vilniuje iš maždaug 48 prieš karą veikusių bažnyčių buvo uždaryta apie 30 bažnyčių ir koplyčių. Pretekstas šiai akcijai buvo lenkų repatriacija, laikinai sumažinusių jų lankytojų skaičių. Bažnyčių uždarymas motyvuotas dažnai ir formaliomis priežastimis.

Dvasininkų bei tikinčiųjų protestai liko bevaisiai. Net N. Chruščiovo pradėto „atlydžio“ metu, pagerėjus santi-kiam su Katalikų Bažnyčia, né vieni Vilniuje uždaryti maldos namai tikintiesiems nebuvo grąžinti.

Įvairiomis ūkinėms organizacijoms atitekusios bažnyčios naudotos daugiausia kaip sandėliai. Netinkama pa-skirtis ir eksplotaciją labai pakenkė šiemis architektūros paminklams.

Arkikatedroje Paveikslų galerija, o šv. Kazimiero bažnyčioje Ateizmo muziejus įrengti anksčiau, bet iš esmės tik 8-ame dešimtmetyje, sustiprėjus ekonomikai, kai kurie sandėliai pagaliau pradėti iškeldinėti iš bažnyčių ir jose pradėta steigti kultūrinės paskirties įstaigas – muziejus, koncertų sales... Antra vertus, taip „pasisekė“ tik nedaugeliui reprezentatyviausiu šalia senamiesčio turinių maršrutų esančiu bažnyčių.

Tiesiogiai už kultūros paminklų apsaugą atsakingos institucijos šiu sakralinio paveldo objektų nuo niokojimo ir perdirbinėjimų deramai apsaugoti negalėjo, nes sovietinė paminklosauga visą praeities paveldą skirstė pagal ideologinius kriterijus. Nepaisant nuolat patiriamų sunkumų, sovietiniams paminklosaugininkams pavyko regeneruoti bent dalį Vilniaus senamiesčio ir tuo pačiu išsaugoti nacionalinius architektūros šedevrus.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA:

1. Cywiński B. Ogniem próbowanie // Z dziejów najnowszych Kościoła katolickiego w Europie Środkowo–Wschodniej. – T. 2. – Warszawa, 1994.
2. Streikus A. Lietuvos Katalikų Bažnyčia 1940–1990 metais // LKMA metraštis. – 1998, t.12, p. 49.
3. Ko nemato Vilniuje ir Kaune užsienio turistai? // Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika. – Čikaga, 1976, t.3. – P. 123.
4. Tininis V. Sniečkus. 33 metai valdžioje. – Vilnius, 1995. – P. 34.
5. Jegelevičius S. Šv. Jono bažnyčia antrosios sovietinės okupacijos metais: pirmasis dešimtmetis // LKMA metraštis. – 1998, t. 12, p. 104.
6. Куроедов В. А. Религия и церковь в советском государстве. – Москва, 1982. – С. 51.
7. Raišupis M. Dabarties kankiniai. – Čikaga, 1972. – P. 396.
8. Laukaitytė Regina. Vienuolynų likvidavimas Lietuvoje pokario metais // Iš Lietuvos istorijos tyrinėjimų. – Vilnius, 1991. – P. 160.
9. Statistinės žinios apie Vilniaus arkivyskupiją. // LCVA, f. r-181, ap. 1, b. 5, l. 32.
10. Igaliotinio B. Pušinio 1949 m. I ketvirčio informacinė ataskaita // LCVA, f. r-181, ap. 3, b. 22, l. 31.
11. Ten pat, l. 13.
12. Igaliotinio B. Pušinio 1948 m. III ketvirčio informacinė ataskaita // LCVA, f. r-181, ap. 3, b. 17, l. 39.
13. Igaliotinio B. Pušinio 1949 02 25 raštas I. Polianskiui // LCVA, f. r-181, ap. 3, b. 18, l. 1.
14. Igaliotinio B. Pušinio 1948 m. III ketvirčio informacinė ataskaita // LCVA, f. r-181, ap. 3, b. 17, l. 10.
15. Šv. Kotrynos religinės bendruomenės stebėjimo byla // LCVA, f. r-181, ap.2, b. 15; Šv. Jono religinės bendruomenės stebėjimo byla // LCVA, f. r-181, ap. 2, b. 13.
16. Igaliotinio B. Pušinio raštas I. Polianskiui // LCVA, f. r-181, ap. 3, b. 13, l. 35.
17. Žiuri protokolai apie Vilniaus centrinės dailies projektų konkursą 1946–1948 m. // LCVA, f. r-545, ap. 1, b. 10, l. 33.
18. Laukaitytė R. Vienuolynų... – P. 162.
19. Igaliotinio B. Pušinio 1948 m. III ketvirčio informacinė ataskaita // LCVA, f. r-181, ap.3, b. 17, l. 27–28.
20. Igaliotinio A. Gailevičiaus 1946 m. informacinė ataskaita // LCVA, f. r-181, ap. 3, b. 9, l. 14.
21. Igaliotinio B. Pušinio 1948 m. III ketvirčio informacinė ataskaita // LCVA, f. r-181, ap. 3, b. 17, l. 29.
22. Vilniaus arkivyskupijos apaštalinio administratoriaus M. Reinio 1945 12 22 raštas LTSR LKT pirmininkui M. Gedvilui // LCVA, f. r-181, ap. 1, b. 10, l. 7.
23. Šv. Jono parapijos klebono T. Makarievičiaus 1946 09 09 raštas LTSR MT // LCVA, f. r.-181, ap. 1, b. 10, l. 136.
24. Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčios klebono P. Piekarškio 1946 09 09 raštas LTSR MT // LCVA, f. r-181, ap. 1, b. 10, l. 139.
25. Vilniaus arkivyskupijos kurijos kanclerio raštas Architektūros reikalų valdybos viršininkui // LCVA, f. r-181, ap. 2, b. 13, l. 4.
26. Truska L. Skaudi praradimų kaina // Komjaunimo tiesa. – 1988 m. gegužės 18 d.
27. Igaliotinio B. Pušinio 1948 m. III ketvirčio informacinė ataskaita // LCVA, f. r-181, ap. 3, b. 17, l. 29.
28. I. Polianskio 1948 10 16 raštas igaliotiniui B. Pušiniui // LCVA, f. r-181, ap. 3, b. 14, l. 123.
29. I. Polianskio raštas B. Pušiniui // LCVA, f. r-181, ap. 3, b. 14, l. 80.
30. Igaliotinio B. Pušinio raštas I. Polianskiui // LCVA, f. r-181, ap. 3, b. 14, l. 102.
31. Belickas A. Vilniaus vienuolių likimas // Literatūra ir menas. – 1990 m. balandžio 28 d., p. 2.
32. Misius K. Bažnyčių uždarinėjimas Lietuvoje pokario metais // LKMA metraštis. – 1998, t. 12, p. 87.
33. Ten pat, p. 100–101.
34. Tininis V. Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai. – Vilnius, 1994. – P. 60.
35. Igaliotinio V. Guščino ataskaita už 1948 m. I-ą kvartalą // LVVOA, f. 1771, ap. 52, b. 35, l. 65.
36. Tininis V. Sovietinė... – P. 89.
37. Chrūščiovas N. TSKP CK nutarimas dėl klaidų vykdant moksline–ateistinę propagandą gyventojų tarpe // Tiesa. – 1954 lapkričio 12 d., p. 2.
38. Igaliotinio J. Rugienio 1958 m. I-o pusmečio ataskaita // LVVOA, f. 1771, ap. 194, b. 9, l. 78.
39. Vyskuo K. Paltaroko 1956 04 04 raštas B. Pušiniui // VAKA, byla „Katedra”.
40. Igaliotinio B. Pušinio raštas I. Polianskiui // LCVA, f. r-181, ap. 3, b. 30, l. 59.
41. Drėma V. Naikinom, nesaugojom. Ar atkursim? // Švyturys. – 1988, nr. 23, p. 9.
42. Pšibilkis V.B. „Byla” dėl Vilniaus Arkikatedros: 1949–1956 // Kultūros barai. – 1995, nr. 5, p. 66.
43. Tininis V. Sniečkus... – P. 76.
44. Glemža J. Lietuvos TSR mūro architektūros paminklinių darbų metodinės kryptys. – 1972 (mašinraštis). – P. 38.
45. Indriulaitis A. Bažnyčia pokario metais // Kultūros paminklai. – 1994, nr. 1, p. 145–149.

TRUMPINIAI:

LCVA – Lietuvos centrinis valstybės archyvas.

LVVOA – Lietuvos valstybinis visuomeninių organizacijų archyvas.

VAKA – Vilniaus arkivyskupijos kurijos archyvas.

LKMA – Lietuvių katalikų mokslo akademija.

The fate of churches in Vilnius during the Soviet period (1944–1990)

Rasa ČEPAITIENĖ

The average number of operating churches in Vilnius before the Second World War was forty eight. In the post-war years during the Russian rule thirty churches were closed down by the Soviet authorities with a view of weakening the impact of the Catholic church upon society. Almost all of them became subject to the organizations with economic needs and thus they were converted into warehouses, or became plundered, or were utterly damaged. Only a small portion of these masterpieces of national architecture has been saved by the specialists for monument protection.

Rumšiškių Šv. Mykolo arkangelo bažnyčios ir varpinės architektūra

Algė JANKEVIČIENĖ

Straipsnio objektas – būdingi mediniai sakraliniai pastatai: Rumšiškių bažnyčia ir varpinė. Tikslas – apžvelgti turiningą jų istoriją, išnagrinėti įdomią architektūrą. Metodas pagrįstas istoriniais, natūros tyrimais ir lyginamaja analize. Išvada – Rumšiškių bažnyčia ir varpinė yra vertingi lietuvių liaudies architektūros paminklai, sudarantys darinį ansamblį.

Įdomi ir originali Lietuvos medinių bažnyčių ir varpinų architektūra nuo seno domina tyrinėtojus. Apie jas nemažai rašyta, tačiau publikuotą apibendrintą medžiagą svariai gali papildyti pavienių įdomių objektų analizė. Vieni iš nepakankamai išnagrinėtų, Lietuvos architektūros istorijai reikšmingų medinių sakralinių pastatų yra Rumšiškių bažnyčia ir varpinė. Šio straipsnio tikslas – remiantis išlikusiais istoriniais dokumentais, skelbtomis (1) bei neskelbtomis (2) studijomis ir natūros tyrimais atskleisti jų architektūros raidą.

Bažnyčios istorija

Literatūroje teigama, kad pirmają medinę Rumšiškių bažnyčią XV a. pradžioje pastatydino karalius Jogaila (3). Tačiau šį faktą patvirtinančių dokumentų nėra. Reformacijos metu pastatas sunyko; 1573 m. jis buvo atkurtas (4). Tarp 1581 ir 1591 m., kardinolo Jurgio Radvilos laikais, Rumšiškėse pastatyta nauja bažnyčia (5), kuriai 1599 m. Zigmantas Vaza suteikė beneficiją, o 1635 m. Lietuvos kancleris Stanislovas Augustas Radvila dovanojo žemės (6). 1648 m. bažnyčia gavo dar vieną karaliaus privilegiją (7). Nenuostabu, kad šventovę taip rėmė monarchai: Rumšiškės tada priklausė karaliaus dvarui (8).

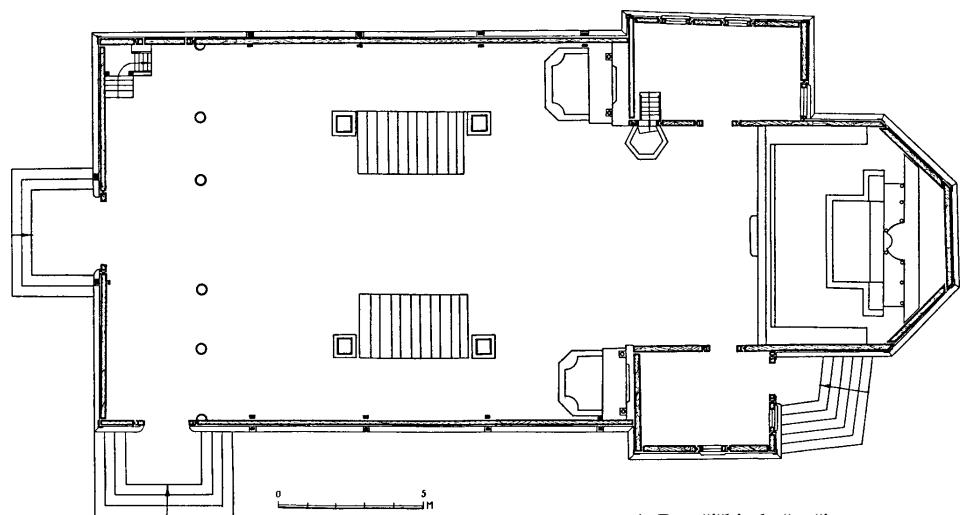
1655–1661 m. karo metu Rumšiškių bažnyčia, kaip ir kitos Lietuvos medinės bažnyčios, sudegė. Apie tai liudija istoriniai dokumentai ir XX a. 6-ame dešimtmetyje atliekant archeologinius tyrimus rastas degesių sluoksnis (9).

XVII a. antrojoje pusėje senosios bažnyčios vietoje suresta nedidelė su šiaudų stogu bažnytėlė (10). Nors vizitorius pripažino ją esant tvarkingą ir gerai prižiūrimą, vis dėlto klebonui rekomendavo pastatydinti naują bažnyčią, tokią gražią, kaip anksčiau buvusioji, prieš sudegintoji (11).

1700 m. Rumšiškių klebonas Samuelis Goligontas rašė, kad jis, „netikės, nuodėmingas ir vargas kunigas, savo lėšomis ir pastangomis Rumšiškių miestelyje pastatydino medinę bažnyčią, pavadintą šv. Mykolo, švč. Mergelės Marijos ir šv. Jurgio vardu. Statyba kai nava apie 3000.” Iki 1710 m. įvairūs fundatoriai bažnyčiai suaukojo

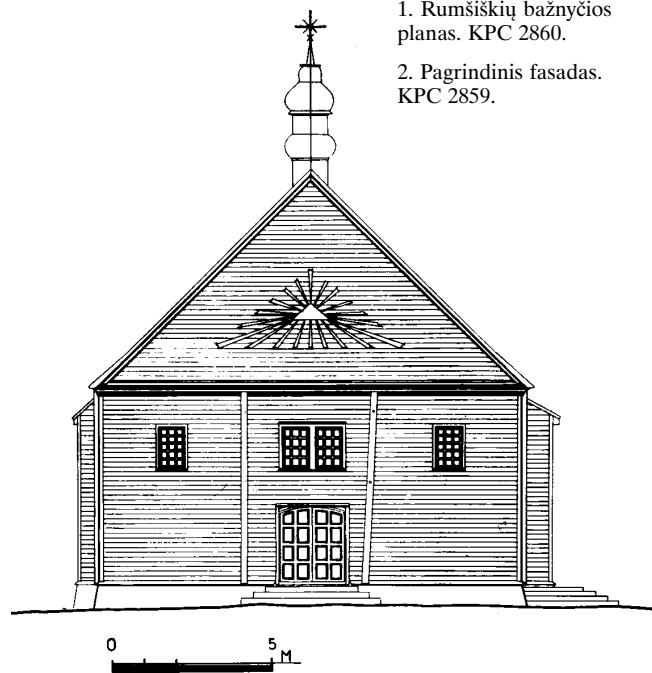
beveik visą inventorių: krucifiksą, albą, arnotą, varpelį, neshiojamą altorėlį (12).

Nauoji gana didelė bažnyčia buvo sukurta pagal seniai susiformavusias, visoje etninėje Lietuvoje tvirtai prigijusias liaudies architektūros tradicijas. Stačiakampį iš pušies siejojų suręstą pastatą dengė malksnų stogas, jo vidury stūksajo bokšteliis. Panašios su nedideliu bokšteliu ant stogo

1. Rumšiškių bažnyčios planas. KPC 2860.

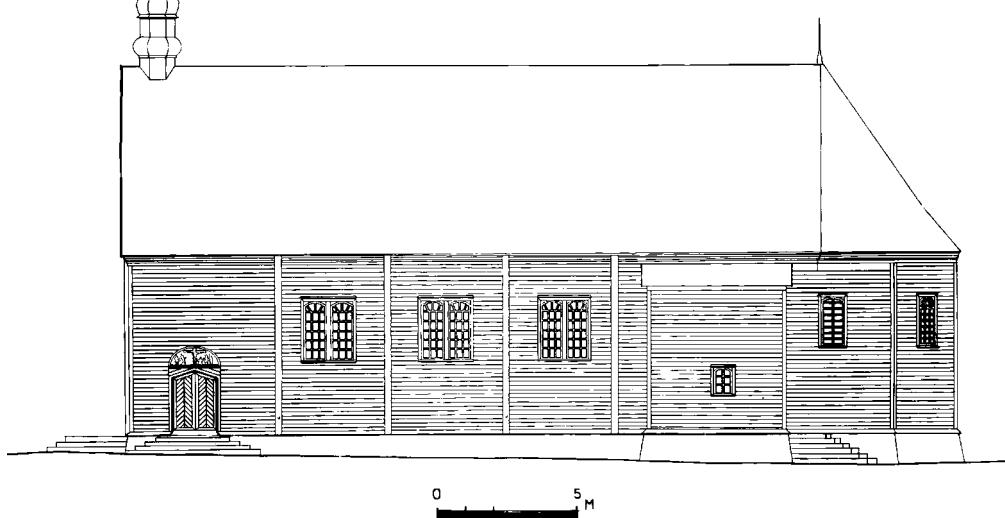
2. Pagrindinis fasadas. KPC 2859.

3. Bendras bažnyčios vaizdas. 2001 m. A. Jankevičienės nuotrauka.

4. Šoninis fasadas. KPC 2860.

bažnyčios buvo statomos Lenkijoje ir baltarusių žemėse. Tai buvo vienas iš populiausiai sakralinio pastato tūrio tipų.

Rumšiškių bažnyčios sienas skaidė net 20 langų. 1721 m. jos viduje buvo 4 altoriai. Puošniausias – įvairiomis spalvomis nudažytas ir paausuotas didysis altorius. Šoniniai šv. Jurgio ir šv. Antano altoriai – paprasti, stalių darbo, o mažas šv. Onos altorėlis tada dar nebuvo baigtas. Interjerą praturtino 14 ant drobės tapytų paveikslų bei 16 didesnių ir mažesnių bažnytinėlių vėliavų (13).

1788 m. inventorijuje nurodoma, kad bažnyčios išorė apkalta lentomis (14). Apkalimas, be abejo, buvo vertikalus, nes horizontalus tuo metu nei bažnyčiose, nei dvarų pastatuose nebuvo paplitęs. Rankiniu būdu aptašant lentas, jų kraštai likdavo nelygūs. Todėl lentas prie sienų kaldiavo vertikaliai ir tarp jų palikdavo nedidelius tarpelius. Šiuos tarpelius pridengdavo iš viršaus užkaltomis siauromis lentelėmis. Toks dvisluksnis bažnyčią ap-

kalimas iki pat XX a. buvo paplitęs Lietuvoje, taip pat Rytų Prūsijoje bei Lenkijoje.

1805 (15), 1813 (16) ir 1815 m. aprašymai Rumšiškių bažnyčią apibūdina kaip labai seną, sunykusią, reikalingą remonto. Juose minima, kad prie jėjimo į pastatą buvo atitvertas prienavis, o prie abiejų presbiterijos šonų glaudėsi nedidelės zakristijos. Bažnyčios pagrindinis, vakarų fasadas buvo lygus, su mediniais laipteliais priešais dvivėres pagrindinio jėjimo duris. Pielatinio fasado krašte išskyrė vienvėrės šoninio jėjimo durys. Navų dalį apšvietė 7 langai. Sunku paaiškinti, kodėl iš prieš šimtmetį paminėtų 20 langų beliko 7. Galbūt dabar langai skaičiuoti tik navų dalyje, ir jų pora laikyta vienu langu. Bažnyčios grindys buvo gristos plytomis. Vidaus erdvę dengė briaunotos lubos su sijomis iš apačios. Vakariname navų gale, virš jėjimų, buvo vargonų choras su baliustrų tvorele ir menku pozityvu, o prie navos ir presbiterijos susikirtimo, Evangelijos (kairiojoje) pusėje minima kukli sezoninė sakykla.

XIX a. pirmosios pusės inventoriuose aprašyti 5 bažnyčios altoriai. Didysis – dvitarpsnis, papuoštas drožiniais, juodai nudažytas, su mūrine mensa. Jo centre kabojė Čenstakavos švč. Marijos atvaizdas, o viršuje – šv. Kazimiero atvaizdai. Abipus didžiojo – presbiterijoje – buvo paprasti, nedideliai šoniniai altoriai. Navų dalyje prie sienų šliejosi du vienas ikitā panašūs drožinėti, įvairiomis spalvomis nudažyti dvitarpsniai altoriai. Vieną jų puošė šv. Izidorius ir šv. Juozapo su šventaja šeimyna, kitą – šv. Onos ir šv. Jeronimo paveikslai.

Bene paskutinį kartą 1700 m. statytoji Rumšiškių bažnyčia apibūdinta 1849 m. inventoriuje. Vizitatorius nurodė ją esant labai seną, sunyksią, apkaltą supuvusiomis lentomis. Grindys suirusios, langai išdužę, sienojai ir lubų lento apipuvi. Kitados juodos spalvos didžiajame altoriuje ir baltose sienose dažų belikę tik pėdsakai (17).

1859–1860 m. prasidėjo naujas Rumšiškių bažnyčios istorijos etapas – tada ji kapitaliai suremontuota ir iš dalies rekonstruota. Kai kurie

istorikai teigia, kad tuo metu surėstas visai naujas sakralinis pastatas (18). Tačiau natūros tyrimai parodė, jog senosios bažnyčios pamatai ir didžioji dalis sienų išliko. Teko pakeisti tik viršutinius rastų vainikus ir aptašyti sudūlėjusių sienojų paviršių. Bažnyčios išorė vėl apkalta vertikaliomis lentomis. Taigi senasis pastato planas ir tūris nepakito. Tačiau viduje pakeista perdanga – vietoj buvusių plokščių, briaunotų padarytos lygios, lenktai kraštais lubos. Pastato vaizdą labiausiai transformavo naujuoju skos, tuo metu madingos formos stogas. Jo konstrukcija paprasta, vienita; apakačia beveik nesulaužyto kontūro – kaip salinio pastato. Todėl buvusias vienaaukštės zakristijas teko paaukštinti iki vainikuojančio karnizo ir viršuje įrengti patalpėles. Jos padarytos be lubų (19). Kad patalpėlės neužstotų presbiterijos šonuose buvusių langų, šie užkalti, o jų vietoje apsidės istrižosiose sienose iškirsti nauji. Ant stogo, kaip ir seniau, pastatytas bokšteliis. Baž-

5. Rytinė įduba. 2001 m. A. Jankevičienės nuotrauka.

nyčios interjeras dar ilgai tobulintas ir gražintas. 1898 m. kunigo Pieleckio iniciatyva pastatytas naujas didysis altorius (20).

Nepaisant pastangų kuo labiau išpuošti senąją bažnyčią, XX a. pradžioje vietoje jos sumanyta pastatyti naują, mūrinę. 1912 m. parengtas neoromaninės Rumšiškių bažnyčios projektas (21). Pagaminta apie 300 tūkstančių plytų. Tačiau išsiuntus Pirmajam pasauliniam karui, statyba nebuvovo pradėta. Vėliau vokiečių valdžia plynas rekvizavo, o 1918 m. dėl plintančios šiltinės bažnyčią uždarė (22).

XX a. ketvirtos dešimtmeečio pradžioje Rumšiškių bažnyčia buvo labai apibesta (23). 1934 m. imtasi ją remontuoti. Iki 1936 m. vietoje apipuvusio apatinio rastų vainiko įmūrytos kelios eilės plytų, apibetonuota pamatų išorė, pakeisti langų rėmai, sienos apkaltos lentomis (24). Kitaip negu anksčiau, jos paklotos horizontaliai, nes lentpjūvėje išpjautas lentas galima buvo lygiai suleisti. Horizontalus apkalimas teikė praktinės naudos: apačioje įsimetus puviniui buvo pigiau ir paprasčiau pakeisti kelias gulčias lentas, negu atnaujinti stačių lentų apkalimą. Tačiau horizontali apkalimo kryptis pastebimai pasunkino fasadų proporcijas.

1938 m. atgimė idėja statyti naują mūrinę bažnyčią (25). Tam ryžtingai pa-

sipriešino Lietuvos kultūros paminklų konservatorius V. K. Jonynas bei statbos ir sauskelių inspekcijos inžinierius V. Mačiulskis. Pripažinę, jog medinė Rumšiškių bažnyčia yra vertinges senovės paminklas, neleido jos griauti nei perstatyti.

Vytauto Didžiojo muziejaus direktorius P. Galaunė 1938 06 21 rašė: „Muziejus, kuriam įstatymu (Vyr. žin. Nr. 555) yra pavaestas senovės paminklų apsauga, Rumšiškės parapijos medinę bažnyčią, varpinę, šventoriaus tvorą ir visą kitą aplinką įtraukė į apsaugotiną paminklų sąrašą, todėl šiuose paminkluose ir jų aplinkoje bet kokio pobūdžio remontai arba pakeitimai be Muziejaus žinios ir sutikimo yra draudžiami“ (26).

Nepavykus pastatyti naujos, rumšiškėnai kiek galėdami stengėsi išdabinti senąją bažnyčią. Anksčiau jos viduje sienos buvo išbaltintos, o lubos nudažytos melsva spalva. 1940 m. sienas apkalė stora namine drobe, apačioje padarė lentų panelius. Greičiausiai tada perklojo ir grindis (27). 1942 m. interjerą dekoravo dailininkas V. Didžiokas. Ant lubų jis nutapė rozetes, sienų viršu apjuosė frizo juosta, o ilginius virš kolonų papuošė ornamentais.

Antrojo pasaulinio karo metu pastatas šiek tiek nukentėjo: 1944 m. jo sienas ir stogą pažeidė bombų skeveldros, nuo sprogimų iš vietas pajudėjo kelios gegnės. Per presbiterijos sieną išlékė patrankos sviedinys, bet didesnių nuostolių nepadarė (28). Bažnyčios remontas užtruko iki 1953 m.

Pastačius Kauno hidroelektrinę, žemumoje išsidėstęs Rumšiškių miestelis atsidūrė užliejamajoje teritorijoje. Vanduo būtų apsémės ir Nadiejos upelio pietiniame krante, nedidelėje stačiašlaitėje aukštumėlėje stovėjusi bažnyčia bei kiek į pietvakarius nuo jos buvusių varpinę. Paminklosaugininkų ir tuometinio Rumšiškių klebono J. Žemaičio rūpesčiu vertingą architektūros paminklą nuspręsta išsaugoti ir perkelti į aukštutinėje Nemuno terasoje nuo 1957 m. kuriamą naują Rumšiškių miestelį.

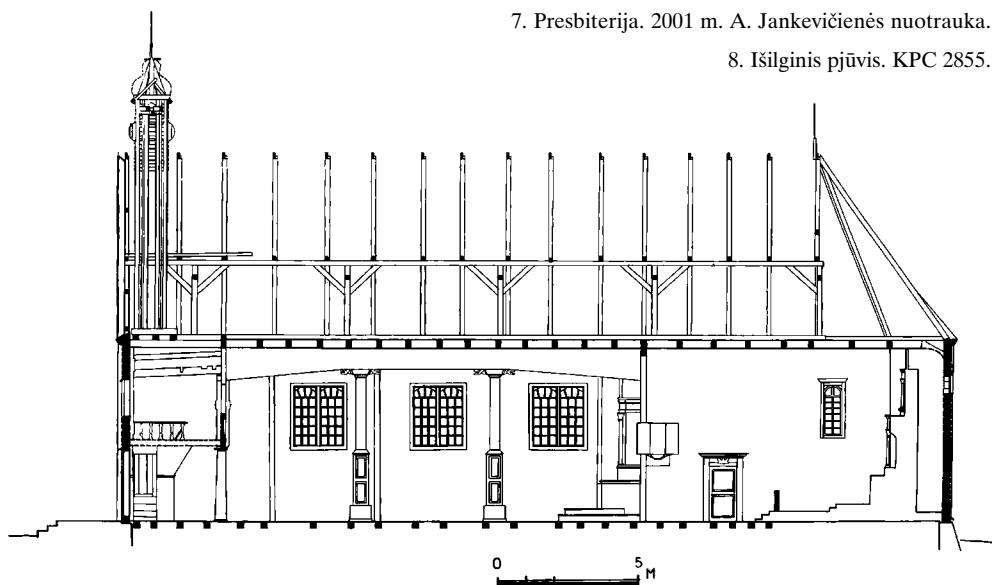

6. Vakarinė įduba. 2001 m. A. Jankevičienės nuotrauka.

7. Presbiterija. 2001 m. A. Jankevičienės nuotrauka.

8. Išilginis pjūvis. KPC 2855.

Pastato perkėlimas

Bažnyčios perkėlimo darbai pradėti 1959 m. vasario mėnesį. Juos vykdė Mokslinių restauracinių gamybinių dirbtuvų Kauno aikštélė; architektūrinę priežiūrą atliko inžinierius A. Urbštas.

Numatyta bažnyčią pastatyti naujosios gyvenvietės pietiniamė pakraštyje, prie stataus Kauno marių kranto, o jos pagrindinį fasadą atgręžti į šiaurę – į Marių gatvę užbaigiančią aikštę.

Keliant pastatą, teko jį išardyti, pervežti ir vėl surinkti. Prieš ardant visi elementai buvo sužymėti, sudaryti jų išdėstymo brėžiniai. Darbai vyko pavasarino polaidžio metu, todėl į statų molingą kalnų automašina negalėjo užvažiuoti. Teko sukti aplinkiniu keliu ir vietoj 200 ar 250 m sukurti apie 18 km. Ilgi sienojai ir sijos į kalnų buvo užtempti arkliu (29).

Totalinis pastato išardymas ir surinkimas suteikė unikalios informacijos apie jo sandarą. Ardymo darbai pradėti nuo stogo. Gontų danga buvo supuvusi, bet konstrukcijos dar gerai iš-

likusios. Gegnių apačia rėmėsi į perdangos sijas, o jų viršus buvo sunertas. Išilgai pastato gegnes jungė ilginiai, skersai kiekvieną gegnės porą siejo templės. Kas 10–15 cm ant gegnių sukalti grebéstai, prie jų pritvirtinti keli sluoksniai malksną (30).

Virš kraigo iškilęs bokštelių buvo karkasinės konstrukcijos ir rėmėsi į statramščius. Perkeliant bažnyčią bokštelių pervežtas neišardytas, su visa laikančia konstrukcija.

Pradedant ardyti sienas pirmiausia nuimtas lentų apkalimas. Po juo rastas anksčesnis – vertikalus. 3 cm storio lentos buvo prikaltos kalvių darbo vinimis. Sienos surestos iš 18–20 cm aukščio aptašytų pušies rąstų. Apačioje sudėti kiek platesni, viršuje – siauresni sienojai. Kiekvieno jų apačioje kampu ištašyta 1,5–2,0 cm gylio išdroža. Rąstų vainikus jungė 4–5 cm diametro kaičiai, kiaurai persmeigė sienojų ir apie 10 cm įleisti į žemiau esantį. Kampuose sienojai buvo sunerti į sąsparas (31). Sienos sutvirtintos vertikaliomis sąvaržomis.

Sienų rąstai buvo išlikę gana geri. APIPUVO tik apatinis vainikas, palangės ir dalis šiaurinės sienos sienojų. Juos teko pakeisti. Keli viršutiniai rąstų vainikai pakeisti jau anksčiau. Pervežti rąstai surinkti ta pačia tvarka kaip ir prieš išardant. Skirtingai negu sienų, frontono konstrukcija karkasinė. Tokios konstrukcijos frontonai buvo paplitę Lietuvos ir kaimyninių šalių, pavyzdžiui, Rytų Prūsijos medinių bažnyčių bei valstiečių namuose (32). Rumšiškių bažnyčios frontonas, kaip ir bokštelių, prieš pervežant nebuvo ardomas.

Perkeliant pastatą dauguma durų ir langų jau nebuvo autentiški. Pirmykštės išliko tik šiaurinio fasado durys, vėliau jos uždengtos apkalimo lentomis. Durų stakta padaryta iš masyvių, stačiaisiais kampais sunertų rąstų. Sąramos apačia ištašyta segmentiniu langu. Duris tuošė drožinėtas ornamentas.

Pirmapradė bažnyčios langų forma buvo stačiakampė, tik presbiterijoje – su segmentinėmis sąramomis. Vėliau ir navos langų viršus suapvalintas. Langai ir durys išimti, sutvirtinti ir pervežti neišardyti.

Pagrindinės pastato konstrukcijos – navas skiriantys stulpai ir perdangos – perkėlimo metu jau nebuvo autentiškos. Pirmykštai stulpai ne visai tiesūs, apskrito skerspjūvio, su pjautinėtais kapiteliais. 1940 m. nupjauta apipuvusi stulpų apačia ir iš plytų išmūryti žemi postamentai. Apatinė stulpų dalis aptašyta stačiakampiais skydais, sudariusiais aukštus pjedestalus, o viršus aptašytas, ištiesintas ir iš keturių pusų apkaltas platiomis lentomis. Taip buvę apskriti stulpai paversti kvadratiniais. Vargonų chorą remiantys stulpeliai palikti apskriti.

Bažnyčios lubos, kaip jau minėta, 1860 m. sukalto sijų apačioje. Perkeliant bažnyčią stulpai ir perdanga palikti tokie, kokie buvo prieš 1959 m. (33).

9. Didysis altorius. 2001 m. A. Jankevičienės nuotrauka.

Išardžius medines konstrukcijas, atsidengė bažnyčios pamatai. Jie buvo šiek tiek platesni už sienas, išilinti į žemę apie 40 cm, išmūryti iš sveikų ir perskelтų lauko akmenų, surištų kalkiu skiediniu (34). Po presbiterija rasta iš plytų ir akmenų išmūryta sklautuota kripta. Jos ilgis, plotis ir aukštis – apie 2,5 m. Prie kriptos jungesi iš ažuolo rąstų suręstas prieangis. Kriptoje buvo kelios eilės vienas ant kito sudėtų karstų (35). Senieji bažnyčios pamatai neperkelti. Vietoje jų padaryti nauji, betoniniai. Po visa presbiterija ir zakristija įrengtas rūsys su šešių kolonų remiamu gelžbetonine perdanga. Kriptoje rasti palaikai perlaidoti į naujiasias kapines.

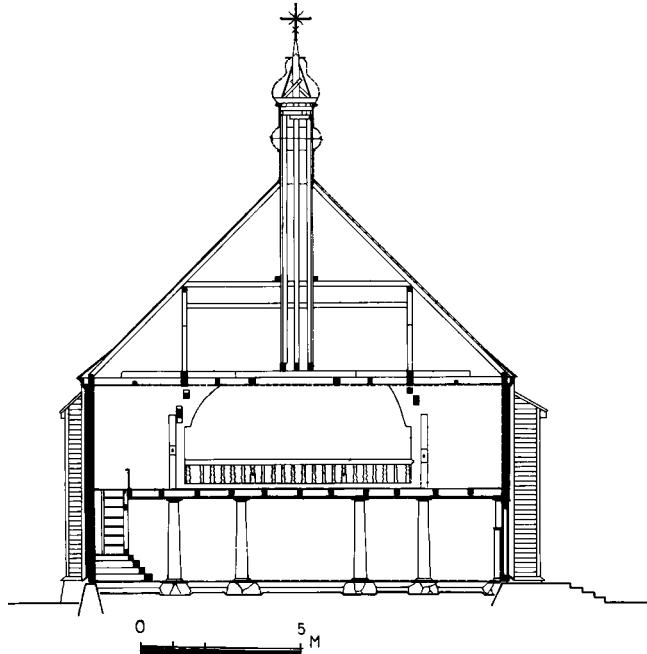
Bažnyčios architektūra

Rumšiškių bažnyčia yra stačiakampio plano, dviem poromis stulpų suskirstyta į tris vienodo aukščio navas. Daugiau nei dvigubai platesnė už šonines vidurinę navą pratęsia ilgoka presbiterija su trisiene apside. Abipus jos glaudžiasi iš navų dalies kontūro nedaug išsikišios zakristijos (1 pav.).

Tokia plano forma, paveldėta iš mūrinų bažnyčių, tvirtai prigijo mediniuose liaudiškuose sakraliniuose pastatuoose. Ji paplito ne tik visuose Lietuvos etniniuose regionuose, bet ir Lenkijoje, Baltarusijoje, Rytų Prūsijoje, Latvijoje.

Lietuvoje stačiakampės bažnyčios buvo statomos nuo XV a. iki XX a. vidurio. Taigi dabartinės Rumšiškių bažnyčios planas, kartojantis 1700 m. suręsto sakralinio pastato konfigūraciją, yra giliai tradiciškas. Pastato forma šiek tiek asimetriška: rytinė zakristija truputį ilgesnė už vakarinę.

Laužto kontūro pastatą dengia aukštas, vientisas banguotos skardos stogas. Navų dalyje jis dvišlaitis, o ties presbiterija – trišlaitis. Abipus presbiterijos yra stogo dengiamos įdubos. Tokie stogai Lietuvos, ypač Žemaičių, medinėse bažnyčiose daugiausia paplito XIX a. gale. Ši stogų forma būdinga ir Baltarusijos bei Lenkijos mediniams sakraliniams pastatams, labiausiai – cerkvėms (36). Pirmpradis Rumšiškių bažnyčios stogas tikriausiai buvo kitoks – su laužto kontūro apačia, nes

10. Skersinis pjūvis. KPC 2856.

11. Vargonų choras. 2001 m. A. Jankevičienės nuotrauka.

iki 1859–1860 m. rekonstrukcijos zakristijos buvo vienaaukštės, jas turėjo dengti atskiri stogeliai.

Be stogo, bažnyčios išorė po perstatymo tikriausiai nedaug pasikeitė. Ji išliko liaudiškai monumentalai ir paprasta. Pagrindinio fasado proporcijos sunkios, masyvios. Sienos pločio ir aukščio iki siauro karnizo santykis 2:1. Trikampio frontono šlaitų nuolydis – apie 45° (2, 3 pav.). Tokios kresnos yra Žemaičių bažnyčios. Tad, atsižvelgdami į stogo formą ir į proporcijas, galime teigti, kad Rumšiškių bažnyčios architektūra artimiausia žemaitiškiems sakraliniams pastatams. Kitų Lietuvos etninių regionų, taip pat Lenkijos, medinių bažnyčių kompozicija lengvesnė, grakštesnė (37).

Rumšiškių bažnyčios frontoną, kaip ir Žemaičiuose, užbaigia nedidelis šešiakampis barokinio silueto bokšteliš. Simetriško pagrindinio fasado kompozicijoje išryškinta centrinė zona, kuria riboja dvi vertikalias savaržos. Čia išdėstytos stačiakampiu įremintos segmentinės arkos formos durys, chorą apšviečiantis suporintas langas (fasado šonuose esantys stačiakampiai langai – neautentiški, iškirsti 1942 m.) ir frontoną puošianti „Apvaizdos akies“ aplikacija. Ją padarė liaudies meistras Šniukšta (38).

Bažnyčios šoniniuose fasaduose pakaitomis išdėstytos vertikalias savaržos ir siauri suporinti segmentinių arkų langai, apsupti stačiakampiais apvadais (3,4 pav.). Besikartojančių ritmų nutraukia atskirais vienšliaiciais stogeliais uždengtos zakristijų iškyšos ir už jų esančios giliose, šešeliuotos įdubos. Abiejuose presbiterijos šonuose jos nevienodos: rytinę įdubą dengia iki zakristijos kampo įstrižai pratęstas apsidės stogo šlaitas (5 pav.). Tai išprasta trikampių įdubų forma. Bažnyčios vakariname šone, kur zakristija kiek trumpesnė, stogo plokštumų susikirtimo kampus „pakibęs“ ore (6 pav.). Taip išlaikyta stogo simetrija, bet nusižengta architektūros tektonikai. Panašiai „pakibusius“

12. Vargonų choro tvorelės fragmentas.
2001 m. A. Jankevičienės nuotrauka.

kampus matome ir Pavandenės bažnyčioje, tačiau ten jie vienodi abiejuose apsidės šonuose.

Bažnyčios interjero viduriniosios navos erdvę nuo presbiterijos skiria plati, aukšta, pusapskritė triumfo arka (7 pav.). Mediniams sakraliniams pastatams ji nėra būdinga – čia dažniau sutinkama sija su krucifiksu ir šventųjų skulptūromis. Triumfo arka paveldėta iš mūrinių bažnyčių, kuriose ji statyta nuo gotikos laikų.

Rumšiškių bažnyčios navų dalies erdvę skaido kvadratiniai stulpai su aukštais, išsprūdomis pagyvintais pjedestalais ir originaliais, žalčio galvomis papuoštais kapiteliais. Jie laiko navas dalančius, iš kelių sienojų suręstus ilginius ir lubas (8 pav.).

Sienų apačia apkalta vertikalių lentelių paneliais, virš jų apdailos nėra – tik išlygintas ir nudažytas tašytų sienojų paviršius. Vidaus sienų apkalti nereikėjo, nes jos nepatyrė kenksmingo atmosferos poveikio. Todėl tiek Lietuvos, tiek ir kaimyninių regionų (Lenkijos, Rytų Prūsijos) bažnyčiose buvo dažoma ir tapoma ant natūralių sienojų.

Rumšiškių bažnyčios presbiterijos šonuose matyti užkaltų segmentinių arkų langų žymės. Po buvusių langais yra tiesiais sandrikais papuoštos durys iš zakristijas.

Svarbiausi bažnyčios interjero liturginiai ir meniniai akcentai – trys altoriai. Didysis, išsiskiriantis savita eklektine kompozicija, yra dvitarpsnis (9 pav.). Tarpsnius skiria ryški, triglifais padalinta frizo juosta. Apatinio, neoklasicistinio, tarpsnio centrą žymi stambus pusrotondės formos tabernakulis su kupolu. Nuo tabernakulio į šonus tēsiasi doréninių puskolonijų kolonados. Tarpkolonius užpildo augalinų ornamentų drožiniai. Viršutinis altoriaus tarpsnis neogotikinis. Jo vidurių pabrėžia plati smailėjanti arkai su krucifiksu. Abipus arkos išdėstyti dvikolonių portikai su didelėmis šv. Petro ir šv. Povilo skulptūromis. Portikų viršų užbaigia smailiukės su pinakliais ir krabais papuošti vimpergai. Portikų ir kolonadų kolonų ašys nesutampa, todėl atrodo, tartum abu altoriaus tarpsnių tarpusavy neįsuderinti, bet sukomponuoti savarankiškai. Didysis altorius nudažytas balta spalva, puošybos elementai paauskuoti.

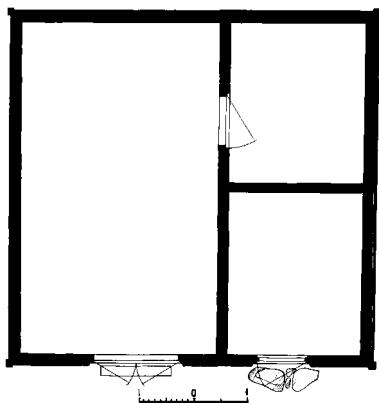
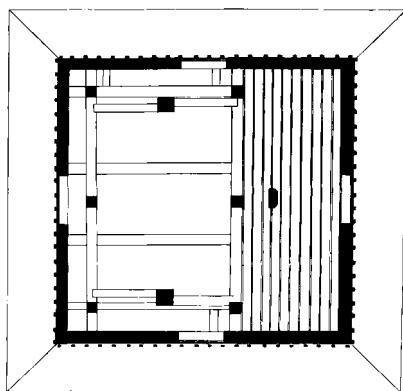
Du beveik vienodi altoriai stovi šoninių navų galuose, abipus triumfo arkos. Jie nesudėtingū, liaudiškoms bažnyčioms išprastų baroko formų, papuošti orderio elementais, voliutomis ir ažūriniais drožinėtais sparnais. Altorių centre ir jų viršuje – tapyti paveikslai. Šie altoriai pastelinių spalvų, paauskuoti.

Presbiterijos ir navos sandūroje, kairėje pusėje prie sienos pritvirtinta nesudėtingų formų daugiakampė sakykla, pagyvinta išsprūdomis ir angeliukų galvutėmis.

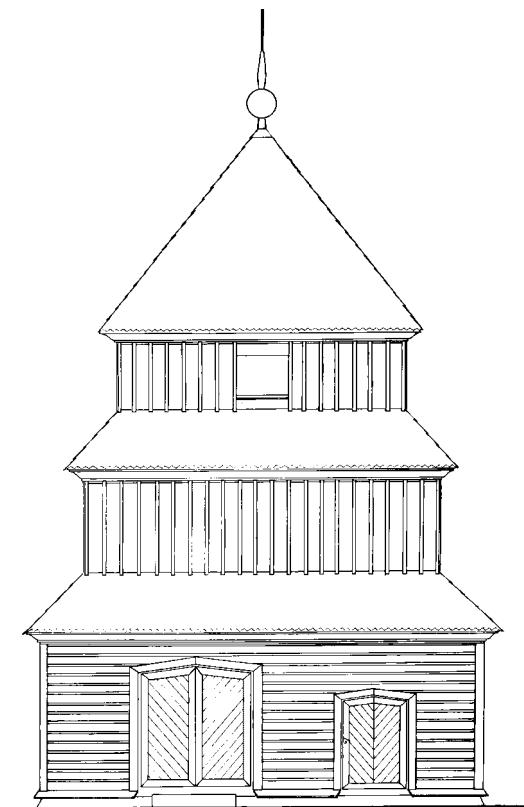
Bažnyčios pietiniame gale, virš įėjimų, kyšo į keturias toskanines kolonas atremtas vargonų choro balkonas (10, 11 pav.). Po juo yra atviras prienavas. Nuo šoninių navų chorą skiria aklinos sienos, o su centrinė nave ji jungia plati primityviai iškarpyto kontūro arka. Originalią choro tvorelę sudaro retai sustatytos, simetriškai sukomponuotos skirtinės formų baliustros ir skulptūrinės figūros (12 pav.). Choro centre – ažūriniais drožiniais saikingai papuoštas trijų arkų vargonų prospektas.

Melsva ir rusva interjero spalvinė gama panaši į buvusių prieš bažnyčią perkeliant. Tapyto dekoro dabar mažiau, tačiau abipus triumfo arkos atkurti Dievą šlovinantį lozungą laikančius angelai.

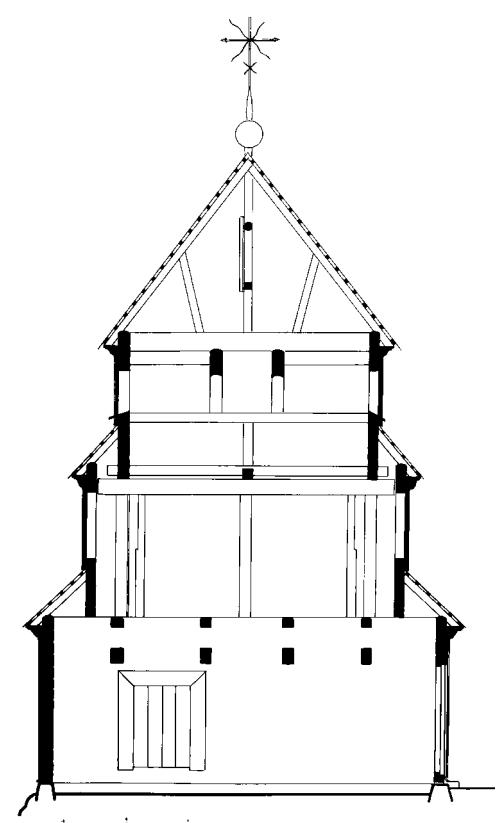
Rumšiškių bažnyčios interjeras pasižymi darnia menų sinteze. Liaudišką architektūrą papildo stilų paveikti liturginiai ob-

13. Varpinės apatinio ir vidurinio tarpsnių planai. KPC 7323.

14. Varpinės pagrindinis fasadas ir pjūvis. KPC 7322, 7324.

15. Bendras varpinės vaizdas. 2001 m. A. Jankevičienės nuotrauka.

jeikai ir taikomosios dailės kūriniai. Jie sudaro harmoningą, subtilią meninę visumą. Disonansu skamba tik visumos atžvilgiu neproporcinga, schematiško geometrinio piešinio presbiterijos tvorelė.

Rumšiškių bažnyčios architektūra išlaikė senosioms Lietuvos medinėms bažnyčioms būdingą kompoziciją, kurios pagrindiniai principai turėjo daug bendrumų su kaimyninių regionų (Lenkijos, Rytų Prūsijos, Baltarusijos, Latvijos) liaudiškais sakraliniais pastatais. Tokiai besivystydama Lietuvos medinių bažnyčių architektūra diferencijavosi į liaudiškąją – paprastą, funkcionalią, ir stilinę, sukurtą tiesiogiai ar netiesiogiai veikiant profesionaliajai mūro architektūrai. XIX a. vidury susiformavusi Rumšiškių bažnyčios kompozicija yra būdingas konservatyviosios tradicinės krypties pavyzdys.

Varpinė

Rumšiškėse, kaip ir kone kiekviename Lietuvos miestelyje, šalia bažnyčios stovi varpinė. Ji pastatyta pirmame plane, šventoriaus šiaurės vakarų kampe ir drauge su bažnyčia sudaro darnų sakralinių pastatų ansamblį. Prieš 1959 m. varpinė stovėjo aukštumoje, šventoriaus prieigoje, ir užėmė dominuojančią padėtį.

Apie varpinės statybos laiką istorinių duomenų nėra. 1721 m. inventoriuje yra paminėta nauja, lentomis apkalta varpinė (39), bet nežinoma, ar ji išliko iki šiol. Daugiau informacijos teikia 1849 m. inventorius. Jame rašoma: „Dešinėje šventoriaus pusėje stovi sena trijų aukštų varpinė. Ant jos yra trigubas, gontais dengtas, daugelyje vietų kiauras stogas. Viršuje – medinis, skarda apkaltas kamuolys“ (40). Siame inventoriuje neabejotinai aprašyta dabar esanti varpinė. Tai, kad pastatas jau buvo sunykęs, rodo, kad jis pastatytas gerokai anksčiau negu 1849 m., gal dar XVIII a. Laikui bėgant

varpinė daug kartų atnaujinta, remontuota. Vienas iš reikšmingų remontų įvyko 1953 m. Tada iš trijų pusų sumūryti nauji pamatai, sutvirtintos pakrypusios sienos, pakeistos durys, apatinis tarpsnis apkaltas horizontaliomis lentomis (41). Anksčiau varpinė, kaip ir bažnyčia, buvo apkalta vertikaliai. Vidurinis bei viršutinis tarpsniai iki paskutinio XX a. dešimtmečio išliko apkalti stačiomis lentomis.

Kvadratinio plano varpinė suręsta iš tašytų rąstų. Jos tūris laiptuotas: susideda iš trijų neaukštų, į viršų žemėjančių ir

siaurėjančių tarpsnių (13, 14 pav.). Didžiausias – apatinis – padalintas į tris patalpas. Viena jų skirta skambinti varpais, kitos dvi – laikyti įvairius bažnytinius rakandus. Vidurinis ir viršutinis tarpsniai pastatyti ant sukryžiuotų sijų, perduodančių apkrovą į išorines sienas. Pastato tarpsnius skiria platūs stoginukai, o viršu užbaigia anksčiau gontais, dabar banguota skarda uždengtas piramidinis stogas su rutuliu ir kryžium viršūnėje (15 pav.).

Varpinės, kaip ir bažnyčios, išorė labai paprasta, masyvių, sunkių proporcijų. Kitos Lietuvos tritarpinės varpinės ne tokios kresnos. Bene panašiausios į Rumšiškių varpinės.

Rumšiškių varpinės pagrindinis – rytų – fasadas atgręžtas į šventorių. Fasado apatiname tarpsnyje yra dvejos durys: aukštos dvivérés – į didžiąją patalpą ir žemos vienvérés – į mažają. Durų sąramos išskobtos kampu, o varčios eglutės raštu apkaltos lentelėmis.

Varpinės apatinis tarpsnis belangis. Praeityje be langų buvo ir vidurinio tarpsnio sienos. Tik viršuje, kur kaboję varpai, į visas keturias puses nukreiptos žiojėjo akustinės angos. Varpinės fasaduose nėra jokių puošybos elementų. Jos estetinę vertę sudaro nuosekliai, ritmiškai pakopomis kylantis siluetas ir ypatingas monumentalumas, labiausiai išryškėjantis žiūrint iš raskurso ir kampinės perspektyvos. Būtent taip šis statinys praeityje, prieš perkeliant į naują vietą, ir buvo apžvelgiamas (16, 17 pav.).

Rumšiškių bažnyčios ir varpinės architektūrą sieja daug bendrų bruožų: funkcionali, lakoniška kompozicija, masyvios proporcijos, paprastos formos. Tobulai suderintas abiejų pastatų mastelis ir jų meninė išraiška. Bažnyčia ir varpinė sudaro darnų, itin vertingą lietuvių liaudies architektūros ansamblį.

16. Bažnyčia ir varpinė. Apie 1939 m. V. Augustino nuotrauka. LNM.

17. Bažnyčia ir varpinė. XX a. pradžios nuotrauka. AM 7221.

SANTRUMPOS:

- AM – Architektūros muziejus.
 ASI – Architektūros ir statybos instituto Architektūros istorijos ir paveldo sektoriaus archyvas.
 KAB – Kauno apskrities biblioteka.
 KAK – Kauno arkivyskupijos kurijos archyvas.
 KPC – Kultūros paveldo centro archyvas.
 LNM – Lietuvos nacionalinis muziejus.

PASTABOS IR LITERATŪRA:

1. Totoraitis J. Sūduvos Suvalkijos istorija. I dalis. – Kaunas, 1938. – P. 393–394; Krasauskas R. Rumšiškės // Lietuvių enciklopedija. T. XXVI. – Boston. – P. 113–114; Kvilklys B. Mūsų Lietuva. T. II. – Boston, 1965. Vilnius, 1991. – P. 378–379; Miškinis A. Senosios Rumšiškės // Kauno marios. – Vilnius, 1981. – P. 56, 64, 65; Miškinis A. Nuskendusio kaimo istorija // Mokslas ir gyvenimas. – 1981, Nr. 12, p. 26; Misius K., Šinkūnas R. Lietuvos katalikų bažnyčios. – Vilnius, 1993. – P. 144–145.
2. Lukšė J. Liaudies architektūros paminklai Rumšiškėse // LTSR paminklų apsaugos ir kraštotoiros d-ja, Kauno sk. Kauno marios. Mašinraštis. KAB. Kaunistikos sk.; Tarnauskiene N. Bažnyčia ir varpinė Rumšiškėse, Kaišiadorių r. // Medžiaga Lietuvos TSR kultūros paminklų sąvado 4 tomui. Ataskaita. ASI, 1983. – P. 50–52; Urbštas A. Rumšiškės bažnyčia (Perkėlimo darbų trumpa apžvalga). Rumšiškė J. Aisčio muziejus; Nemčinskas E. Rumšiškės bažnyčios aprašymas, 1956 m. KPC F3. Ap.1. B 244. P. 96–101.
3. Totoraitis J. – P. 393.
4. Miškinis A. Senosios Rumšiškės. – P. 56; Nuskendusio kaimo istorija. – P. 26.
5. Kurczewski J. Biskupstwo wileńskie. – Wilno, 1912. – S. 40.
6. Krasauskas R. – P. 113.
7. KAK. B.89.
8. Krasauskas R. – P. 112–113.
9. Šv. Mykolo bažnyčios, ruošiamos pervežti iš Kauno marių užliejamamos teritorijos į Rumšiškes, architektūriniai, archeologiniai ir istoriniai tyrimai. KPC F5, Ap.1, B.87.
10. Totoraitis J. – P. 394.
11. KAK B. 89. – P. 239.
12. Ten pat. – P. 239–241.
13. Ten pat. – P. 243.
14. Ten pat. – P. 251.
15. Ten pat. – P. 255–255a.
16. Ten pat. – P. 259.
17. Ten pat. – P. 272–273; KPC F3. Ap.1. B. 244.
18. Misius K., Šinkūnas R. – P. 145.
19. Urbštas A. – P. 10–12.
20. Nemčinskas E. – P. 100.
21. Miškinis A. Senosios Rumšiškės. – P. 64. Straipsnyje minima bažnyčia projektavusio architekto M. Rudoviko pavidė. Tačiau greičiausiai projekto autorius buvo daug istorizmo laikotarpio bažnyčių suprojektavęs M. Dubovikas.
22. 1917 m. klebono raštas. KAK byla „Rumšiškės”.
23. 1932 m. klebono raštas. Ten pat.
24. Urbštas A. – P. 12.
25. 1938 m. klebono raštas. Rumšiškės bažnyčios archyvas.
26. KPC. F3. Ap. 1. B. 244.
27. Urbštas A. – P. 12.
28. 1944 m. klebono raportas. KAK byla „Rumšiškės”.
29. Urbštas A. – P. 2.
30. KPC F. 5. Ap. 1. B. 87. – P. 13.
31. Ten pat. – P. 5–6; Urbštas A. – P. 5–6.
32. Detlefzenas R. Rytu Prūsijos namai ir medinės bažnyčios. – Vilnius, 1995. – P. 78.
33. Urbštas A. – P. 7.
34. Ten pat. – P. 4.
35. 1959 m. J. Žemaičio raštai kurijai. KAK byla „Rumšiškės”
36. Jankevičienė A. Lietuvos medinė sakralinė architektūra. – Vilnius, 1998. – P. 97; Brykowski R. Drewniana architektura kościoła na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego. Rozważania wstępne // Sztuka ziem wschodnich Rzeczypospolitej XVI–XVIII w. Red. J. Lilejko. – Lublin, 2000. – S. 222.
37. Brykowski R. – S. 223.

38. Nemčinskas E. – P. 98.
39. KAK B.89. – P. 243.
40. Ten pat. – P. 273.
41. Rumšiškės bažnyčios archyvas.

**The architecture of the belfry and of the church
of St. Michael Archangel in Rumšiškės**

Algé JANKEVIČIENĖ

In the town of Rumšiškės the first wooden church was built in the early 15th century. Between 1581 and 1591 the second church was erected. During the 1655–1661 war it was burnt down. A new church building was constructed in 1700. It was rectangular in plan, roofed with shingles and with a small tower standing out in the middle of the roof. The main façade was flat, with wooden stairs at the entrance, and inside with the brick floor and the edged ceiling, with the joists from below. From 1859–1860 the church was under repair and, partly, it was reconstructed. However, its layout and volume remained unchanged. The appearance of the building was mostly altered by the continuous pitched roof of almost unbroken outline at its foot. On either side of the presbytery there were the cavities covered with the roof. The church again found itself under repair in 1934 and 1940 and before 1953. After the Kaunas hydro-electric power station was built the borough of Rumšiškės along with the church were supposed to find themselves in the water-flooded territory. Therefore in 1959 the church was displaced to the upper terrace of the Nemunas river. The building was dismounted, transported and assembled again during its removal. The architecture of the church did not undergo any changes. Its rectangular volume subdivided by two pairs of poles into three naves of uniform height remained unchanged. The middle nave, which is more than twice the length of side naves, is prolonged by a lengthy presbytery with a three-wall apse. On either side of it there are sacristies.

The exterior of the church is monumental and simple. The main façade features heavy proportions and symmetrical composition. The upper part of the pediment ends in not large hexagonal baroque tower.

In the interior between the middle nave and the presbytery there is a wide semicircular triumphal arch. Poles featuring original capitals decorated with the heads of grass-snakes separate the naves. Three altars represent the most important devotional and artistic accents of the interior. They include the high altar of eclectic composition and side altars of baroque composition, almost uniform in size.

The interior of the church is characteristic of the synthesis of different arts. Works of applied arts and devotional articles add much to folk architecture.

The architecture of the Rumšiškės church features the composition common to old Lithuanian churches the basic principles of which have much in common with church buildings in Poland, East Prussia, Latvia and Belarus.

In Rumšiškės, just like in almost every Lithuanian borough, a belfry stands near by the church. Of quadratic plan featuring three not high tiers becoming lowered and narrowed upwards it must have been erected in the 18th century. The tiers are separated by wide rooflets, the top ends in a pyramidal roof. Decorative elements are absent in the façades of the belfry. Its harmonious silhouette rising upward by rhythmic ranges and its peculiar monumentality accounts for the aesthetic value of the belfry.

The architecture of the church and belfry in Rumšiškės is connected by a functional, laconic composition, heavy proportions and simple forms.

The church and the belfry constitute a harmonious and valuable ensemble of Lithuanian folk architecture.

Lietuvos kryždirbystės tarptautinis pripažinimas turėtų pagaliau suintensyvinti jos tyrinėjimus, kuriems, deja, stokojama ir specialistų, ir dėmesio. Apie vieną kitą naujai kur nors iškeltą kryžių retkarčiais dar informuoja vietinis ar – per stebuklą – ir respublikinis laikraštis. O apie pastatytus seniau? Apie juos sukūrusius meistrus? Ypač tuos, kurie religinės paskirties bei tematikos darbų išdrišdavo imtis juodaisiais pokario metais? Apie juos jokių galimybų rašyti neturėjo netgi anuometiniai „Kultūros barai”, šiaip jau apie lietuvių dievdirbius išspausdinę neįkainojamos vertės apybraižų.

Kad bent kiek būtų užpildyta spraga, ryžtuosi pasiūlyti skaitytojams porą rašinių apie kryždirbius, kūrusius XX amžiaus antruojų ketvirčiu, tai yra laikotarpiai, kuris bene mažiausiai tyrinėtas.

Pamažupių meistras

Gražina Marija MARTINAITIENĖ

Objektas: XX a. 3–4 dešimtmečiais Šiaurės Lietuvoje, Pasvalio apylinkėse, gyvenusio ir dirbusio kryždirbio Stanislovo Gegecko biografija ir kūryba. Tikslas: nustatyti šio liaudies meistro darbų (kryžių, koplystulpų, skulptūrų) ypatybes, meninę vertę ir vietą laikotarpio liaudies dailės kontekste. Metodas: retrospekyvinis, lyginamasis, analitinis. Išvados: Stanislovo Gegecko kūryba yra viena reikšmingiausių savo meto tiek Šiaurės Lietuvos, tiek bendrojo visos Lietuvos liaudies kūrybos konteksto dalis, savaip atspindinti ir tame vykusius pasikeitimus.

Pasvalio krašte meistru, XX a. pirmojoje pusėje drožinėjusių „dievukų” skulptūrelės ir dariusių kryžius, buvo nedaug; žmonės paminėjo vos tris pavardes, iškart pasakydami, jog tarp jų visų tiktais vienas Stanislovas Gegeckas buvo visų meistru meistras. Iš tikruju taip. Nelygintinas talento mastas, darbų meninis lygis, tačiau aišku, kad Pasvaliu šis kūrėjas yra tas pat, kas Kazimieras Katinas Ukmurgei, Antanas Deveikis Utenai ar Antanas Soraka Lazdijams – vienintelis išties talentingas savo krašto liaudies menininkas.

Jis darė viską, ko tik reikia kaimo žmogui, pradėdamas gyvenamuoju namu ir baigdamas paminklu ant jo kapo, tarp kurių dar buvo spintos, stalai, suolai bei visokie kitokie baldai, važiai ir šlajukės. Pastariesiems gebėjo pritaisyti pavažas ir visas reikiamas metalines detales. Sunku dabar benustatyti, kiek ir kokių būtinės paskirties Stanislovo Gegecko dirbinių išliko sparčiai pavidaļa keičiančiose Pasvalio apylinkių sodybose. Teko matyti ir kaip šio meistro darbus identifikuoti tik keletą gyvenamuų namų su gana sudėtinga kiaurapjūve ornamentine drožyba išpuoštais prieangiais, pastogiu karnizais bei apylančiais.

Kalbėsime apie meistrą amatininką arba pasimokiusį liaudies kūrėją; tokią atskirą dievdirbių kategoriją savo metu išskyre Paulius Galaunė,¹ apibūdinęs pagrindines jų darbų ypatybes: stilistinių netolygumą, imitacinių charakterių ir iš to dažniausiai atsirandančią ekspresijos stoką.

Matysime, kaip amato mokėjimas bei įgūdžiai atispindėjo Stanislovo Gegecko darbuose, kaip tai lémė tam tikrą, gerokai išskirtinį, tuo darbų pavidaļą, dėl kurio jie yra verti dėmesio. Kaip, beje, ir patsai meistras, kuris biografija bei gyvenimo būdu taip pat šiek tiek skiriasi nuo tradicinio dievdirbio, labiau primindamas jei ir ne miestietį amatininką, tai bent jau kiek naujesnio „sukirpimo” valstieti, prie gaunamos iš žemės ūkio naudos iš kitokio verslo gebantį prisidurti papildomų pajamų.

Stanislovas Gegeckas gimė 1873 m. Pasvalio apskritys Joniškėlio valsčiaus Pamažupių kaime.² Polinkis meistrauti pasireiškė dar vaikystėje. Kadangi šeima nebuvo pasiturinti, atrodo, ir gana gausi, imta ieškoti kitų pragyvenimo būdų. Stanislovas pramoko dirbtį baldus ir vertėsi šiuo amatu, kol, būdamas jau suaugęs vyras, nesumané vykti į Varšuvą, paskui su seserimi į Sankt Peterburgą, kur keturiolika metų dirbo

Koplystulpis Pamažupių kaime. 1993 m.
Gražinos Marijos Martinaitienės nuotrauka.

liejiku meniškų vario dirbinių gamykloje.³ Prasidėjus 1917 m. įvykiams, su jais ir badiu, dviese su draugu buvo nuvykęs net į Sibirą. Po metų jam pavyko sugrįžti į Lietuvą, kur netrukus vedė, apsigyveno uošvijoje ir pradėjo dirbti penkiolikos ha žemės ūkelyje. 1920 m. susilaikė vienturčio sūnaus Petro. Gyveno namelyje, kurį uošvai buvo paveldėję dar iš savo tėvų ir kuris, pasak Petro Gegecko, „dabar jau antrą sykį apkaltas iš lauko, jo sienos eglinių rastų, pamatai ažuoliniai, o visas namas ant akmenų laikosi“. Stanislovas namą gerokai pertvarkė, išpuošė drožiniais,⁴ viduje įsirengė vietą staliaus darbams, kieme – stoginę, kur sukraudavo džiūti, kad nesuskilinėtų, jam reikiamais gabalais supjaustyta medieną. Irankius pirkosi, kai kuriuos pasidarydavo pats, nes, kaip galima suprasti, išmanė ir metalo darbus. Pats pasidarydavo ir jam reikiamus dažus.

Rašto buvo mokesis tik pradinėje mokykloje, tačiau gerai kalbėjo rusiškai ir lenkiškai. Po Stanislovo Gegecko mirties buvo likę daug knygų šiomis kalbomis, bet jas, pasak sūnaus, „išsivežė ekskursijos visokios“. Mėgo kitiem perpasakoti įvairias istorijas, kurių buvo skaitės knygose, daugiausia Šventajame Rašte. Apskritai mėgės pašnekėti: „Ateis kas, tai jis jau nedirbs. Padeda darbą ir šneka. Sugyveno su kaimynais. Negérėjas. Buvo tikintis, ir visa šeima tikintys“.

Stanislovas Gegeckas buvo tvarkingas žmogus, išore panašnis į miestietį. Tikslingai, tvarkingai skirtė savo darbus. Žiemą, kai šalta, dirbdavo namuose ir tik baldus bei mažesnes Nukryžiuotojo, kitų šventųjų figūras. Kryžius darydavo tik vasarą, lauke, nes jie buvo didžiuliai, šešių septynių metrų aukščio, ažuoliniai ir sunkūs. Medžiui jiems pri-statydavo patys užsakovai. Vieną kryžių meistras dirbdavo pusantro du mēnesius. Už darbą imdavo tris, už sudėtingesnį – keturis šimtus litų; anuomet ūkininkui tai buvo didelis pinigas. Veikiausiai todėl meistras žemės ūkio darbams, kurie jam nebuvvo „prie širdies“, galėjo samdytis kitus žmones. Idomu, kad baldus, kryžius Stanislovas Gegeckas meistraudavo tik pats vienas, neimdamas pagalbininkų. Nedaug šioje srityje jam talkindavo sūnus, kuris, nors išmanė medžio darbus,⁵ tačiau daugiausia rūpinosi ūkio reikalais.

Meistras aktyviai domėjosis viskuo, kas déjosi krašto gyvenime, skaitė periodinę spaudą, buvo didelis Lietuvos patriotas. Išgyvenęs septynioliktuju metų įvykius pačiame jų centre – Sankt Peterburge, niekaip nesidavė sužavimas „svieto lyginimo“ idėjų bei siekių.⁶ Mirė 1940 m., tad nebepatyré viso jų „igyvendinimo“ Lietuvoje siaubo.

Visa, ką apie meistrą pavyko iš žmonių išsiteirauti, atrodo, leidžia daryti išvadą, kad jis neprimena tradicinio (gal kiek ir miti-

Kryžtulpis
Pamažupių kaime. LNM.
EMIK 1035 9/1. Jono
Jakimavičiaus piešinys.

Kryžtulpio
Pamažupių kaime
fragmentas. 1993 m.
Gražinos Marijos
Martinaitienės
nuotrauka.

nio?) dievdirbio, panašaus į Vaižganto Mykoliuką. Stanislovas Gegecas buvo gana pragmatiškas žmogus, kuriam gabumai teikė neblogą galimybę išmokti amatą, jo padedamam užsitikrinti geresnį, gražesnį gyvenimą, žmonių pagarbą ir, be viso to, susikurti salygas daryti tai, kas jam neabejotinai kėlė didelį pasitenkinimą.

Nuo daugumos savo gyvenamojo meto dievdirbių Pamažupių meistras skyrėsi kai kuriais, pasakytume, idėjiniais siekiais, kuriuos stengėsi įkūnyti kūrinių, pirmučiausia memorialinių paminklų, vaizdinijoje. Šiuo požiūriu nuo kūrybinių bendraamžių jis bene labiausiai ir skiriasi. Visus juos tarpusavyje sieja XX a. antruojų ketvirčiu itin padidėjęs noras kurti kuo puošnesnius, kuo sudėtingesnius statinius.⁷ Tačiau Stanislovas Gegecas labai mažai tenaudojo Lietuvos kryždirbių visuotinai pamėgtus augalinius motyvus. Jo kūrinių „papildiniai“ gerokai netradiciniai, be to, nusižiūrėti iš įvairių, dažniausiai literatūrinį, šaltinių.

Mūsų dienas pasiekė mažiau kaip dešimt Pamažupių meistro memorialinių paminklų (keli jų 1973 m. buvo ištrauktū i kultūros vertybių sąrašą⁸). Tai keleriopai mažiau nei jis, sūnaus bei kitų vietinių gyventojų liudijimu, buvo susikūrės. Atrodo, kad daugiau buvo padarės kryžių, kurie statyti pakelėse, ant kapų, sodybose bei gyvenvietėse. Koplytstulpiai – dažniau sodybose. Yra žinoma ir viena jo daryta antkapinė koplytėlė.

Stanislovas Gegeckas buvo susikūrės tam tikrą tiek kryžiaus, tiek ir koplytstulpio etaloną, pagal kurį modeliavo visus kitus savo statinius, daugiau ar mažiau variuodamas matmenis, proporcijas, antrاءiles detales. Paminėtoji antkapinė koplytėlė yra visiškai tokia pat, kaip ir bet kurio jo koplytstulpio viršus. Visų bendras bruožas

Koplytstulpis Jurgeniškių kaime. 1993 m. ↑
Gražinos Marijos Martinaitienės nuotrauka.

Koplytstulpio Jurgeniškių kaime fragmentai. 1993 m. ↗
Gražinos Marijos Martinaitienės nuotraukos. →

– aiški, darni bendroji struktūra, iš visų nuotolių išraiškingas ir atpažįstamas siluetas. Meistras neabejotinai žinojo optinės iliuzijos kūrimo taisykles, tai įrodo gebėjimas sustiprinti statinio vertikalaus kilimo viršun ir didesnio nei iš tikruju jo aukščio išpūdį. Stanislovo Gegecko kryžiai atrodo esą aukštesni todėl, kad jų stiebai į viršų nuosekliai lieknėja, kryžmos sukonstruotos aukštai, šakos patrumpintos, lyg visa būtų matoma iš toliau nei realiai yra. Kiek žemesni už kryžius koplytstulpiai taip pat lyg ir aukštesni, nes ant masyvaus stiebo užkeltos koplytėlės ištiklintos, todėl atrodo lengvesnės, be to, jos užbaigtos į dangų sminčančiomis smailėmis ir visai mažyčiais kryžiukais.

Autorius buvo stalius, jis nuolatos gamino dirbinius, kurie turi būti malonūs liesti ir dailūs pažiūrėti, – tai rodo jo sukurtų mažosios architektūros darbų detalių bei paviršių apdorojimas. Visi net smulkiausi komponentai padaryti ir vienas su kitu sujungti nepaprastai atidžiai, paviršiai rūpestingai nulyginti (tikriausiai naudotas ir švitinis popierius). Tas pat padaryta ir su ornamentais; tik kai kurie jų fonai švelniai faktūruoti. Stanislovo Gegecko statiniuose nėra įrankio

paliktu pėdsakų, kurie neretai teikia tokią išraiškos jégą kirviu ir kaltu iškapotiemis „nemokytujų“ kryždirbių darbams, dėl kurios jais taip žavėjosi ir juos megdžiojo septintojo dešimtmečio jauni skulptoriai profesionalai. Tačiau, stokodami šios savybės, pamažupiečio meistro kryžiai bei koplystulpiai nepraranda nei monumentalumo, nei poveikio aplinkai, o detalių atlikimo precizija nepanaikina jų žavesio. Kas kita, kai kalbama apie figūrinę plastiką.

Stanislovo Gegecko paminkluose skulptūrėlėms dažniausiai būna paskirtos dvi vietas. Koplystulpio viršutinėje (daug didesnėje) koplytėlėje paprastai stovi ir didesnė viso ūgio kurio nors šventojo figūra. Stiebo priekyje išduobtoje nišelėje – antroji, daug mažesnė, apvali arba bareljefinė. Neretai ir kryžiaus stiebo pažemėje būna išduobta arba kitaip suformuota panaši nišelė–koplytėlė. Kryžiaus viršuje, kryžmoje – kanoninis Nukryžiuotasis, kurį Stanislovas Gegeckas visada išdroždavo pats, nemėgo pirkinių liedintų „mūkelį“.

Labiausiai vis dėlto išidėmėtina reljefinė drožyba, kuria išmargintos

- ← Koplystulpis su Rūpintojelio skulptūra Pamažupių kaime. DV 1952. 1993 m. Gražinos Marijos Martinaitienės nuotrauka.
- ↖ Kryžius Giedžiūnų kaime. 1964 m. Mečislovo Sakalausko nuotrauka.
- ↖ Kryžius su bareljefais Pušaloto kapinėse. DV 1993. Jono Jakimavičiaus nuotrauka.

kone visos šio meistro sukurtų koplystulpiai bei kryžių plokštumos. Jose pavaizduoti ne vien šiaip jau nereti tokios paskirties statiniuose mišių kielikai su ostijomis, Kristaus kankinimo įrankiai, Kristaus bei Marijos monogramos ir abreviatūros. Iš paminklo į paminklą „keliauja“ įrašai ir simbolinės kompozicijos, kurių stilius aiškiai nurodo literatūrinį jų ikonografijos pirmavaizdį, o visuma – Stanislovo Gegecko (galbūt drauge su kunigu ar ir užsakovu) norimą išreikšti to statinio tarsi kokią idėją ar „programą“. Įrašai būna dedikacinių (pavyzdžiu, 1933 / ŠVENTUJU / METU / ATMINIMUI⁹), išpjautinėi kontrreljefu, bet dažniausiai tai įvairios lotyniškos frazės – PATER NOSTER, AVE MARIA arba ypač meistro pamėgtos IN HOC / SIGNO / (VINCES) bei ALFA / BETO / OMEGA, komponuojamos šalia atitinkamų graikiškų raidžių. Stanislovas Gegeckas tikriausiai žinojo, kokią visa tai turi prasmę, tačiau galima itarti (kad ir dėl klaidingai rašomo žodžio BETO vietoje BETA), kad jam labiau patiko frazių paslaptingumas, skambesys ir šrifto įmantrumas. Galima numanyti, jog pavyzdžiu turėjo būti XIX a. paabigos ir XX a. pradžios maldynų bei hagiografinių knygelių iliustracijos.

Neabejotinai iš jų paimtos ir kompozicijos, simbolizuojančios Bažnyčią, jos ganytojus (pavyzdžiu, kielikas, brevijorius ir stula arba popiežiaus insignijos).¹⁰ Įdomu, kad kūriniuose pasitaiko simbolinių įvaizdžių, kuriuos aiškiai inspiravo meistro gyvenamojo meto šviečiamoji bei didaktinio pobūdžio spaudinių iliustracijos. Tarp kitų jo pamėgtų motyvų įsiterpia stačiakampiai pano su spinduliuojančiais knyga ir kryžiumi, tekančia iš už horizonto saule, „lietuvaite“ ir pan. Bent keliuose kryžiuse ant stiebų ties maždaug jų aukščio viduriu išdrožti ir Gediminaičių stulpai, taip sumaniai sukomponuoti, kad jų net nepastebėjo ir nenudaužė sovietiniai aktyvistai.¹¹

Visų šių jam patikusių įvaizdžių padedamas, Stanislovas Gegeckas teigė ir reikšmino tai, kas anuomet buvo svarbu, suprantama ir neabejotinai brangum jam pačiam ir kitiems. Tačiau šie, šiandieniniu požiūriu, pernelyg deklaratyvūs įvaizdžiai ir tekstai plastine forma neerzina akies. Jie smulkūs, plokščiai stilizuoti, lokaliai nuspalvinti, tad organiskai susiję su fono plokštumomis. Be to, yra taip „išrašyt“ iš paskirtus kryžiaus stiebo ar šakų plotelius, taip prie jų priderinti, kad ne tik niekur neardo, nežeidžia statinio architektonikos, bet ją dar ir pabrėžia, paryškina. Kita vertus, kaip tik jų dėka statinio paviršiai tampa virpantys, gyvi ir – nepaneigsmė – savaip informatyvūs, ženkli kalba „pasakojantys“ apie andainykščio žmogaus išpažintas ir tikėtas tiesas.

Pamėgti „kneginiai“ motyvai aptinkami ir Stanislovo Gegecko koplystulpiauose, bet čia jų mažiau, jie dėstomi aplinkui stiebus. Koplytėlėse persveria stilizuotos, supaprastintos architektūros formos bei puošybos elementai. Vienos formos atlieka konstrukcijų vaidmenį (koplytelių kolonėlės, grindų platformėlės), kitos tiktai pavaizduotas ir téra plokštumas įvairinantis dekoras (voliutos – riestės, lystelės, piliastrėliai). Regionui būdingų neogotikinių bažnyčių architektūros atspindžiu laikytini Stanislovo Gegecko koplystulpiai kryžminiai stogeliai ir iš jų centro kylandžios smailės.

I savo koplystulpiai viršutinių koplytelių vidū meistras dažniausiai įkeldavo Švč. Jézaus Širdies arba nešančio kryžių Jézaus stovylą. I stiebų nišeles – Pietos, šv. Kazimiero apvalios formos viso ūgio figūrėles, Aušros Vartų Dievo Motinos bareljefus. Jie taip pat, galima sakyt, etaloniniai, visur panašūs, kaip ir patys Stanislovo Gegecko statiniai. Bareljefiniai atvaizdai išdrožinėti taip pat pasižūrėjus į knygų paveikslukus ir stengiantis juos atkartoti skulptūros priemonėmis; tai, kaip žinia, sunkokai pavyksta ir profesionalui dailininkui, ką jau kalbėti apie mėgėją. Taip pat ir tarp Stanislovo Gegecko figūrinės plastikos darbų bene mažiausiai išraiškingi bareljefiniai šventųjų personažų atvaizdai – Pietos ir keturi Evangelistai. Pastarieji įkomponuoti bene pačiame puošnusiaime, sudėtingiausiaime Stanislovo Gegecko kryžiuje, skirtame Joniškėlio bažnyčios šventoriui; meistras, pasak sūnaus, jį darė ypač atsidėjės, vis pasižūrėdamas į knygų iliustracijas. Bareljefai, žinoma, papildo ir pajavirina paminklo kompoziciją, bet dėl ekspresijos ir emocinio paveikumo stokos didesnės savarankiškos vertės neturi.

Apvaliosios formos figūras Stanislovas Gegeckas taip pat drožinėjo imituodamas, bet šiuokart – gipsines tiražuojančias bažnyčių stoylas. Įdomesnės nešančio kryžių Kristaus statulėlės – ir tik dėl to, ko meistras taip stengesi

Skulptūra „Lietuvos mokykla“. Jono Jakimavičiaus nuotrauka.

Koplytėlė Klovainių (Pakruojo r.) kapinėse. DV 3924.
Jono Jakimavičiaus nuotrauka.

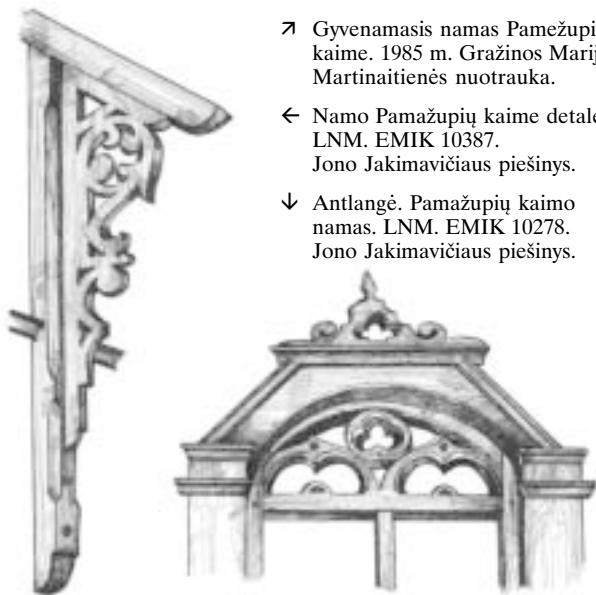
neparodyti: naivaus primityvumo, su kuriuo perteikta figūros padėtis erdvėje, jos rakursas bei judeSys. Nebeteko pamatyti didesniųjų meistro skulptūrų, kurių jis, pasak sūnaus, buvo padaręs kažkokiu aplink Rozalimą bei Pušalotą buvusių bažnyčių altoriams; galima numanyti, kad jos turėjo būti panasiuos į minėtias.

Reikia vis dėlto pripažinti, jog statuarinė plastika – silpnėsniųj Stanislovo Gegecko kūrybos dalis. Turbūt patys patraukliausi daugiafigūriņi „Prakartėliu“ gyvuliukai: labai pastabus drožėjas iškinamai perteikė jautelių ir avinėlių kūnelių sandarą, pozas bei judeSius, suteikė jiems ir tam tikro žaismingumo.

Reikėtų pripažinti, jog Pamažupių meistro kūryba sa-vaip numato tai, kas lietuvių liaudies kryždirbystėje ypatin-gai pradės reikštis per pastaruosius dešimtmecius, po to, kai paminklus, kuriems įtaką padarė Ablingos memorialas, stulpines skulptūras, pamažu imsi stumti šonan savo sandara tradiciniams kryžiams, stogastulpiams bei koplytstulpiams artimesni statiniai, kuriuose taip pat pastebimas autorų noras praplėsti jų vaizdinį ir naudoti įvairiakilmius motyvus. Tačiau iš esmės pasikeitė šių motyvų turinys, prasmė, forma, padėtis bei vaidmuo statinyje. Be to, per pusšimtį metų išyko kitas lemtingas pokytis – buvo pažeistas kuriamojo

- ↗ Gyvenamasias namas Pamežupių kaime. 1985 m. Gražinos Marijos Martinaitienės nuotrauka.
- ← Namo Pamažupių kaime detalė. LNM. EMIK 10387. Jono Jakimavičiaus piešinys.
- ↓ Antlangė. Pamažupių kaimo namas. LNM. EMIK 10278. Jono Jakimavičiaus piešinys.

statinio proporcijų, stilistinio vieningumo jutimas, kurį tradicinis kryždirbys buvo īgavęs per ilgą laiką, ką jau kalbėti apie saiko po-jūtį, būdingą visai klasikinei lietuvių liaudies dailei. Šias savybes Stanislovas Gegeckas dar turėjo ir jos tapo bene svarbiausia jo kryžių bei koplytstulpų išraiškingumo sąlyga.

NUORODOS IR PAAIŠKINIMAI

1. Galaunė P. Lietuvių liaudies menas. – Kaunas, 1936.
2. Šiuos ir kitus meistro biografijos duomenis pateikė jo sūnus Petras Gegeckas 1992 m. Užraše Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto studentės Anželika Baltakytė ir Rima Patriubavičiūtė.
3. Yra išlikę šios, nuo 1917 m. nebeegzistuojančios, gamyklos Stanislavui Gegec-kui išduotas pažymėjimas, kur jis pavadintas „modeliuotoju“, iš metalo lied-nančiu profesionaliu dailininku padarytus bareljefus ar įvairias ornamentines puošmenas.
4. Gražų ir stiltingų Gegeckų namų vienu metu norėta išgabentį Rumšiškių muziejų, tačiau sūnus nesutiko.
5. Petro Gegecko drožinių pavyzdžių yra piešęs jo žemietis, Kultūros, filosofijos ir meno instituto darbuotojas Jonas Jakimavičius. Piešiniai saugomi mi-neito instituto Bažnytinės dailės skyriaus archyve.

6. Joniškėlio apylinkių gyventojų pasakojimai, užrašyti 1992–1996 m. Išvykų į Pasvalio rajoną dienynas. Autorės asmeninis archyvas.
7. Lietuvių liaudies menas. Mažoji architektūra. II knyga. – Vilnius, 1990. – P. 333–334, il. 222–223, 278, 341, 376.
8. Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas. – Vilnius, 1973. – P. 700, 703.
9. Joniškėlio valsčiaus Jurgeniškių kaime esantis Macelienės sodybos koplyt-stulpis (vietinės reikšmės kultūros paminklas DV 1951).
10. Ten pat ir Joniškėlio bažnyčios šventoriaus kryžiuje.
11. Pušaloto kapinių kryžius.

A master from Pamažupiai

Gražina Marija MARTINAITIENĖ

The purpose of the article is to present a discussion on the creation of Stanislovas Gegeckas (1873–1940), the outstanding wood carver and the creator of crosses and pillar – type crosses. This master's place of residence and creation was the surroundings of the township of Pasvalys in Northern Lithuania, where he was known as the most prominent cross-crafter. The 3rd and the 4th decades of the 20th century coincide with the period of his most intensive activities in his creation, that is, the period of significant changes and new demands in people's every day life, which influenced folk art and its creators. Gegeckas is the one who belongs to a somewhat different type of folk artists in terms of traditional art. First, he was not regarded as an entirely primitive artist – he was an educated master who had become well acquainted with carpentry and joiner's work, for he for a long time had worked as a pattern-maker in the plant of manufactured metal articles in St. Petersburg. Particularly this experience contributed much to Gegeckas' creation. To imitate the examples of the professional fine arts is the most characteristic feature in the master's creation, also to render the forms of reality in a primitive manner. It is noteworthy that the master's desire was to decorate his memorial structures – crosses and pillar-type crosses – with different carvings as compared to those in traditional cross-crafting. Plant and cosmic motifs, which are frequent in Lithuanian architectural folk art, was a rarity in his creation. Symbolic compositions, inscriptions, which decorated Gegeckas' structures, were the imitations of illustrations taken by him from a variety of literature sources. Among them symbolic images such as the Lithuanian State, the book – the source of light and knowledge, the Church, etc., which gained the popularity during the life span of the master, are frequent. The total of these components as though constitutes the conceptual program of the monument and thereby expands the sense of it. Yet both crosses and pillar-type crosses created by Gegeckas are the indicator of all traditional Lithuanian folk memorial monuments and of their great value. They feature their harmonious proportions, distinct silhouette recognizable from all perspectives, the unity of the architectural form and ornamental carving.

Kultūros, filosofijos ir meno institutas, Tiltų g. 3, LT-2001 Vilnius

Gauta 2002 02 20, išteikta spaudai 2002 10 17

Dvasios duona

Lina DAUKŠIENĖ

Šis straipsnis – bandymas pasižiūrėti į lietuvių duonos kepimo papročius kaip j dvininio maisto gaminimo procesą, prasidėdantį pirmuoju arimu ir pasibaigiantį jau ant stalo padėta šventos duonos rieke. Taip pat aptariami ir papročiai, liudijantys, kad duona buvo laikoma dvasios maistu, Dievo malone. Jie atskleidžia per elgesį su jau iškepta duona, per požiūrį į ją bei jos panaudojimą įvairiais gyvenimo momentais. Parašyti šį straipsnį ryžausi perskaičiusi Bhagavad–gītā (1) ir joje išsakytas mintis apie valgymą bei maistą palyginusi su mūsų etnokultūra. Bhagavad–gītā – labai autoritinga knyga, nes per ją prabyla pats aukščiausias dievo asmuo – Bhagavānas. Bhagavad–gītoje nurodoma, kad visas maistas skirstomas į 3 rūšis: dorybės (pieno produktai, grūdai, cukrus, vaisiai, daržovės, riešutai), aistros ir neišmanymo. Gaminant maistą svarbiausia laikytis švaros ir gaminamo maisto neragauti, nes pirmasis jo turi paragauti aukščiausias dievo asmuo. Jam galima aukoti tik dorybės kokybe per smelktą vegetarinį maistą. Suvalgę jam paaukotą ir jo palaimintą maistą, mes nesulauksime atoveiksmio už žudymą, nes, valgydami kai kurį vegetarinį maistą, mes taip pat žudome. Neišmanymo ir aistros maistas (mėsa, žuvis, kiaušiniai, česnakai, svogūnai, grybai, kava, juodoji arbata, alkoholiniai gėrimai) Šrī Bhagavānui yra neaukojami (1; 795–796). Aukojant maistą viešpačiui, galima pasiekti aukščiausią tobulumą – amžinybę, palaimą ir žinojimą (1; 9.26). Ką galima aukoti aukščiausiam dievo asmeniui ir kodėl jam reikia aukoti, nurodo jis pats: „Jeigu kas su meile ir pasiaukojimu pasiūlys man lapelį, gėlę, vaisių ar vandens, aš priimsiu auką” (1; 9.26). „O Kuntī sūnau, kad ir ką tu darytum, valgytum, aukotum ar atiduotum, kokias askezes tu atliktum – daryk tai kaip auką man” (1; 9.27); „Viešpaties bhaktoms [Viešpaties pasekėjams – L. D.] atleidžiamos visos nuodėmės, nes jie valgo paaukotą maistą. O tie, kurie ruošia maistą siekdami juslinių malonumų sau, iš tiesų minta tikta nuodėme” (1; 3.13). Idomu palyginti, kad lietuvių aukštaičių Gavēnas taip pat yra griežtas vegetarizmo šalininkas. Jis sako: „Nevolgykit lašinių, turiu peilį ba kriaunu” (2; 33). Žinoma, Gavēno žodžiai dabar Lietuvoje priimami tik kaip pašmaikštavimas. Tačiau buvo džiugu nu-

Viena iš medžiagos pateikėjų Leonora Totorienė.

statyti, kad, kepant duoną, buvo naudojami tik dorybės maistui priskirtini produktais. Pradžiugino ir užrašyti draudimai ragauti tešlą, ypatingas dėmesys švarai. O kaip su aukojimu? Ar turėjo kokį nors ryšį duonos gamintojai su aukščiausiu dievo asmeniu, aukodami Gabjaujai, Laimai, Saulei, Žemynai, prosenių vėlėms? Galbūt tai padės suprasti pats aukščiausias, apibūdindamas save: „Aš – žaibras” (1; 485), „Aš – ugnis” (1; 482), „Aš – vandens skonis, Saulės ir Mėnulio šviesa” (1; 341), „Aš – pirmapradis žemės kvapas. Aš – ugnies kaitra” (1; 342), „Aš – atnaša protėviams” (1; 431), „Aš – pradžia ir pabaiga viso to, kas materialu ir kas dvasiška šiame pasaulyje” (1; 338).

Jau pirmasis darbas, susijęs su duonos gaminimu, – arimas pažymimas kryžiaus ženklu: „Veisiejų apylinkėse pirmasias dvi vagas kai kurie artojai išvarydavo per lauką kryžmai”. Norėdami apsaugoti lauką nuo piktyj jėgų, nuo audrų, Aukštadvario ir Juodupės apylinkių artojai „pirmają vagą apvarydavo apie visą dirvą”. Daug kur Lietuvoje priimta pirmojo arimo metu žemės jscias pašventinti šventa duona, apariant ją pirmojoje vagoje (3; 81).

Prieš pradėdami seti, Šiaulėnų valsčiaus žmonės pirmiausia peržegnodavo lauką, paskui užpildavo ant delno

švēsto vandens ir pašlakstydo dirvą, kad išbėgiotų piktosios dvasios. Per Žolinę šventintų javų varpas sutryne ir sumaišę su kitais javais, pradėdavo séti tardami: „Duodau, Dieve, sėklą, kad tu man atiduotum šimtą kūpinų sėklų. Augink ir brandink mano pasėlius, kad užaugtų mūsų visų daliai, neužmiršk dalies alkanų gyvulėlių, paukščių ir vabalėlių. Atitolink ledų ir audrų debesis, naikinančius javelius. Skals! Amen”. Gruzdžių apylinkėse į sėklą įmaišyavo smulkiai sukapoto šermukšnio (3; 83).

Išplaukusius, žydinčius rugelius lankydavo, žvilgsniu nuglostydavo. „Tėvelis jau sakydavo: „Vaikai, aikit pasižiūrėkit, kėp gražiai rugiai žydi, rūkas virš visų rugių. Bus šėmat duonos”. Nu tai prodada laukt, paskui aina, atonaša vorpas, žiūri, kiek vorpoj grūdų, kėp goli derėtėn, ir jau no toli rugi prodada jé žiūrėt, o paskui, jau kad prėj rugiai, tai pjauna rugius no unkstyvo ryto” (40). [Čia ir toliau pateikiama straipsnio autorės Kupiškio r. 1997–1998 m. organizuotos ekspedicijos „Duona“ surinkta etnografinė medžiaga – Red.]

Tiek rugius lankant, tiek juos pjanant giedama daug giesmių, taip pat ir ypač apvalančių – sutartinių. Visa tai rugys, būdamas ypač imlus, sukaupia savoje.

Rugiapjūtė pradėdavo padėkos apeigomis. „Šeimininkas ar žynys, supjovęs pirmajį pėdą, užmaudavo jį ant pagaiškčio ir pastatydavo padirvėje. Po to, užkūrės aukurą, sudengindavo kelias varpas, dėkodamas Laimos ir derliaus dievams už derlių ir prašydamas ateityje auginti javus laukuose”. Apie Vydižius (dab. Baltarusija) „rugius pradėdavo pjauti vyriausias šeimos žmogus: supjovęs keletą pėdų ir sustatęs aiškiausioje vietoje vieną gubą, atsigréždavo į Saulę ir jai nusilenkdavo keletą kartų iki žemės” (3; 86).

Vežant rugius namo, „gražiom baltom morškom pritaiso, prisiuva, uždingia, kad tik nei vienas grūdas neišbirat” (40). „Rytų ir Pietų Lietuvoje buvo paprotys su pirmuoju rugiu vežimiui važiuoti per staltiesę, paklotą prie klojimo durų. Kartais paklodavo ir lininę paklodę arba apeigų rankšluostį” (3; 98). Šitaip buvo stengiamasi rugius apsaugoti nuo visokių blogybų, pasikliaujant nepaprasta lino galia. Šitaip rugys buvo pašventinamas, pakylėjamas, artinamas link TAPSMO – padendant linui, jau TAPUSIAM.

Iškūlė javus, Prūsijos lietuviai melsdavosi: „Viešpatie dievaite Gabjauja! Dėkojame tau, kad mes galėjome tas tavo maloninges dovanas iškulti. Tu [kursyvas čia ir toliau mano – L. D.] davei mums jėgų darbams atliki, tu mūsų namus nuo gaisro apgynei. Prašome tave, duok mums ateityje daugiau, o ne mažiau” (3; 110).

Duona buvo kepama iš rugių. Tie, kurie jų turėjo nepakankamai, vartojo ir kitokius javus – kviečius, miežius, gri-

kius, žirnius, avižas. Tačiau „nors ir kaip sunkūs laikai, kiek vienas vis stengiasi nors daliai duonos turėti kokį gorčių ruginių miltų „maišymui”, nes kitaip ji nerūgsta, esti ne duona” (4; 51). „Duona kepama buvo iš rugienių miltų. Jeigu jau neturadavo kaikas, dadavo ir mėžienius, ir kvétienius. O tiktais geriausia duona tai yra rugiena duona” (40).

Javų grūdai, Saulės nuauksinti, – iš Dangaus byrant Dievo dovana. Tiki ištiesk delnā ir su padéka nusilenk. „Kas rugelj sėjo, kas jį akėjo? Saulutė sėjo, Mėnuo akėjo. Kas jį

Rugiapjūtės pabaigtuvį vainikas, padarytas iš lininės medžiagos, rugių varpų, vainiko centre – degančių žvakucių kryžius.

daigino, kas augino? – Saulė daigino, žvaigždės augino” (5; 530).

Rugys – ypatingas javas, kantriai iškenčiantis ir vasaros karščius, ir žiemos šalčius, labai gyvybingas, tikras nemirtingumo simbolis, todėl galintis apsaugoti žmogų, su teiki jam kantrybės ir ištvermės, padėti kryptingai eiti dvainio tobulėjimo keliu. Siela tobulėja tükstantmečiais, vis labiau įsisąmonindama Dievą, o Dievas Tėvas laukia, kol mes labiau Jį pamilsime ir pas Jį ateisime. Ir duoda mums DUONOS, kad ją priimdamai turėtume galimybę nuolat Jį prisiminti ir reikštį savo padéką. „Žodyje „duona“ slypi davimo, duodimo (duodimas=davimas) prasmė” (6; 173–174). Duona yra tai, kas turi būti duodama, dalinama, ir tai, kas yra Dievo mums duota kaip dovana. Štai kad ir per Kūčias – Pasaulio Sukūrimo šventę – tokią dovaną gaudavo kiekviena šeima. Šiai šventei buvo gaminamas patiekalas iš jvairių javų – kūčia. „Merkinės apylinkėse kūčią kepė kaip duoną. Ją šeimininkas, šventiškai apsirengęs, apnešdavo tris sykius aplink namus, prieidavo prie durų ir belsdavosi, o šeimininkė viduje klausdavo: „Kas čia eina?“. Šeimininkas atsakydavo: „Čia prašosi Dievulis su kūčele į jūsų grytelę.“ Ši atsakydavo: „Prašom, prašom, Dievuli, su savo kūčele į mūsų grytelę.“ Tada atidarydavo duris ir jleisdavo vidun” (3; 59). Pats žodis „Dievas“ reiškia „duodantis“. Plg.

sansk. „deva” – dievybė, latv. „deva” – davinys, rus. „давать” – duoti, liet. „dovana” (6). Davimas yra dieviška savybė, ir kiekvieno iš mūsų tikslas yra tapti duona. „Dabar tu turėsi tapti duona” – netiesiogiai primenama vestuvėse marčiai, sodinant ją ant duonkubilio ir tikintis, kad ji bus duonas, gyvybės ir meilės davėja. Duona – maistas ne jusliniam pasitenkinimui, o „sielai”, ne pasimėgavimui, o gyvybei palaikyti. Būdama šventai paprasta, ji ir apsaugo, ir gydo, padeda svarbiausiais gyvenimo momentais apsispręsti ir nenukrypti nuo TIKSLO. Tiek žmogui gimstant, tiek mirštant, tiek vestuvių dieną visada šalia jo būdavo *ruginės duonas* kepalas. Tik toks maistas kaip duona labiausiai būdavo tinkamas duoti ubagams – gyvenantiems iš Dievo malonės, likusį savo gyvenimą paskyrusiems atgailai ir malrai. Mums visiems iš tikrujų reikia tik duonos – labai paprastų, neįmantrijų ir būtiniausią dalyką, kurie su teiktų mums jėgų su atsidavimu tarnauti Viešpačiui.

Be rugių, j duoną, pasak pateikėjų, dar buvo dedama įvairių priedų: druskos, kmynų, bulvių, selenų, pieno, rūgusio pieno, išrūgų, cukraus, cukriniių runkelių, tačiau „bulvių dėdavo rečiau, nes jų būdavę dar mažiau negu grūdų. Seniau nei maišant, nei minkant druskos nedėdavo, kepavovo be druskos” (4; 52–55). Reikia manyti, kad bet kokie priedai – vélyvas reiškinys, kaip kad ir pakeptos duonos tepimas lašiniai. Net ir vélyviausiai laikais dauguma kepalo viršų vilgydavo vandeniui.

Duona – išskirtinis maistas, todėl, siekiant jos nesuteršti, tiek peilis jai pjaustyti, tiek duonkepė jai maišyti daugiausia niekam kitam nebuvo naudojami. „Su duonriekiu peiliu nieko kito nepjaustydavo” (16, 25). „Duonrėkis būdavo specialiai, atskirai, tik duonai raikyt. Laikydavo stolčiuj” (39). „Visadu vadindavom „duonrėkis”, jau nei daržan nuveidavom, nei niekur, vén tiktais dėl duonos, ir to jau peilio niekur nenaudodavom. Būdavo, gi seniau reikdavo pėčius įkurt, tai reikdavo balonų, tai būdavo atskirai peilis. Būdavo tokia šeputa, ti stolčiuj laikydavo šaukštus, ir duonrėkį jdėdavo kartu, kad tép jau nesivoliodavo niekur tas peilis” (46). „Duonrėkis – tik duonai. Duoniniu peiliu ir vadindavom” (12). „Peilis buvo tik duonai riekt. Soko: „Kur duonrėkis?” Ir vaikom jau nemožnadavo tas peilis kilotén. Donkepas nenaudodavo kitom. Oi ne! Jau tinoi, kur duonai, tai jau niekom. Nepakilosi ir nepaliesi. Nu, jegu tų počių duonų” (40). „Duonkubilio kito maisto gamybai jokiu būdu negalima buvo naudoti” (19). „I duonkubilių kartais būdavo supilami tik miltai. Duonkubilis neturėdavo prisigerti kvapų” (43). „Duonkubilius laikydavo tarp grūdų aruode, kad ne sužiūtų” (22).

Liudijimai apie tai, iš kokio medžio buvo daromos duonkepės gana prieštarangi. „Duonkubilius paprastai darydavo iš liepos, juodalksnio, klevo ar ažuolo, bet jokiu būdu ne iš spygliuočio medienos” (16). „Duonkepas – graičiausia, kad églinas. Užolinas tai bus labai sunkios, kad dažnai nešiot gi jos raikéjo” (40). „Duonkubilių dugnas būdavo daromas iš ažuolo, šonai – egliniai” (30). Kiti teigia, kad duonkubiliai buvo daromi: „iš nesmalingo medžio”

(18), „iš uosio arba ažolo, jau neprosto mėdžio” (12), „iš beržo medžio, tik jdėdavo tris lenteles iš ažuolo” (26), „tik ne iš pušies ar eglės” (15), „daugiausia iš eglės” (13, 17, 41), „iš užolo daugiausia, ale sunku gaut, tai béržinas darydavo” (46). „Kad duona geriau rūgtų, duonkepén deda ažuolinį dugną, o jeigu jo néra, tai nors 2–3 ažuolinius šulalius. Duonkepes dirbdavo iš juodalksnio, beržo arba uosinio medžio. Kitokio medžio dirbdavo tik „iš bédos”, nes tada duona „paduoda” puše arba egle” (4; 54). Be jau minėtų medžių, duonkepes dar dirbdavo iš drebulės (epušės), retkarčiais ir iš žilvičio, alksnio, tačiau daugiausia liudijimų iš ekspedicijos medžiagos yra apie tai, jog jos buvo daromos iš švento ažuolo, kupino stebuklingos galios kelti ir suteikti stiprybės.

Prieš maišydama duoną, šeimininkė persižegnodavo, pasimelsdavo (38, 35), peržegnodavo įmaišytą duoną (34, 32). „Kai kas tai péržegnoja, kai įmaišo, loimina duoną. Tép darydavo mono bobuta Biriečių” (39). Rūgstančią duoną taip pat palaimindavo ir stengdavosi jos neliesti, nesukrésti. „Peržegnodavo rūgstančią tešlą ir padarytus, bet dar neiškeptus kepalus, kad atstotų piktosios dvasios” (20). Duonai rūgstant negalima „kaišioti pirštų, kad neišakytu iškepti kepalai” (31), „trankytis durų” (42), „varstyti durų” (25). „Kada užmaišydavo, neleisdavo vaikams lakyti, liepdavo netrankyti durų, kad kiltų duonutė” (22). „Sakydavo, kad nemožna mergiotam volgysti tašlos šitos. O gardyba tos tašlos būdavo, to raugo! Sakydavo, kad krūtinės bus labai didalas. Nu tai, žinai, visos, katros jaunos, tai labai bijojo. Ir tépsau, judyt nemožna, sukrést nemožna, durym smarkiai trunkyt irgi nemožnadavo, kai duoną képa. Ir kai rūgsta, raikia neliest, kad nenustot rūgtėn” (40). Galima ragauti tešlą ar ne – pasakojimai taip pat prieštarangi. „Įmaišę tešlą, po pusdienio pažiūri, ar jau duona rūgsta: įkiša smaližių pirštą, iškabina tešlos ir laižo. Duoną minkant, apstoja vai-kai, kabina pirstais ir valgo rūgščią – saldžią tešlą, ypač mergaitės, sako: „kakélas didasnas auga” (4; 55–57). „Kai darydavo bokanus, mas, vaikai, oi kaip karštavodavom! Tai drausdavo mama koišiot runkas ir par runkas šerdayavo” (29). Be abejo, ragauti maistą jį gaminant yra negerai, nes šitaip jis yra užteršiamas. Šitaip yra pamaitinami geismai, žemesniosios galios. Neatsitiktinai, kaip buvo minėta, į pagalbą pasitelkiamas geismų įrankis – smaližius pirštas, net-atsitiktinai nuo tokio maisto „kakélas labai didalas auga”. Mūsų sakmėse ir pasakose laumés – neapvaldytų geismų simbolis – kaip tik ir vaizduojamos neįprastai didelėmis krūtimis. Tik visus tapsmo etapus perėjusi duona yra šventa, tik atriekus riekę ir tarus „skolsyk, Dieve” (39) ją, kaip šventą komuniją, galima priimti. Čia vertėtū prisiminti Kūcių dieną, kai buvo griežtai laikomasi pasninko iki pat apeiginės vakarienės pradžios. „Žmonės visą Kūcių dieną būdavo ir esti nevalgę. Kai pamato Vakarinę žvaigždę, tada sočiai prisivalgo” (7; 18). „Par Kūcias visų dienų nevolgydavom” (J. Matekonis, Paketuriai) (8). „Sanobaj suaugę nei burnon, iki tol, kol kūčioja” (O. Petronienė, Virboliškiai) (8). O juk Kūcių dieną gamindavo daug valgių, tačiau gamindami jų

neragaudavo, paragaudavo tik vakare, paprašę Dievo tuos patiekalus palaiminti.

Kai duona įrūgdavo, ją minkydavo. „Duoną minkymui jau stato būtinai ant trinagės arba kryžavonės *vidury aslos*. „Trinogei” daugiausia buvo parenkamas natūraliai išaugės dvišakas medis, jis atatinkamu dydžiu buvo nupjaunamas. Išgręžus visuose kampuose po skyle, jkal-davo kojas, kurios būdavo trys. Kryžiavonės – tai kryžmai sunerti pagaliai, kurių galuose išgręžtos skylės ir jkal-tos kojos” (4; 54–56). „Būdavo seniau ir kryžavona pada-ryta, susineria. Unt tos kryžavonas atonašam šitų duon-kubilių” (40). Kaip pažymi A. Kriausa (4), trinages ir kryžavones naudodavo tam, kad būtų patogiau minkyti. O gal-būt tai vėlgi rugio pakylėjimas, apeiga, vykstanti pasaulio centre, ant gyvybės medžio, palaimos ženkle? Kad duonos minkymas ir kepimas buvo apeiga, liudija ir duonku-bilis. Jis buvo laikomas apeiginiu rakandu ir pats tapdavo gyvybės medžiu, pasaulio centru, kai vestuvių metu ant jo buvo sodinama marti.

Prieš pradédama minkyti, šeimininkė vėl persižegnado, taip pat peržegnodavo tešlą su visa duonkepe, kad „velnias rūgšties nepagadintų arba neužkerėtų” (4; 56). Nors duoną minkyti būdavo sunku, daugiausia minkydavo moterys, vyrai minkydavo labai retai, nes „jų minkyta duoną būdavusi kieta” (4; 56, taip pat ir 24). Vis dėlto yra liudi-jimų, kad duoną minkydavo ir vyrai: „Šeimininkei užminkyti padėdavo namų šeimininkas, nes duoną minkyti būdavo labai sunku.” (19); „Jei vyrai užjausdavo moteris, minkydavo jie, nes minkumas – sunkus darbas” (36); „Tévelis minkydavo retai, jei šeimoje sirgdavo” (14); „Kartais minkydavo ir vyrai” (45); „Minkydavo ir vyrai, ir moterys. Vyrai minkydavo, kad jų stipresnės rankos, nes reikia tešlą iš-minkyti, išvartyti. Minkydavo ir sūnūs paaugę” (30). Vai-kams (35, 30, 36, 33), paaugliams (36, 25) ir kitiemis žmonėms (28) minkyti dažniausiai neleisdavo, nes „gali pagadinti duonos rūgštį” (24, 28). Dėl tos pačios priežasties ir kaimynę nenoriai kviesdavosi į pagalbą, jei gaspadinė su-sirgdavo (4; 57). Moteriai, sergančiai „savomis” ligomis, kitaip sakant, esant „nešvariai” (42), minkyti duonos nebu-vo leidžiama (34, 41, 25), nes duona pradédavo pelyti, grei-čiau sužiedėdavo (38), buvo manoma, kad duona nekils, sukris (43), bus neskani (44, 15). Nebuvo leidžiama minkyti nėščiai moteriai (42), nes „minkyti yra sunku” (31), nes „vaikas gims nesveikas” (15). Išvardinti pavyzdžiai rodo, kad duoną minkyti galėjo ne bet kas, kad minkytojai buvo keliami tam tikri reikalavimai, ir neužtekdavo vien fizinio jos pajégumo šiam darbui atlikti. Panašių minčių randame ir Bhagavad–gītoje, kur sakoma, kad „pagal subtilius gam-tos dēsnius, virejo sąmonė maistą keičia ne tik fiziškai, bet ir subtiliai. Taip maistas virsta tarpininku, per kurį daroma įtaka mūsų sąmonei” (1; 795). Čia taip pat patariama vengti maisto (ypač labai imlaus bet kokioms energijoms – grūdiniu), kurį gamino neatsidavę Dievui, žemos sąmonės žmonės, nesilaikantys reguliuojamujų principų (rūkantys, var-tojantys alkoholi, kavą, žaidžiantys azartinius žaidimus, val-

gantys mésą, žuvj, kiaušinius bei kitą aistros ir neišmany-mo maistą, gyvenantys nesantuokinį gyvenimą arba, kad ir susituokę, bet lytiškai santykiaujantys ne tik dėl to, kad pradėtų naują gyvybę). Mūsų netolimieji protėviai minėtų reguliuojamujų principų laikėsi ne visiškai, tačiau jų buvo laikomasi nepalyginti labiau nei dabar. Galima sakyti, kad duoną minkyti (o tai užtrukdavo apie 1–2 val.) galėjo tik dvasiškai subrendės, sąmoningas žmogus, todėl vaikams ir paaugliams, kaip ne tik kad neigudusiems bei silpniems, bet ir esantiems atitinkamo sąmonės lygio, minkyti nebu-vo leidžiama. „Duoną minkyti jau laikoma subrendimo žen-klu, neva garbė, užtat mergaitėms, iki jos nesuauga, duo-nos minkyti motinos neleisdavo, nes dar nežinoma rūgštis” (4; 57). „Nežinoma rūgštis” – tai nesusiformavusios, dvasiškai nesubrendusios asmenybės apibūdinimas. Iš pa-keptos duonos senojo kaimo žmonės kuo puikiausiai su-gebėdavo spręsti apie kepėjos dvasinj pasaulį, jos atsida-vimą, subrendimą, turimas savybes ir kt. Apie atitekėjusią marčią kaimo moterys pirmiausia ir sprėsdavo iš jos pirmos iškeptos duonos. Jaunamartė rūpindavosi kuo grei-čiau „parodyti savo rūgštį” – atskleisti save kaip asmenybę, o senoji anyta, laikydama save labiau dvasiškai su-brendusia, jai, nors fiziškai pakankamai stipriai, duonos minkymo bei kepimo atiduoti nesubredėdavo, bijodama, kad „gali duoną pagadinti” (4; 57). „Tép tai su kačergu sanoja ilgai stovadavo, – kad ji gaspadina, – nenoradavo grait ataduot. Palingva pérduodavo, kai nebagaladavo” (29). „Kai kuriose šeimose duoną kepavos seniausia šeimos mote-riš” (16). Kaimynės, nors ir artimos, tačiau, – vis tiek „kitas pasaulis”, kitas sąmonės lygis, todėl jos minkyti duonos būdavo kviečiamos tik „iš bédos”, nes galėjo sutrikdyti nu-sistovėjusių tvarką, įnešti nedarnos. Bet kokį su duona su-sijusį darbą dirbant svetimo žmogaus apsilankymas būda-vo nepageidaujamas, o ką jau kalbėti apie tiesioginį jo są-lytį su pačia duona bei jos kepimo įrankiais. „Duonkepės niekam ir neskolina, nes kitas paėmės „pagadina duonos rūgštį” (4; 54). „Jei maišant duoną ateidavo žmogus, tai jis negalėdavo išeiti, nes tuomet išsineš raugą” (37). Kai min-kant duoną kas nors jeidavo į gryčią, minkytoja pašaukda-vo įjardu ir, šiam atsiliepus, tardavo lyp ir savotišką, duoną apsaugantį, burtažodį: „Išlup, kad duonala gerai rūgt” (4; 57). Pakeleivį, užklydusį kepat duoną, sulaikydavo, kol iškeps duona (3; 32). Duonos kepimo įrankių ne tik kad neskolindavo, bet ir stengdavosi nelaikyti svetimiems žmonėms „ant akių”, todėl, pakepę duoną, stengdavosi juos kuo greičiau išnešti (36), kad „nekliūtų” (30, 33). „Pakepę duoną, duonkubilių stengdavosi išnešti kuo greičiau, kad ne-pagautų blogo raugo” (23). Nepadėti tvarkingai į jiems skirtą vietą duonos kepimo įrankiai liudijo tos šeimynos žmones esant aplaidžius, nevertus nei tekėti, nei kūmais būti. „Iš-nešti įrankius skubėdavo tas, kuris norėdavo, kad jį greit paprašytų į kūmus” (3; 24). „Įrankius stengdavosi išnešti į maltuvę dukterys, kad neužvažiuotų piršliai” (44). „Duonų pakėpus, išnašdavo viskų. Negi stovas gi po kojų, to gry-čia tai būdavo viena. Tai ar žmogus užeis, tai ir ližė stovi,

ir kryžavona, visa” (40). Duonos minkymas ir kepimas – šventas darbas, todėl niekas neturėjo jo trikdyti ir ne bet kas galėjo jį dirbtį. Reikia tik įsivaizduoti, kokia didžiulė žala mūsų sąmonei buvo padaryta, perėjus nuo apeigino duonos kepimo namuose prie jos gaminimo gamyklose bei fabrikuose, kur prisliečiantiems prie šio maisto jokie dvasiniai reikalavimai nebuvvo keliami. Kai kurie žmonės prie tokų naujovių taip ir nepriprato, iš paskutinio laikėsi senų papročių: „Senėlis mat negaladavo volgyt šitos pirktos duonos, jom širdis neprijimdavo, tai bobuta visa du kėpdavo” (39).

Vandenj, kuriame gaspadinė, užminkiusi duoną, mazgojosi rankas, atiduodavo gyvuliams, nes „labai liekarsta, sveika” (4; 56). „Tik tas undo tai nemožnadavo oran pilt, kur runkas nusimazgojo gaspadina arba pasidožo gi vandenį, dirbdama bokanu. Tai gyvuliom raikia būtinai, ar ti kiaulam, ar ti teliukui išgirdytėn jau” (40).

Užminkę tešlą, įspausdavo kryžių. „Kai kryžius įsikelia, tai tadu žino, kad duona jau įsikėlus, tai jau kuria pėčių” (40).

Duonkepis pečius būdavo statomas su tam tikromis apeigomis. Pradedant jį statyti, „i pamatą įdėdavo duonos riekutę, peržegnodavo” (38), „tą vietą peržegnodavo” (21). „Prieš statant krosnį kai kuri šeima pasimelsdavo” (31). „Statant krosnį, kiekviename namo kampe iškasdavo nedidelę duobę, pridėdavo akmenų, o pirmos iškeptos duonos kumpelius įdėdavo į tas duobes” (37). „Kai statydavo pėčių, dadavo okmenis. Unt akmanų dadao medžius, vadinau vainikų, kėp ir rentinį, keturi sie-nojai. Kampus jokapodavo kryžius, švystų žolyčių dadavo unt to rintinio, kad piktos dvosios nepultų, kad duona būt gera” (31). Baigus statyti krosnį, „būdavo kviečiamas kulinis, kad pašventintų” (22). Krosnį pirmą kartą kuriant, „namų šeimininkė peržegnodavo uždegtą balaną” (28). Kupiškio r. Paketurių kaime seniausia namų moteris pa-imdavo saujų balaną, perlaužtas uždegdavo ir pakisdavo į krosnį po šiaudais ar šakomis, ranka darydama kryžiaus ženklą ir kalbėdama: „Švinta Gabija, švinta Agota, ugnės prietalka, šėnavok šių ugnalų tuos namuos ir išgėlbak no visokių neloimių” (3; 15).

Pečių kūrendavo geromis, kietomis malkomis – beržinėmis, uosinėmis, ažuolinėmis (4; 57) (28) ir kūrendavo tol, kol pečius pasidarydavo baltas (4; 58). „Jegu kėtas boltos, gomuris boltas, – pėčiaus viršų tai vadindavo „gomuriu” – tai tadu žinok, kad jau duona tai iškeps” (40). Kai kas pečių kūrendavo tol, kol pasidarydavo „raudonas galas pečiaus iš vidaus” (30), „kol „gomurus” pasidarydavo raudonas” (23), tačiau tokie liudijimai retesni (pirmenybė baltai (skaistos) spalvai, kepat šventą duoną?).

Ruošdamasi kepti duoną, nudengusi duonkubilių, šeimininkė dar kartą peržegnodavo tešlą (3; 32). „Kai jau prodada dirbt bokanu, toj donkepaj duona jau stovi, toj kryžium perrėžia” (40). Padarytus kepalus žymėdavo įvairiai ženklais: „viršuje įmygdavo duobutes”, „su šaukštu – mėnuliukus, o šakutėmis išgimbuoja”, „su šakute – kvadratė-

lius”, „sausainiam dirbtį formelėmis išrašinėdavo”, „kvėčių vorpas įdada”, „iš šonų pirštū – eglutę”. „Išpjaustai bulbų, su bulbu kokios (ornamentus) biškį padirbi, išrašai viršų. Ir jūs, vaikai, grožydavot su bulbu išpjaustyti, būdavo, labai noriat grožyt, labai roda” (39). Beveik visos šeimininkės kepalo šonuose pirštais padarydavo įspaudimus. Kai kuriųs pateikėjos nurodo, kad turėjo būti įspausti „trys ruoželiai per vidurį, šonuose”, „trys brūkšneliai kampuose”. Duo-bučių kepalo viršuje skaičius taip pat dažnai būdavo magiškas, – jas įspausdavo po tris, nors ši ženklą vadino labai žaismingai – „katytės pėdeliai”. „Potj viršų, tai, būdavo, oše vis trim pirštais... tai va, kėp ir katas pérakta. Trijų pirštų galus va spausk, tai kėp tiktai kačioko pėdas” (12). Daug liudijimų yra apie tai, kad duoną žymėdavo kryžiaus ženklu, ypač pirmajį kepalą, kurį neretai dar ir peržegnodavo (15, 19, 42, 29, 26). Pasak P. Dundulienės (3; 32), paprotys žymėti pirmajį kepalą kryžiumi yra labai senas ir, greičiausiai, siekia iki krikščioniškus laikus. „Pirmajam bakanui be išgražinimų visuomet įrežia kryžių ir jį peržegnoja, kad būtų sveikesnė ir skalsesnė duona. Pirma šaunant į pečių, peržegnodavę ir pečių, nes kartais pečiuj duoną raganos pagadina, dėl ko ji lieka nesveika ar blogai kepa, aižėja, sūla, leidžias” (4; 59). „Pirmutinį bokaną kai padirba, tai užužymi kryžium. Tai vaikai klausdavom motutį, kų reiškia, tai ji sakydavo, kad čiaoj skalsa, kad mas visų gyvėnių turatum duonos. Tai va tas bokanas, katras užžymatas kryžiu, tai tiktai namė, iš jo tai nemožnadavo skolyt” (40). „Kepalą su kryžiumi valgydavo paskutinį, kad žinotų, jog duona baigési” (27). „Valgyti pradeda nuo pagrundžio ir taiko taip, kad bakanas su kryžiumi būtų valgomas paskutinis” (4; 60). Pirmo kepalio žymėjimas kryžiumi – tai duonos patikėjimas šventajai dieviškajai Ugniai, tai prašymas duonai Dievo palaimos. Duona – tai Dievo malonė, Jo palaima. Kol kepalas su kryžiumi būdavo namie, tol būdavo namie ir skalsa, ir Dievo palaima. Todėl duoną labai gerbė, laikė šventą, netycia nukritus ant žemės duonos gabalėlių papūsdavo, pabučiuodavo ir suvalgydavo. Duonos, kaip nukreipiančios blogį, įsidėdavo į kelionę, su ja apsisaugodavo nuo blogų akių, nuo gyvačių, nuo gaisro, duonos riekelę dėdavo į statomo namo pamatus, kad į juos netrenktų griaustinius. „Kas mėtė duoną, tie likdavo elgetomis, pritrūkdavo duonos valgyti” (26). „Kas negerbia duonos, tam nagai šerpetoja” (24). „Kai šauna pėčiun gaspadina, ir jegu nukrenta šitas, (...) taigi didelis bokanas, ar nestiprios runkos, oi, tai bus didala neloima!” (40). „Duonos mėtyti nebūdavo galima, sakydavo: „Nemėtyk duonos, Dievulis papyks” (30). Kepalą draudžiama būdavo dėti ant stalo apverstant, aukštielininką, nes „gali užvirsti gyvuliai” (30), „velniai gali atšokti” (43), „duona yra šventa, (...) ir ją reikia gerbti” (31). „Jei tavo namai dega, o tu matai kepalą apverstant, tai pirma duoną gražiai padék, o jau tada bék ugnelės gesinti” (3; 32). Daug kas stengdavosi kepalio nedėti prariektą puse į duris, nes „duona išeis iš namų” (42, 46, 24), „neskalsu, soko, bük tai išeis par duris viskas” (12), „neturastat duonos, skalsa išeis iš namų” (40). Kad skalsa

neišeitų iš namų, netgi „duonriečio peilio vengdavo padėti stalčiuje atsuktais ašmenimis į duris” (31).

Paskutinį kepaliuką paprastai darydavo apvalų, nedidelį, sugrandę duonkepę ir sudėjė likusią tešlą, todėl jį vadino „pagrundėliu”, „pagrundžiu”. Kai kas ant jo, kaip ir ant pirmojo kepalo, nupiešdavo kryžių (22). Kiti nurodo, kad į pagrundį „dédavo pjaustyty obuoliu” (32), kad jis „buvo dėl pie menio” (40), „buvo skirtas vaikams” (34), kad „ant jo pirštais išpiešdavo kiaulytę, ir jis buvo skiriamas vaikams” (27). Pasak P. Dundulienės (3; 34), „kai kas iš pagrandų kepdavo dvi bandeles, vieną atiduodavo kalei ar šuniui, kitą vaikams ar piemeniui, kad duona būtų skalsi. Kalei ar šuniui duona buvo aukojama kaip duonos bei javų saugotoju”. „Duonos duodavo šuniui, nes jis saugo javus” (28). „Paskutinis kepaliukas buvo vadintamas „pagrundžiu”, „kalabitu” (31), – galbūt tai senovinio papročio aukoti kalei („kalė” kupiškėniškai – „kala”), namų ir javų sergėtojai, liekana?

Į pagrundį sudėdavo ne visą tešlą, pasilikdavo kumščio didumo gabalą – „raugą”. Raugas buvo laikomas labai svarbiu, buvo manoma, kad tame slypi kažkokia stebuklinga, karta iš kartos einanti gyvybės jėga, protėvių ir Dievo palaima, rugių dvasia. Senovėje jaunamartė duonos rūgšties nusinešdavo į vyro namus ir su ja įmaišydavo savo pirmają duoną (3; 33) arba „atsinešdavo marti duonos kepalą iš savo namų, su tuo ir užraugdavo savo rūgštimi” (38). Pasak A. Skemundrienės (38), „jei neturi raugo, pamt šilto vandens, miltų, bulvių sugrūstų, įdėt riekutę duonos, padėt šiltai, per kokią dieną jrūgsta raugas”. Duona – vaisius, o raugas – medis, pagrindas, iš kurio viskas kyla. Yra nemažai liudijimų, kad svetimiems raugo neskolinėdavo, nes „duoną išneš iš namų” (42), „mano rūgštį išsineš” (14), „išneš rūgštį iš to kiemo” (38). „Raugų tai gol dažniausia savo. Soko: „Neatidiuk kitom kiemu rūgštės”. Dėl to, kad golia tau nebaisitėn” (40). Buvo manoma, kad atiduoti kitam kiemui „rūgštį”, – tai atiduoti sėkmę, dalią, skalsą, laimę, gyvybinę galią.

Tiek dirbant kepalus, tiek duonai kepant pečiuje, būdavo laikomasi jvairių draudimų. „Kai dirba bokanus, atonaša ližj, podada ir soko: „Vaikai, nežargstykit par šitų ližj, neikit, negerai, suskils duona!” Durų irgi nemožna atidarytėn, vorstyt durys, kai duoną jau tinoj taiso, bokanų dirba” (40). Kai duona kepdavo, neleisdavo varstyti ir trankytis durų, kad „duona nesukristų” (22, 38), „duonos kepalai nejtrūktų, nesuplyštų” (30), „neatšoktų duonos plutos” (41, 24, 44, 43), „nesuzmektų duona” (34, 32). Nebūdavo galima bartis (42), „smarkiai juoktis, nes kepalai suskilinės” (31), „mažiems vaikams triukšmauti, laktysti, kad nesupultų kepalai” (23), „trepsėti ir durų daužyti” (27), „vaikams rėkauti ir žargdyti ližę” (43). Nevarstydavo pečiaus (14), nes „duona gali susmegti” (16), nes „bus pečiuje nevienoda šiluma” (23). Kitaip sakant, kai kepdavo duona, namuose turėjo būti kuo didesnė ramybė. O draudimas žargstyti per ližę, – tai galbūt draudimas tiek jai, tiek pačiai duonai parodyti nepagarbą, suteršti bei pažeminti? „Duonkubilis ir ližę buvo gerbiami”, – teigia J. Medelinskienė iš Alizavos (32).

Daug kas pabrėžia, kad su duona reikia gražiai apsieiti ir, ją kepant, laikytis švaros. „Nu ir duona, tai labai jau raikdavo čystai, kad čystai būtų uždingta ir čystom runkom minkytė, jau buvo labai gerbiamas doiktas” (40). „Įmaišę duoną, duonkubilį apklozdavo švaria drobule” (34). „Minkytė galvą, kad plaukų į duoną neprilystu „ir paskui apie žarnas neapsisuktų”, susiriša skarele” (4; 56). „Krosnį labai švariai iššluodavo, tada pakraudavo malkų ir gerai iškürendavo” (13). „Kai krosnį iškūrendavo, iššluodavo žarijas su pušine šluota, kad krosnies padas būtų švarus” (28). „Viena darydavo kepalus, kita šaudavo į krosnį, kad būtų švarios rankos, kuriomis darė kepalus” (34). „Duonkepę reikia laikyt sausai, kad nepelėtų, kad švari būtų, apdingta” (29). „Duonkubilį aprišdavo drobule” (33). „Išstrauktą iš pečiaus duoną sudėdavo ant suolo, užklodavo lininiu audeliu. Duoną pavilgydavo vandeniu, užklodavo lininiu rankšluosčiu ir laukdavo, kol ataus” (16, 38). „Ataušusius duonos kepalus sudėdavo į duonkubilius ir uždengdavo švaria drobine paklode” (23). „Paklot po duonu būdavo tom tyčiu paskirta droba, ir unt viršaus užkloja, kad neapdulkėt” (46). „Pakepę duoną, įrankius sudėdavo į vieną vietą ir apklozdavo būtinai balta drobule. Iškepusių duoną dėdavo ant suolo, užklodavo švariu, tik duonai užkloti naudojamu rankšluosčiu” (27). „Duonai iškepus, sudeda ją ant zoslanio, viršu pavilgo vandeniu, – „pluta minkštesnė”, „dulkes nuplauna”. Apdžiūvus bakanams, švariai nugrando apačios lapus, ajerus ar ką kita, ant ko kepė. Kai duona praušta, ją paėmę gražiai, kad nesusilamdytu, išnešioja mal-tuvén” (4; 60).

Ar duona jau iškepusi tikrindavo jvairiai. Kai kas net iš kvapo, pasklidusio po grycią, pažindavo, kai kas – iš spalvos (pluta turėjo būti pakankamai parudavusi). Kiti kepalus pakilnodavo, žiūredavo, kad jie nebebebūtų sunkūs. „Paimdavo nedidelį raugo gabaliuką, įdėdavo į dubenėlį su vandeniu. Kai raugas iškildavo, sakydavo, kad duonutė iškepė” (32). Yra nemažai liudijimų, kad į kepalo vidurį besdavo švarų medinį pagaliuką ar net peilių. „Jeigu balana neapsivelia – duona iškepus” (30). Vis dėlto toks, sakytumei, ganėtinai grubus tikrinimo būdas, ko gero, yra vėlyvas reiškinys. Tos, kurios šitaip tikrindavo, buvo mačiūsios, kad vyresnės moterys tikrindavo kitaip, labiau išoriškai, nepažeisdamos bekepančios duonos: „Kreiveniškių k. Karazijienė (63 m.) pasakojo, kad jos augime motina duonos iškepimą nustatydavo nosimi” (4; 59). „Nosj dada prē bokano, ir jegu pakinčia nosis, tai gerai tadu jau. Bandydavo do ir Aleknieną (anya), matydavau, kad nosj spaudžia prē bokano. Aš tai ne, jau, būdavo, unt valundų tiktais” (12). „Mama dėdavo nosj prie duonos kepaliuko” (32, 43, 22). „Kai išema iš pėčiaus, koktų dadavo unt bokanų. Jeigu jau kakta pakinčia, tai, skaitos, jau išképus duona” (40). Dauguma duoną tikrindavo „dunksnodami” į kepalą apačią, vadinamajį padą. „Jei skamba – iškepus” (42, 33), „duslus garsas – dar neiškepus” (24). „Iškepusių duonai barška apačia” (41). „Išstraukia ir pabarbina, jau kad dunda gražiai, tai tadu jau išképus donyta” (29).

Išeiti palikus pečiuje kepančią duoną ir leisti jai perkepti ar sudegti šeimininkė negalėjo net ir didžiausios bėdos verčiama. Tai būtų buvę beveik tas pat, kaip ir leisti žmogui numirti, nepasistengus išgelbėti jo gyvybės. „Supyko Kilkus su Kilkuvėni, susibara. Soko Kilkuvėna: „Bala nemoti, Iakiu pas motut!“. Išlakė, atolakė šitupus vieškelio. Dunkt tik mintin – nugi duona pėčiu! Képgi, soko, paliksi duoną pėčiu! Ir pargrįzo. Kol duoną išėma iš pėčiaus, viša, ir pérėjo pyktis, ir nebéraikė lakt” (40).

Iškepusi duona buvo vandeniu nuprausiamama, ant balto drobės padedama, balta drobe užklojama.

Ir štai duona jau ant stalo. Tévas persižegnoja (38, 39), paémęs kepala raiko ir taria: „Skolsyk, Dieve, duonos kad turatumam par visus matus“ (39). Visi, esantys prie stalo, prieš pradédami valgyti, taip pat persižegnoja (40).

Kepalą stengdavosi prariekti rytą, tada duona bus skalsi ir niekad neišeis iš namų (24), tačiau pirmadienio rytą kai kas vengdavo prariekti naują kepala, kaip kad tą dieną vengdavo pradéti didelius darbus dirbtį (46). Kai kur buvo paprotys prariekus pirmajį kepala kampelį mesti ant auksčio „prosenelių vélėms“ (28), „prosenių vélėms ar dviacioms bei dievybėms“ (3; 34), „kad palas negraužt duonos, ar kad derlius gerēsnis būt“ (39). Su kampeliu – tiek pirmo, tiek ir bet kurio kito kepalio – elgtasi jvairiai. Kartais jį suvalgydavo gospadorius (16, 43). Neretai jį atiduodavo vaikams, kartais netgi pasakydami: „Valgykit, vaikai, kampelj – būsit raudoni“ (22). Kai kur kampelj vaikams ar vyras žmonai duodavo linkédami, kad kas j kūmus paprašytų (29, 18, 30, 23). „Sakydavo, kad kumpelius kai volgysi, tai kūmuos paprašis. Kūmuos ne kékvienu prošo, pasirenka, kad būt geri krikšto téval. Ir vaikas, atseit, toks bus, koké krikšto téval“ (46). Dažnai kampelj duodavo marčiai arba vedusiam sūnui, ištékėjusiai dukteriai linkédami susilaukti sūnaus, kartais ir dukters, sakydami: „Tau kumpeliukas, kad būtū sūneliukas“ (31); „Kam kumpelis – tam sūnelis“ (45); „Va, tau kumpelis, tau Dievas sūnėlį. Va, tau žiauberyta, maž tau Dievas dos dukteryt“ (40). Tikéta, kampelis, apvalumas gali suteikti visapusišką pilnatvę, kad kampelis yra kupinas kažkokios ypatingos galios, žmonės, suvalgę kampelj, turėjo tapti sveiki, stiprus, labai gyvybingi, vaisinę, galėjo įgauti tam tikrų dvasinių savybių, reikalingų krikšto tévui ar krikšto motinai. Senovėje kampelis galbūt buvo Pačiam Dievui skirta pirmoji riekė, Jo Paties palytėta ir palaiminta.

Samdiniams, baigusiems tarnybos laiką, gospadoriai jidėdavo paviržio – duonos kepala. Kai kurie gospadoriai kepala jidėdavo prapjautą (22, 34), kampelj pasilikdami namie, „kad neišneštu duonos visos iš namų“ (24). Ko gero dėl tos pačios priežasties ir „laidotuvėse, išlydint numirėl, ant galio stalo padédavo pusę kepalio“ (26). „Uždengus karsą, namiškiai duoną dėdavo ant stalo, kad, kai mirusį išneša, neišneštų iš namų dalios“ (42). Kai kur, išleidžiant iš namų mirusį gospadorių, ant stalo padédavo net kelis kepalus, „kad gospadorius, išeidamas iš namų, pilnus namus palieka“ (40). „Kol mirusysis būdavo pašarvotas, tol

toje patalpoje ant stalo gulédavo duonos kepalas. Buvo manoma, kad vėlei reikalinga duona“ (24). „Čia, va, tokia Totoroičia Onya vėnoj vietoj gaspadinovo. Ir buvo gospadorius numirės, tai aplink gospadorių unt solų – nei vainikų, nei kvėtkų seniau gi nebūdavo – apdėjo aplink, soko, bakanais duonos“ (40). „Per Vélines nešdavo ubagams duoną, kad kalbėtų už jų mirusių vèles. O Kūcių vakarą stalo nenukraustydavo, palikdavo duoną, tikédami, kad ateis mirusių vélés valgyti“ (35).

Per Kūcias (27, 33), per Kalédas (36, 37), per šv. Jurgi (20, 37) ir gyvuliams buvo duodama duonos, taip pat – jiems susirgus ar labai pavargus – stiprybei palaikyti: sunkiai dirbusiam arkliui, atsivedusiai kumelei, karvei. „Kumala jegu apisarga, tai duodavo rugienių miltų su madum no visokių ligų. Jau rugieniai miltai tai buvo didžiausia liekarsta“ (40).

Duona, rugeniais miltais žmonės gydydavosi daugelį ligų – reumatą, „rožę“, išsikélusias „skaudes“, akių ligas, gyvatės įkandimą, pykinimą, danties skausmą, „priemėtį“. Duoną valgydavo, „kai éda rémuo“, „kad nepristotų kosulys po pirties“, ją dėdavo ant sumuštų, skaudamų vietų. Duona išvarydavo rakštį, traukdavo karštį.

Buvo manoma, kad per lauką pernešta ir iš kitur atnešta duona yra šventa ir skani (3; 35). Kaimynės viena kitai nešdavo paragauti duonos – ar skani duona išėjusi (39). „Parsineš duonos iš sveicių, bažnyčios ar gržę iš miško, duonos likučius duodavo vaikams, sakydavo, kad tai, „kiškio pyragas“ (35). „Kai teté išvažiuodavo miškan, tai visadu tos pačios duonos, kur būdavo jsidėjis, atvaždavo, tai sakydavo, kad „kiškio pyragas“. Tai, jéjam, tadu tai jau nepasdalijam, kėp griebdavom abidvi [seserys – L. D.]. Labai skani būdavo to duona“ (46). Duona yra duona, ir ji negali nei pasenti, nei tapti kažkokia atlieka, kurią reikėtų išmesti. Kaip tik ji, panesiota ar pavežiota, atnešta iš sveritur, galbūt įgauna kažkokios nepaprastos energijos ir tam-pa ypatinga, iš „kito pasaulio“ atnešta Dievilio dovana.

Duonos visada skolindavo, nes nepaskolinti duonos – tai ne tik kad neduoti to, kas yra gyvybiškai svarbu, bet ir nepalinkėti Dievo malonės, pašykštėti apvalančio ir padedančio tobulėti dvasinio maisto, reikalingo ir gyvam žmogui, ir mirusiojo vėlei, ir gyvulėliui, kuris per Kūcias, „prakalbės žmogaus kalba“, primena, kad ir jis, kaip ir žmogus, turi nemirtingą sielą. Būtent dvasinį, apeiginį maistą (10; 163–165) valgęs, savo kaimynui bei pragaro vélėms ji siūlęs pasakos „Damartas su pyragais“ (9; 170) vargšas iš senelio – Dievo susilaukia daug malonių, yra gausiai Jo apdovanojamas. O tutuolis Damartas, nepagarbiai pasielges su sutiku seneliu – Dievu, besimégaudamas prabangiu, apeigoms netinkamu maistu (11), kaip išeina į pragarą, taip ir negrižta.

Minėta pasaka mums dar kartą primena, kad maistas, kurį patys valgome ir kitiems siūlome, daro mums didžiulę įtaką, kad valgydami galime tobulėti arba degraduoti.

Turime labai turtinges duonos kaip dvasios maisto gaminimo ir apsiėjimo su ja papročius. Būtų gerai, jeigu jie taptų dvasiškai tobulėti mus įkvepiantį gaiviuoju šaltiniu.

NUORODOS:

1. Śrī Śrīmad A. C. Bhaktivedanta Swami Prabhupāda. *Bhagavad-gītā*, Kokia ji yra. – The Bhaktivedanta book trust, 1990.
2. Bhagavad-gītā, kurią, beje, į lietuvių kalbą pirmasis išvertė ir lietuviams rekomendavo Vydūnas, turėtume laikyti savo šventraščiu. Bhagavad-gītā, – tai veda, „absoliuti tiesa, apriekšta aukščiausio dievo asmens visiems materialaus pasaulio žmonėms. Tai visų indoeuropietiškių tautų pačios seniausios dvasinės žinios, užrašytos sanskrito kalba, kuriai iš dabar gyvuojančių indoeuropietiškų kalbų lietuvių kalba yra pati artimiausia. Kai kuriose indoeuropietiškose kalbose žodžių šaknys „vaid”, „ved”, „vyd” reiškia vidinį regėjimą, dieviškajį žinojimą, išmanymą. Pavyzdžiu, sanskr. „veda” – absoluti tiesa, „vydā” – žinojimas, liet. „vudraga” – vydėtoja, regėtoja, „nevidonas” – neišnėmėlis, „vaidė”, „vaidentuvė” – vaizduotė, latv. „vīdēt” – matyti, „nevaida” – néra, rus. „видеть” – matyti, regėti, „ведать” – žinoti.
2. Kudirka J. Užgavénés. Etnogr. studija / Lietuvos liaudies kultūros centras. – Vilnius: Mokslas, 1992.
3. Dundulienė P. Duona lietuvių buityje ir papročiuose. – Kaunas, 1989.
4. Kriausa A. Duonos kepimas Kupiškio apylinkéje // Gimtasai kraštas. – 1942, Nr. 30.
5. Lietuvių liaudies dainynas. – Vilnius, 1980.
6. Patackas A., Žarskus A. Vestuvinius virsmas. – Prienai, 1993.
7. Balyš J. Lietuvių kalendorinės šventės. – Vilnius, 1992.
8. 1988 m. Kupiškio apylinkėse užrašyti advento, Kūčių, Kalėdų papročiai (straipsnio autorės archyvas).
9. Stebuklingas žodis: Lietuvių liaudies pasakos. – Kaunas, 1985.
10. Vėlius N. Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis. – Vilnius, 1987. – Šioje monografijoje aptariama, koks maistas, senujų tikėjimų požiūriu, buvo laikomas apeiginiu, skirtu valgyti svarbiausių kalendorinių ir šeimoms švenčių metu. Minėtų švenčių metu buvo prisimenami mirusieji ir jiemis buvo gaminami patiekalai iš miežių, žirnių, pupų, grikių Kvietinis pyragas buvo laikomas apeigoms netinkamu maistu.
11. Pasakos „Damartas su pyragais“ turtulolis lepinisos pyragais bei sausainiais, o vargšas valgė pupas. Pasakoje apeiginis maistas priešinamas su apeigoms netinkamu maistu, paprastas, kuklus, tačiau gyvininės energijos turintis maistas – su prabangiu, bet mažai minėtų savybų galinčiu suteikti maistu, dvasinės, padedantis tobuleti maistas – su maistu, tik skrandži prikemšančiu, geismus auginančiu, maistas – auka, duodamas nesitikint už tai jokios naudos, jokio atlyginimo – su maistu, siūlomu norint praturtėti.

PATEIKĘJAI:

12. Aleknienė Elena, g. 1923 m. Kupiškio r., Bikonių k. Gyvena Paketurių k. Užrašė Lina Daukšienė.
13. Augustavičienė Adelė, g. 1920 m. Rokiškio r., Latvelių k. Gyvena Šepetoje. Užrašė Vilija Paukštienė, Gražutė Valaitienė.
14. Baronienė Stasė, g. 1921 m. Kupiškio r., Puponių k. Gyvena Griaūželiškių k. Užrašė Danutė Baronienė.
15. Bekevičienė Marija, g. 1910 m. Kupiškio r., Griaūželiškių k. Gyvena Paberžių k. Užrašė Aldona Leonienė.
16. Blaževičienė Marija, g. 1929 m. Kupiškio r., Puožo k. Gyvena Juodėnų k. Užrašė Rita Liogienė.
17. Braknienė Albina, g. 1914 m. Kupiškio r., Šimonyse. Gyvena Šimonyse. Užrašė Lina Davainytė.
18. Čelkienė Elena, g. 1924 m. Kupiškio r., Vadonių k. Gyvena Adomynėje. Užrašė E. Sertytė.
19. Čėčinienė Elena, g. 1907 m. Kupiškio r., Tumasonių k. Gyvena Noriūnuose. Užrašė A. Čerkauskienė.
20. Davainienė Marijona, g. 1925 m. Kupiškio r., Adomynėje. Gyvena Dapšių k. Užrašė Jurgita Žiukaitė
21. Dyrienė Vanda, g. 1921 m. Kupiškio r., Astravų k. Gyvena Astravų k.; Čiuliepienė Eugenija, g. 1930 m. Kupiškio r., Antašavoje. Gyvena Antašavoje. Užrašė Vanda Muralienė.
22. Gasparevičienė Danutė, g. 1935 m. Biržų r., Štakirių k. Gyvena Salamiestyste. Užrašė Jolanta Vosylienė.
23. Giedrienė Ona, g. 1909 m. Kupiškio r., Mikiškių k. Gyvena Kerelių k. Užrašė Angelė Kovienė.
24. Gronskienė Vincenta, g. 1925 m. Kupiškio r., Niciūnų k. Gyvena Uoginių k. Užrašė Stasė Grubinskienė.
25. Ivanauskienė Albina, g. 1922 m. Kupiškio r., Gaigalių k. Gyvena Gaigalių k. Užrašė Asta Petruytė.
26. Jurėnaitė Adelė, g. 1917 m. Kupiškio r., Gaigalių k. Gyvena Gaigalių k. Užrašė R. Masiulienė.

27. Jurkštaitė Ona, g. 1914 m. Rygoje. Nuo 1918 m. gyvena Dailiūnų k. Užrašė Jolita Pipinienė.
28. Jurkštienė Genovaitė, g. 1917 m. Kupiškio r., Girvalakių k. Gyvena Šimonyse. Užrašė Vladas Ruplėnas.
29. Kanapeckienė Stasė, g. 1924 m. Kupiškio r., Girvalakių k. Gyvena Paketurių k. Užrašė Lina Daukšienė.
30. Kubilius Anélė, g. 1910 m. Kupiškio r., Vilkiškių k. Gyvena Rudilių k.; Bartulienė Bronė, g. 1908 m. Kupiškio r., Dubliškių k. Gyvena Rudilių k. Užrašė Giedré Zaborskiene, V. Ribokaitė.
31. Masienė Ona, g. 1892 m. Kupiškio r., Migonių k. Gyvena Migonių k. Užrašė Adelė Rutkevičienė.
32. Medelinskinė Juzefa, g. 1932 m. Kupiškio r., Skaisgirio k. Gyvena Alizavoje. Užrašė Jolanta Meilutė–Užusienienė.
33. Petrulienė Angelė, g. 1935 m. Subačiuje, Kupiškio r. Gyvena Subačiuje; Jankauskiene Marcelė, g. 1921 m. Kupiškio r., Subačiuje. Gyvena Subačiuje. Užrašė J. Palčiūnienė.
34. Petrulienė Petronėlė, g. 1926 m. Kupiškio r., Laičių k. Gyvena Palėvenėlėje. Užrašė Ona Kručienė.
35. Pumputienė Janina, g. 1931 m. Kupiškio r., Jozonių k. Gyvena Jozonių k. Užrašė Sigutė Mažylienė.
36. Putrimienė Janina, g. 1933 m. Kupiškio r., Juodpėnų k. Gyvena Noriūnuose. Užrašė Jugasė Kavoliūnienė.
37. Sakalas Antanas, g. 1924 m. Kupiškio r., Bugailiškių k. Gyvena Bugailiškių k.; Sakalienė Genovaitė, g. 1944 m. Kupiškio r., Miškinėlių k. Gyvena Bugailiškių k. Užrašė Neringa Lapienytė.
38. Skemundriene Albina, g. 1936 m. Kupiškio r., Bugailiškių k. Gyvena Bugailiškių k. Užrašė Aldona Matarienė.
39. Totorienė Genovaitė Ona, g. 1926 m. Kupiškio r., Drūlėnų k. Gyvena Paketurių k. Užrašė Lina Daukšienė.
40. Totorienė Leonora, g. 1932 m. Kupiškio r., Žaidelių k. Gyvena Žaidelių k. Užrašė Lina Daukšienė.
41. Vaiciulienė Janina, g. 1925 m. Biržų r., Papilio k. Gyvena Prusagalės k. Užrašė Laima Dešriuenė.
42. Vaitiekūnienė Genovaitė, g. 1935 m. Kupiškio r., Gyvakarų k. Gyvena Palėvenėlėje; Petrulienė Ona Birutė, g. 1935 m. Kupiškio r., Suvainių k. Gyvena Žaidelių k.; Vilimienė Vanda, g. 1927 m. Kupiškio r., Drūlėnų k. Gyvena Žaidelių k. Užrašė Valda Senvaitienė.
43. Varanauskaitė Vlada, g. 1934 m. Kupiškio r., Abejutų k. Gyvena Abejutų k. Užrašė Gražina Kigaitė.
44. Vilemienė Ona, g. 1936 m. Kupiškio r., Virbališkių k.; Gyvena Virbališkių k. Keršulienė Ona, g. 1912 m. Kupiškio r., Virbališkių k. Gyvena Virbališkių k. Užrašė Laima Čejauskienė.
45. Zulonienė Bronė, g. 1924 m. Kupiškio r., Melaišių k. Gyvena Šimonyse. Užrašė Vilma Zulonaitė.

AMONG THOUGHTS

The spiritual bread

Lina DAUKŠIENĖ

This article is aimed at approaching a Lithuanian rite of baking bread as a process of making spiritual ethnic food. The rites discussed in it testify to the fact that bread was regarded as spiritual food, God's grace. A special respect to bread can be recognized in the patterns of behaviour at a time of baking bread, in the attitudes of treating it after it was baked and by its various usages on peculiar occasions throughout life. Lithuanian ethnocultural traditions in this connection may be compared with the concepts about food and eating described in Bhagavad-gītā. The author has found quite a few links between these two traditions. The article is valuable for its comprehensive descriptions on behaviour patterns in a time of making and eating bread. The author was a success in detecting quite a few connections between the two traditions by comparing them. The article is regarded as valuable because the patterns of behaviour during the time of making and eating bread are comprehensively exposed in the descriptions grounded upon the elaborate ethnographic material gathered from presenters.

Mirusiųjų kultas slovėnu liaudies dainose

Alenka GOLJEVŠČEK

Pagal mitinę gyvenimo ir mirties santykio sampratą, gyvujų ir mirusiųjų pasauliai persipina, prasimelkia vienas į kitą taip, kad griežtos ribos tarp jų nelieka. Sugrįžę į gyvujų pasaulį mirusieji kartais būna geri, padeda, pataria ir daro palankų poveikį gamtos bei žmonių vaisingumui; tačiau jie gali išibrauti į gyvenimą ir kaip baisios, kerštingos bei naikinančios jėgos. Todėl pažiūros į mirusiuosius – tai ambivalentiška baimės ir pasitikėjimo, gynbos ir garbinimo, atmimimo ir užmarštis jungtis, kurioje visa tai kartu ir priešinama, ir gretinama. Krikščioniški vaizdiniai apie pamaldžias sielas, atsidūrusias skaistykloje, kurias gyvieji tam tikrais veiksmais ir maldomis gali išgelbėti ar bent palengvinti joms kančias, naujai pertvarkė senajį gyvujų ir mirusiųjų sambūvi. Tai atsispindi daugelyje papročių bei liaudies dainų.

Mirtis nenutraukia ryšio tarp žmonių, pavyzdžiu, tarp motinos ir jos vaikų; atsiliepdama į palikto našlaičio skundą prasiveria mirusių motiną dengianti žemę:

*Jerca šla na žegnan britof,
sem in tje je tekala,
tako Jerca gororila:
„Da bi se odperla zemlja,
černa zemlja, matern grob!”
Se odperla černa zemlja,
černa zemlja, matern grob.*

Jerca éjo į šventus kapus,
tenai blaškési ir
taip kalbėjo:
„O kad žemé atsivertu,
juoda žemé, motinélés karstas!”
Atsivérè juoda žemé, motinélés karstas.¹

O kai alkani vaikeliai, persekiojami pamotës, mirusių motiną prašo duonos, motina atsikelia iš karsto ir jais pasirūpina:

*Preljuba černa zemlja,
le zdaj se ti mi odpri,
da bom jaz domu tekla,
da bom dala sinoma kruha,
da bom dala sinoma kruha!*

*Mati je domu tekla,
je dala sinoma kruha.*

„Miela juoda žeme,
atsiverki man dabar,
kad namo parlékčiau,
kad sūneliams duonos duočiau,
kad sūneliams duonos duočiau!”

Motina namo parlékė
ir sūneliams duonos davė.²

O pamotę ji net prigrasina, jog *vso zdrobila* „visą sudoros”, jeigu ši nesirūpins našlaičiais.³ Sūnus, kurį mirtis nu baudė už padykimą, trečią dieną ateina pažiūrēti, ką veikia jo motina:

Ura še ni dvanajst odbila, Laikrodis dar nė dylikos
nemušė,
je fantič mrtev bio, o bernelis jau buvo negyvas,
njega so pokopali ir pakasė jį
na britof žegnani. šventuose kapuose.

Na tretji večer pride Trečią vakarą jis ateina
k svoji ljubi materi: pas savo mylimą mamą:
„Al spite al bedite, „Miegate čia ar budite,
al vam bleda luč gori?” ar jums bent blyški švieselė dega?

„Jaz ne morem spati,
mi lučka ne gori,
živiljenje premišljujem
od sina ljubega.” „Ak, negaliu užmigtis,
ir švieselė jokia man nedega,
sūnaus savo mylimo
apmästäu gyvenimą.

„Cajt je premišljevati
od sina svojega,
te rajtengo dajali
na strašni sodni den!” Laikas apmästyti
sūnaus savo gyvenimą.
Sąskaitą tu gausi
paskutinio teismo dieną!⁴

Dažnai atsitinka, jog santykiai néra tokie taikūs, ir mirusių artumas gyviems kelia siaubą ir grësmę. Mirës Anžejus, kaip kad pažadėjo būdamas gyvas, ateina pas Micką puokštës; Micka, apakinta laimës, išeina su juo ir iš siaubo numiršta, kai jai tampa aišku, kad jos mylimasis – negyvelis.⁵ Kitame variante mergelė išsigelbėja nuo mirties tik todėl, kad išmuša pusiaunaktį, pragysta gaidžiai, ir kerstaujantys numirëliai netenka jai galios:

„Ko b ne biwa jewa ura dvanajst biti,
petelin ne bli jeli peti,

*petelin ne bli jeli peti,
tok te bli raztrgali te mrtli,
koker kamen v mlinu moko.
Le prid zetró na žegnan britof,
in poglej po tvoj obleki,
na vsakem grob jo je an kosec.*

„Jei nebūtū laikrodis dylikos išmušęs,
ir gaidžiai nebūtū užgiedeoje,
ir gaidžiai nebūtū užgiedeoje,
tai būtū sutrynė tave tie lavonai
tarsi girnos grūdus malūne.
Ateik ryta į šventus kapus
ir pasižiūrėk į savo rūbus –
ant kiekvieno karsto rasi po skiautelę”.⁶

Ne tik patys numirėliai, bet ir jų kaulai yra pavojingi, jeigu žmogus nerodo jiems deramos pagarbos; išdykės bernas randa numirėlio kaulą – *božjo modrost „dievišką išmintį”*:

*Sunu jo je s ta levo nogó,
vrgu jo je s ta desno rokó.*

*Mrtvaška kost pa spregovori:
„Zakaj me suješ, fantič ti?*

*Tvoj očka že zdavnaj v pèklu gori,
napréden bo tri dni, boš pa še ti.”*

Kaire koja jį paspyrė,
sviedė dešine ranka.

O numirėlio kaulas ir tarė:
„Ko čia mane métai, berne?

Tavo tévas seniai pekloj dega,
nepraeis trys dienos, degsi ten ir tu”.⁷

Bela Krajinosa variante numirėlio kaulai apsilanko pas padykėli net vakarienės (svečio numirėlio motyvas), ir tik išmintingo kunigo patarimas išgelbsti jam gyvybę: visą svečio apsilankymo laiką nepratarti nė žodžio:

<i>„Da si samo besedo dal, zdrobile bi te na sončni prah. Kod boš rajžal ino hodil, put mrtvačke kosti stat.”</i>	<i>„Jei tik žodj pratarsi, sumals tave į dulkes. Kur eisi keliausi, neliesk lavono kaulų”.</i> ⁸
---	---

Šioje dainoje išliko senas tikėjimas, jog kai kuriose ypatingose kūno dalyse slypi gyvybinė jėga. Be vidurių ir širdies, tai – visų pirma kaulai, ypač mentikaulis, išskiriantis nepaprastomis galiomis: jis naudojamas burtuose, jo drožlės esą didina vaisingumą, užtikrina apvaisinimą ir t.t. Kaip tik todėl minėti organai taip vertinti liaudies medicinoje.⁹

Gyvieji savo ruožtu į mirusiuju pasauli – į tamsos kraštus, į chtoniškąją zoną, į pragarą – paprastai leidžiasi tam, kad išgelbėtū saviškius, kurie ten baisiai kenčia už savo nuodėmes:

<i>„Twa mate e ta nuw paklē obišana za lase anu tvöj oči obišan za azék</i>	<i>„Tavo motina nūn pragare pakabinta už plaukų, tavo tévas – už liežuvio,</i>
---	--

*nu te dwa jüba brjtra
ni dīnčata ta po paklē.”*

o tie tavo broleliai
po pragarą šoka”.¹⁰

Gelbėjimo priemonė – muzika: skambinti kanklėmis, groti dūdele, švilpti plunksna. Muzika tamsos šeimininkui turi ypatingą galią ir priverčia jį kaip atlygi muzikantui atiduoti savo belaisvius:

*Tan bon si igraw tak lepou,
kai de se čiilo gor v nebou.
Tan de me pitaw šatan vrag:
„Pa kaj za plačo ščeš ti met?”*

Aš ten grojau taip gražiai,
kad net danguje girdėjos.
Klausé manęs šétonas velnias:
„Kaipgi tau atsimokėt?”¹¹

Ši daina, „Muzikantas prie pragaro vartų”, tėsia antikini orfėjiską palikimą, kuris pats veikiausiai sémési įkvėpimo iš dar senesnių šaltinių. Apsilankymas požemyje, kur būva mirusiuju sielos, yra dažnas herojinio epo elementas, susijęs tiek su atsinaujinimo, tiek su péréjimo (iniciacijos) apeigomis. Pragaran nusileidžia Gilgamešas, Heraklis aplanko Hesperidžių sodą, Odisėjas kalbina šeščlius Hade. I pragarą nusileidžia ir Kristus. Dažniausiai apsilankymas pragare reiskia (simbolinę) mirtį, iš kurios gimsta naujas gyvenimas ar bent naujas gilesnis žvilgsnis į pasaulį ir žmogų. Kyla klausimas, ar muzikantas prie pragaro vartų iš tikruju būtent dėl atlygio demonstruoja savo meistriškumą, taip patikusį požemio šeimininkui, pasijutusiam jo skolininku? Ar tik nėra ši muzika gynybinis triukšmas, saugantis nuo piktųjų požemio jégų? Muzikantas sugroja „tris gaidas”, kokių nėra pasaulyje, pasižymintas išreikšta griaunamaja galia:

*Zapýskow no zatrombatów,
paklö te gnilo w tróge...*

Sušvilpė ir sudūdavo,
pragarą į gabalélius skaldė...¹²

Arba muzikantas užstaugia (var. 25) taip, kad sudreba visas juodasis pragaras (var. 29), ateina pats šatan-vrag „šétonas velnias“ ir taria:

*„Kaj vač imet za en von,
ke tkó kruleš pred pekwam?”*

*„Kurj gi nori atgauti,
kad taip staugi prie pragaro vartų?”* (var. 5)

*„Li pojdi notri in vzem duš, kolkor jih hoč,
mi tebe ne mormo poslušat več.”*

*„Eikš vidun ir pasiimk kiek nori sielų,
mes jau nebegalime tavęs klausytis”* (var. 3)

*„Če le še kej dowh godu boš, „Jei dar grosi,
sej vse hudobe en konc bo,” tai visai blogybei galas bus,
sej vse hudobe en konc bo!”* tai visai blogybei galas bus!
(var. 9)

Ar taip primygintai siūlomas atpildas nereiškia baimės? Galima teigti, jog muzikos pragaro gyventojai nepakenčia todėl, kad dainuojama apie Jėzų ir Mergelę Mariją, tačiau tokis aiškinimas gali būti ir velyvesnis. Daugelyje dainos apie muzikantą Sintilavdičių variantų Rezijos krašte kalbama tik apie griaunamąsias švilpimo bei dūdavimo pasekmes. Būtent taip piktosios jégos pasirengimas atiduoti muzikantui jo saviškius tampa suprantamesnis.

Anaiptol nesakau, kad tokis aiškinimas yra vienintelis teisingas. Bet norėčiau atkreipti dėmesį, jog esama dar keleto smulkmenų, susijusių su daina „Muzikantas prie pragaro vartų”, kurias būtų įdomu patyrinėti. Kaip išsigelbėjimas iš pragaro dera su bažnytiniu pamokslu? Kodėl kai kuriuose variantuose motina pyksta arba net prakeikia sūnų kaip tik už tai, kad tas ją išgelbėjo iš pragaro, kur ji gerai sau gyveno – pilstė vyną ir nešiojo raktus, tuo tarpu namie tebus *petlarca* ‘valkata’? Ką reiškia ‘namie’? Kur tai yra? Taip pat ar įnamoma, kad pragaras būtų gerovės kraštu? Ir kodėl sielos, iškibusios šventiko, kad šis jas ištrauktų iš pragaro, vis dėlto žvalgosi atgal?

*Če so se ga bl prjémale,
bl so se nazaj vazírale.*

Jei būdavo jo iškibusios,
vis tiek atgal žvalgydavos.
(var. 5)

*Mater se prime bl odzad,
nezaj se je ozierala
nezaj se je ozierala.*

Motina, prikibusi iš nugaros,
atgal vis žvalgési,
atgal vis žvalgési.

*Če bl se je nezaj ozierala,
bl se je w peku vdierala,
bl se je w peku vdierala.*

Jei vis atgal žvalgysis,
vėl pragaran prasmegs,
vėl pragaran prasmegs.
(var. 15)

Kaip žinoma, draudimas žvalgytis atgal mirusiuju kulte bei maginiuose santykiuose su požemio jégomis sutinkamas dažnai. Visais tokiais atvejais žvalgymasis gali būti tiešiog mirtinai pavojingas. Rožo krašte mergina, norėdama ką nors sužinoti apie būsimą vyra, turėjo padėti ant stalo kepalą duonos, peilį ir tada nuoga nesižvalgydama šluoti. Kai šluodama pasiekdavo duris, turėjo pro tarpkojį pasižiūrėti atgal į stalą, kur ir išvysdavo jai skirtą jaunikį. Po to mergina turėdavo staigiai sprukti, antraip peilis atskridęs durų jai į nugarą, ir ji dar tais pačiais metais mirtę. Slovencij Gradce, kas Joninių naktį neatsigrėždamas triskart apibėgtų tropbą, kiekvienąsyk žvilgteldamas pro vidurinijį langą vidun, kambaryje išvystų viską, kas šiemet nutiks; tačiau jį vytusi juodi šunys, katės žaižaruojančiomis akimis ir juodos kiaulės.¹³ Koroškos apskr. „lekiančių procesijų”, stiprinančių vaisingumą, metu dalyviams tam tikrose vietose buvo negalima pasižiūrėti atgal, nes tikėta, kad iš paskos kartu su jais lekia mirusiuju vėlės.¹⁴ Ir t.t. Tokios papročių išsaugotos sąsajos yra visiškai aiškios: pranašiškas ateities regėjimas žmogui gali atsiverti tik susidūrus su požemio jégomis, kurios kartu užtikrina vaisingumą. Duona – būdinga apeiginė dovana protėviams, o juodi šunys, kiaulės ir katės žaižaruojančiomis akimis – plačiai žinomi jų sim-

boliniai įsikūnijimai. Tačiau kas turi reikalų su mirtimi, pats gali apskrésti jos pavojinga galia, todėl pažvelgti į ją draudžiama. Pagal tą pačią logiką ir Orfėjas amžiams prarado savo Euridikę, vos tik atsigréžė į ją pažiūrėti. Akivaizdu, jog „Muzikante prie pragaro vartų” susiduriame su labai archajiškais mitiniais provaizdžiais, kurie ryškiai kontrastuoja su krikščioniškomis pataisomis.

Kokį platų dviprasmybių tinklą pina analogijos, gerai matome, kai pasižiūrime, kuriems šventiesiems mūsų liaudies dainos suteikia muzikanto prie pragaro vartų vaidmenį. Be neapibrėžtų asmenų (jaunas vaikinas, Francelis, devintasis karalius – „liūdnasis“) ir istorinių figūrų (karalius Matjažas), šis vaidmuo tenka šv. Vidui ir šv. Tomui (išskyrus Rezijos krašto dainas, kur jis be išimčių atitenka šv. Dovydui Sintilavdičiui). Vidas groja artejant vasaros saulėgržai, Vido dieną (birželio 15) prasideda „valstiečių vasara“. Todėl Vidui atiteko pareigos, kurias pagonybės laikotarpiu greičiausiai atlkdavo kokia nors sena Joninių dievybė. Dažnas Vido palydovas yra juodas gaidys (drauge su baltu žirgu jis ir nuolatinis Svetovito atributas), ir jo dieną kai kuriuose kraštuose iki pat mūsų laikų galiojo draudimai, būdingi išimtinai tik didelėms šventėms: griežtas „nedarbas“, t.y. draudimas dirbtį ir lipti į medį, ypač į trešnę.¹⁵ Vidas yra vienas iš 14 pagalbininkų, saugo derlių nuo kenkėjų, gelbsti nuo įvairių ligų, ypač epilepsijos ir akių ligų, sergi avių bandas. Jis – galingas šventasis, besirūpinantis žmonių, gyvulių ir derliaus gerove.

Dar įdomesnis yra šv. Tomas. Jo vardinės (prieš liturginio kalendoriaus reformą) yra gruodžio 21-ą, pačioje žiemos pradžioje. Tą dieną buriamas: iš bato, šlepėtės, paršiukų ir t.t.¹⁶ Jis gina nuo krušos ir audrų: Tomo vytine, supinama jo vardinė proga, „aptveriamas“ laukas nuo krušos.¹⁷ Merginos šventajį prašo vyro:

*Sveti Tamaš,
saj me dobro poznaš:
za tabo bon hodila,
jajca, mast nosila,
vendar za moža
sprosus mi boš!*

*Šventas Tomai,
juk gerai mane pažisti:
paskui tave vaikščiosiu,
kiaušinius, taukus nešiosiu –
bet už vyro
mane ištiekink!¹⁸*

Tomas – labai mėgstamas šventasis, liaudies daina jam suteikia nepaprastų bruožų: Jėzus paskyrės Tomą į „šalį Vinčią“, t.y. „Indiją Komandiją“ – į laimės šalį, kur niekad nei lyja, nei sninga, o kviečiai dera dukart ar netgi triskart. Tai neregėtos gerovės šalis:

*Okolo hodi spečan vol,
v ledjah ma zaboden nošč,
de lehko si odreže
kdorikoli hošč.*

*Na rogha pa sodič ma,
polhen vina sladčega,
de lehko se napije
kdorikoli hošč.*

*Oj Indija,oj Indija,
ti srečna dežela,
z špeha rante cepijo,
z klobas pa (ob)ruče delajo.*

Antai vaikšto keptas bulius
šeone įsmeigtu peiliu,
kas tik nori,
gali atsipauti.

Ant ragų jo – statinaitė,
pilna gardaus vyno,
kas tik nori,
gali atsigerti.

Oi, Indija, Indija,
laimės šalie,
čia lento pjaunamos iš lašinių,
[statinių] lankai daromi iš dešrų.¹⁹

Toji pasakiškoji šalis „Indija“ nepriklauso mūsų pasaulei.
Joque „nė vieno pažtamo nėra“, ir Tomas skundžiasi Jėzui:

*„Kaj si mene lêt postavil,
ne vidim nobeniga romarja,
ne slísim tud nobeniga zvona.“*

„Kodėl mane čia paskyrei,
nematau nė vieno piligrimo,
negirdžiu nė vieno varpo.“²⁰

Indijoje nėra nė mirties, nes pats Tomas ją uždarė statinėje, kai ji ketino neužsimokėjusi pagerti vynelio:

*Tomaž se pa razrđi,
pa božjo deklo v sod zmaši.
Boh je pa Tomažu djal:
„Kam si pa božjo deklo djal,
ker po celem svetu ne zgoni,
obene duše v svet raj ni?“*

O Tomas iširdo
ir dievo mergą statinėn uždarė.
O dievas Tomui tarė:
„Kur dievo mergą déjai,
po pasauli nesivaiko,
nė dūšios rojun nebeatveda?“²¹

Abu požymiai – tiek gerovė, tiek tai, kad apgaunama mirtis, – apibūdina Tomą kaip ryškiai kurentišką figūrą.²² Kaip ir dainoje „Muzikantas prie pragaro vartų“, šventasis savyje jungia du skirtingus, tačiau iš esmės susijusius kultus: falinį vaisingumo kultą ir mirusijų kultą. Šią kultą, tiesą sakant, neįmanoma atskirti, jų tarpusavio ryšys įkūnija būdingą mitinį mirties ir gyvenimo susiliejimą, kurį mums savaip atskleidžia ir įvairūs su mirties kultu susiję papročiai.

Mirtis yra pérējimas, ir kaip visi perējimai, ji pavojinga („nešvari“, „šventa“). Jeigu numirė šeimininkas ir juoba jeigu naktį, buvo žadinami gyvuliai tvarte, o bitėms apie įvyki pranešdavo belsdami į avilius.²³ Gedulas namiškiams

buvo ne asmeninis išgyvenimas, bet pareiga, jis turėjo būti rodomas išoriškai, viešai: gedintieji draskė drabužius, mušesi į krūtinę, balsiai skundėsi. Ypatinga apeiga buvo raudojimas, raudant vardinti velionio geri darbai, duoti nurodymai, kaip jam eiti savo keliu ir pan. Prisiminimai apie šiuos papročius iki mūsų dienų išliko Rezijoje ir Bela Krajinoje.

„Jojli mama, mila majčice, kam grete od mene na dalke pote, na dalke pote nespovratljive. Iz črne gori v ravno pole, saj čete tam najt tri hladne zdence. Kada pridete k prvemu zdenci, ne pite mi vi une vodi, od une vodice glavica boli. „Oi oi, mama, miela mamyte, kur einate, mane paliekate, į tolīmā kelionę, į tolīmā kelionę nesugrižtamą. Iš juodo kalno į lygū lauką, o ten rasite tris šaltus šulinius. Kai prieisite pirmą šulinį, negerkite to vandens, nuo to vandens galvelep skauda“ ir t.t.“²⁴

Visa tai turi mirusiajam akivaizdžiai parodyti, kaip smarkiai jis įskaudino savo šeimą, ją palikdamas. Dažnai buvo insceniuojamas mirties įneštas chaosas: namiškiai apversdavo stalą, išmesdavo iš trobos kėdes ir suolus, paliedavo vandenį ir t.t.²⁵ Visa tai, matyt, buvo daroma gynybiniais tikslais: pasaulis, kuriame gyveno velionis, sugriuvo, ir jo siela, jei panorės sugrižti, jo nebeatpažins. Mirusijų reikėjo paruošti ilgai kelionei: nuprausti, perrenkti geresniais rūbais (paprastai vestuviniais), pašarvoti, uždegti žvakes. Žvakė – apskritai labai artimas žmogaus gyvenimui simbolis, ir jos nuskaitinanti liepsna turi padėti mirusiajam „anapus“ nubusti. Panašūs atributai įvairiuose kultuose bei misterijose buvo naujodami daugelio senųjų kultūrų.

Kadangi mirusysis tik ir tyko progos prasiskverbtu į gyvujų pasaulį, reikia sergëti, kad jis nepabėgtų ir netaptų vampyru. Pavojuj iškyla dar didesnis, jei per jį pasitaiko perskristi paukščiu, peršokti šuniui, katei, vištai ar pelei – visi šie gyvūnai yra chtoniški ir simbolizuojant sielą.²⁶ Todėl numirėlio sergėjimo paprotys lietė ne tik siaurą šeimos ratą, bet ir visą gyvenvietę ir buvo labai svarbus viešas veiksmas. Sergėjimo vietoje būdavo labai gyva: geriam, dainuojamos dainos, daugiausia raudos ar bažnytinės giesmės, o vėliau ir pasaulietinės, pasakojamos kraupios istorijos apie pabaisas ir demonus, žaidžiami žaidimai, pavyzdžiu, *rihtarja bit* „žiedo dalybos“, menamos mūslės ir t.t. Nelaikyti nepadoriai mirusiojo akivaizdoje ir pokštai bei juokas, netgi priešingai: juokas, kaip gyvenimo džiaugsmo išraiška, yra gera maginė gynyba nuo pavojingų mirties skleidžiamų jėgų.²⁷ Dėl tos pačios priežasties pasakojimai, žaidimai ir juokai kartais įgydavo ryškiai erotinį atspalvį, antai Dolenjsko krašte dar Trdinos laikais mėgstamiausias žaidimas sergėjimo metu buvo „vestuvės“, nors bažnyčia ši paprotį įnirtingai persekiojo ir smerkė.²⁸

Svarbus mirusijų kulto elementas buvo maistas. Laidotuviu vaišės reiškė dovaną mirusiajam, ir kuo daugiau būdavo suvalgomai bei išgeriamai, tuo labiau mirusysis buvės patenkintas. Tikėjimą tuo dažnai išreikšdavo maistą tiesiog išbarstydami.²⁹ Velionis turėdavo savo vietą prie stalo, jam buvo priplilama vyno ir t.t. Maistas laidavo apeiginį ryšį su

mirusiuoju ir turėjo užtikrinti, kad vienasyk vėl susitikę jie atpažins vienas kitą. Tą pačią reikšmę turėjo ir duonos dalinimas ant kapo arba per įvairias metines.³⁰ Mirusiujų iškūnijimu buvo laikomi visokie valkatos ir klajūnai, o tai įpareigodavo svetingumui bei dosnumui. Protėvių vėlės mėgdavo iškūnyti ir gyvūnuose, ypač paukščiuose, gyvatėse, šunyse, pelėse, avyse, bitėse ir t.t. Jei kuris iš šių gyvių šventą valandą pats ateidavo prie namo, jis buvo priimamas kaip *božji gost* „dieviškas svečias“ ir vaišinamas. Taip pat ir „Velykų svečias“ – gyvūnas (dažniausia gaidys, ériukas, jautis), Velykų dieną kviečiamas prie šventinio stalo ir labai pagarbaijai vaišinamas, – atstovavo protėvių vėlėms. Kai kur (Kosove) tais pačiais tikslais tą dieną maisto išnešdavo laukan ir apeiginiai žodžiai kviesdavo pasivaišinti laukinius gyvūnus.³¹

Per visas šventes mirusieji sugrįždavo į gyvujų pasaulį ir įnešdavo chaosą, siaubą, bet kartu ir gerovę, vaisingumą. Mirusiujų sambūriją vaizdavo ir persirengėliai, kuriems visoje indeeuropiečių teritorijoje buvo būdingi tie patys bruožai: jų eisenos buvo susijusios su mirusiuju diena, kaukės dažnai vaizdavo gyvūnus, o vėliau, kai įgavo žmogaus pavidalą, išsaugojo gyvūninės kilmės atributus: ragus, sparnus, plunksnas ir apdarus iš kailio. Persirengėliai visuomet sukeldavo baisų triukšmą, laikytą jų būdingu „balsu“ („*Geisterstimme*“), nors šiaip buvo nebylūs arba kalbėdavo sudarkyta kalba (šnabždėdami, falchetu). Persirengėliai reikalaujavo sau dovanų, jų elgesys apskritai buvo agresyvus ir palaidas.³² I vienam dažnai būdavo išvedami gyvūnai, jau paleolito laikais vardinė svarbū vaidmenį, – visų pirma arklys ir lokys³³ (*prekmurska rüsa* [neaiškaus gyvūno pavadinimas], kupranugaris ir t.t.; lokio vedžiojimas).

Mitinių demoniškų jėgų siautėjimas visad būdavo susijęs su apsidaužymais ir kumštynėmis, o tai tik sustiprindavo siaubo bei ypatingumo atmosferą. Ir kuo smarkiau juos ta proga „užpjaudavo“, tuo gyviau apie tai būdavo kalbama ir daugiau teikiama reikšmės. Ir simboliskai papjauta auka ne kartą yra tapusi tikra.³⁴ Dar iki mūsų dienų Logé pri Brenginu kaime žmonės prisimena „Užgavėnių“ kapines, kur buvę palaidoti 12 susimušusių tarpusavy persirengėlių, o iš kiekvieno kapo išaugę po šventą lazdyno medij.³⁵ Todėl šiuos pačius persekiojo tiek bažnyčia, tiek valstybė, kiekviena savais sumetimais ir savo metodais, tačiau galutinai išnaikinti taip ir nesugebejo.

Taigi mirusiujų kulto papročiai yra ryškiai ambivalentiški: viena vertus, mirusieji be jokių sentimentų varomi lauk iš gyvujų pasaulio, ir bet kokia galimybė jiems grįžti užkerama, o antra vertus, pageidaujamas ir net organizuojamas jų sugrįžimas. Kaip tik šioje dviprasmybės erdvėje, kur galioja draudimas ir jo nepaisoma, gyvenimas kaskart prisielicia mirties ir atvirkščiai – tarp amžinų būties antitezių.

Versta iš: Goljevšček A. Kult mrtvih v slovenski ljudski pesmi // Traditiones 7 – 9: Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti. – 1982. – P. 159-167.

Iš slovénų kalbos vertė Laima MASYTĖ

NUORODOS:

1. Štrekelj K. Slovenske narodne pesmi. – P. 351.
2. Ten pat. – P. 344.
3. Glonar J. Stare žalostne. – Ljubljana, 1939. – P. 132.
4. Slovenske ljudske pesmi I (SLP). – Ljubljana, 1970. – 40/1. [Toliau visi tekste nurodomi dainų variantai – iš šio rinkinio. *Čia ir kitur laužtiniose skliaustuose pastabos vertėjos.*]
5. Lenoros motyvas, žr. SLP 59/A6.
6. SLP 59/A 3.
7. SLP 39/10.
8. SLP 39/3.
9. Möderndorfer V. Ljudska medicina pri Slovencih (LMS). – Ljubljana, 1964. – P. 191–192; taip pat jo: Sežgani in prerojeni človek. – Ljubljana, 1961. – P. 80, 81 – Šiai dainų grupei priklauso ir visoje Europoje paplitusi baladė *Gosli iz človeškega telesa izdajo umor*, žr. SLP I. – P. 301, Nr. 52.
10. SLP 48/1.
11. SLP 48/14.
12. SLP 48/12, taip pat žr. 18B, 21–26, 28, 29.
13. Kuret N. Praznično leto Slovencev (PLS) II. – Celje, 1967, 1971. – P. 122, 123.
14. Šašel J. Leteće procesije ob Gospovetskem polju // Slovenski etnograf. – T. V. – Ljubljana, 1952. – P. 148.
15. PLS II. – P. 81.
16. PLS IV. – P. 110.
17. PLS II. – P. 204.
18. Merku P. Ljudsko izročilo Slovencev v Italiji. – Trst, 1976. – Nr. 282, p. 218.
19. Š 577/1.
20. Š 571.
21. Š 579.
22. Galbūt tai du skirtinių įvaizdžiai, su vienu vardu susiję visai atsiskirtinai. Tačiau tokie atsiskirtinumai paprastai irgi turi savo vidinę logiką. [Kurentai – Užgavėnių persirengėliai Rytų Slovėnijoje.]
23. Novak V. Slovenska ljudska kultura (SLK). – Ljubljana, 1960. – P. 187.
24. Š 6346.
25. SLK. – P. 189.
26. Čajkanovic V. Mit i religija u Srba (MRS). – Beograd, 1973. – P. 303–306.
27. Apie perdėtą linksminimąsi šermenų ir laidojimo metu žr. Gašpariková G. Pričaje priča pri čuvanju mrtvih // Rad XI kongresa Saveza folklorista u Novom Vinodolskom. – Zagreb, 1966. – P. 340–345; taip pat MRS. – P. 108–127.
28. Trdina J. Izbrano delo III. – Ljubljana, 1968. – P. 81–95, ypač 92–93.
29. Ypač serbų „slava“, t.y. Vélinės, protėvių garbinimas, žr. MRS. – P. 202–205.
30. SLK. – P. 192–193.
31. MRS. – P. 224.
32. MRS. – P. 278–281, taip pat Kuret N. K fenomenologiji maske // Traditiones 2. – Ljubljana, 1973. – P. 111, 116–117.
33. Raphael M. Wiedergeburtsmagie in der Altsteinzeit. – Frankfurt am Main. – P. 190.
34. Kuret N. Ljubljanska igra o paradižu in njen okvir // Razprave II/IV. – Ljubljana, 1958. – P. 226–227. Galbūt tai paaiškintų panasų serbų paprotį, kai susitikę du apeigų būriai neužleisdavo vienas kitam kelio (ta pati taisykla galiojo ir piršliams), vadinas, turėdavo ikykti kova. Tokią susidurimų aukas laidodavo speciaiлюose vietose, nes bažnyčia atsisakydavo juos laidoti kapinėse, mat aukos mirė atlikdamos „klaidingas pagoniškas apeigas“. Serbų šaltiniai dar mini „Kalėdų“, „Lozorinių“, „Rusalijų“, „piršlybų“ kapines – žr. Zečevic S. Elementi naše mitologijėje u našromi obredima uz igrą. – Zenica, 1973. – P. 97.
35. Gasparini E. Il matriarcato slavo. – Firenze, 1973. – P. 450.

Salmanas Rushdie „civilizacijų konflikto” teorijos požiūriu

Egdūnas RAČIUS

*„Šétoniškų eilių”, knygos,
kuri yra prieš islamą, Pranašą ir Koraną,
autorius ir visi tie, kurie yra susiję su jos publikavimu,
žinodami jos turinį, yra pasmerkiami myriop.*

Ajatula Rüchula Khomeini

Daugiau kaip prieš tuziną metų po pasaulį pasklido islamiškosios Irano revoliucijos lyderio ajatulosa Rüchulosa Khomeini 1989 m. vasario 14 d. paskelbta fatva – mirties nuosprendis iš Indijos kilusiam, Didžiojoje Britanijoje gyvenusiam musulmonui rašytojui Salmanui Rushdie už jo romaną „Šétoniškos eilės”. 1989-ieji buvo visuotinio įtūžio metai, kai Europa ir Šiaurės Amerika piktinosi paskutiniu netrukus (tais pačiais 1989-ais metais) mirsiančio Irano lyderio akibrokštui „civilizuotam” pasauliui, o islamo pasaulis virė nuo įtūžio ir troškimo susidoroti su atsimeteliu (taip jis traktuojamas žymioje fatvoje) rašytoju. Nuosprendį paskelbus, Rushdie pasislėpė nuo galimų fatvos vykdytojų, knyga tapo populiaru, su vertėjais ir leidėjais grasinta susidoroti (o keletu atvejų prieš juos panaudotas smurtas), buvo išaldytu Irano ir Didžiosios Britanijos diplomatiniai santykiai. Po dešimtmečio, jau susilpnėjus ajatulosa Khomeini kultui Irane, Irano Vyriausybė oficialiai atsiribojo nuo fatvos, formaliai panaikindama grėsmę rašytojo gyvybei (Irano Vyriausybė 1989 m. buvo pažadėjusi apvalią sumą rašytojų nužudysiančiam asmeniui). Tuo skandalas lyg ir baigėsi. Tačiau liko neatsakyta daugybė klausimų, kurių pagrindinis šiame straipsnyje – ar Rushdie atvejis matytinas kaip civilizacijų konflikto, kad ir neigalaikis, bet vis dėlto ryškus pasireiškimasis? Tarp kitų klausimų – kas knygoje yra tokio siaubingo, kad reikėjo pasmerkti jos kūrėją myriop? Ar musulmonų pasipiktinimą sukelusios mintys tebuvo rašytojo neatsargumas; o gal jis tyčia norėjo juos išskaudinti savo kūriniu? Ir apskritai, ar kas nors turėjo teisę paskelbti Rushdie medžioklę ir kvieсти su juo fiziškai susidoroti?

Istorijos dekonstruotojas

„Šétoniškos eilės” néra nei vienintelis, nei pirmas Rushdie kūrinys, užtraukęs grupių ir net valstybių pasipiktinimą juo. „Gédą” – knyga, kurioje Rushdie perpasakoja Pakistano istoriją, buvo uždrausta Pakistane. Kuo šį kartą nejiko rašytojas? Pirmiausia tuo, kad iš pamatų sugriauna pompastikos pilną skelbiamas Pakistane kuriamos gerovės

iliuziją. Padalinus britų Indiją ir besikuriant nepriklausomam Pakistanui, jo „tėvai” skelbė sukursią Indijos subkontinento musulmonams dvasinį bei materialinį rojų. Tačiau Pakistanas ne tik kad netapo rojumi, jis liko viena skurdžiausiai pasaulio valstybių. Tieki materialine, tieki ir dvasine prasme. Pakistano valdžia per visus keturis dešimtmečius (knyga išleista 1983) nesugebėjo sukurti stabilius valstybės, tuo paversdama šimto milijonų jos piliečių svajones niekais. Rushdie meta atvirą kaltinimą visoms Pakistaną valdžiuioms civiliniams valdžioms bei karinėms chuntoms – anot jo, valstybės lyderiai nebuvu pajėgūs valdyti. Maža to, net jei jie ir būtų buvę kompetentingi, jie buvo pernelyg užsiémę asmeninės gerovės ir garbės vaikymusi. Todėl Pakistano valstybės istoriją Rushdie parodo kaip menkystų asmeninių vaidų ir dramų istoriją. Rushdie Pakistanas yra visų pirma istorinė klaida, kuri ne tik kad nebuvu ištaisyta, bet dargi virto nuolatine nesékme. „Gédą” galima skaityti keliopai: ir kaip alternatyvia (tikraja) istorija, ir kaip reoliucinį veikalą, nors tiesiogiai nekviečiantį sukilti ir nuverti esamą valdžią, bet neabejotinai siekiantį „atverti akis”, visų pirma patiemis pakistaniečiams, taip pat ir su Pakistano režimais koketuojančių šalių vadovams bei piliečiams. Pagaliau šią knygą galima skaityti kaip asmeninio skausmo išraišką – Rushdie ne vienoje knygos vietoje atvirai prisipažsta, kad jam skauda dėl Pakistano, dėl jo žmonių, vienu iš kurių jis laiko ir save.

Bet kas, susipažinės su Pakistano istorija, kiekviename personaže lengvai atpažins realius šios valstybės lyderius bei politinius veikėjus – Ali Džiną, Zulfikarą Ali Buto, jo dukrą Barazir Buto, generolą Ziją al-Chaką ir kitus. Visi jie rašytojui yra tiesiog niekšai. Todėl natūralu, kad Pakistano valdžia neapsidžiaugė tokios knygos pasiroydymu. Vis dėlto dėl „Gédos” Rushdie nebuvu paskelbta tarptautinė medžioklė.

Panašus likimas anksčiau (1981) išliko ir „Vidurnakčio vaikus“. „Vidurnakčio vaikuose” Rushdie išardo indiškają iliuziją – Indijos valstybės gimimo naktį gimusieji, kaip ir pati Indija, nepateisina lūkesčių. Maža to, Indiros Gandhi vyriausybė užgniaužė vidurnakčio vaikus, o kartu ir Indijos potencijas. Abi knygos yra autobiografinės ir parodo Rushdie kosmopolitiškumą – jis save tapatina tiek su multikultūrine Indija, tiek su musulmoniškuoju Pakistanu, tiek netgi su desakralizuota Britanija. Abi knygos yra ir politiškai angažuotos.

Imamo įsiūtis

„Gédos“ ir „Vidurnakčio vaikų“ tema (valstybės ir jos piliečių santykis) buvo pratęsta ir „Šétoniškose eilėse“. Tarp Rushdie šioje knygoje plėtojamų atvejų yra du tiesiogiai susiję su islamo istorija: vienas – 1978–1979 metų islamiškoji Irano revoliucija; antrasis – Pranašo Muchamedo veikla nuo pirmojo apreiškimo 610-aisiais iki jo mirties 632-aisiais. Abu atvejus rašytojas perteikia ekstraordinariai – akcentuodamas tuos galimus istorinius aspektus ir faktorius, kurie musulmonams yra absoliučiai nepriimtini, dar daugiau – šventvagiški. Kaip kiekvienos šių temų pagrindą jis pasirenka islamo istorijoje žinomas, bet griežtai neigiamus argumentus. Tiesa, yra dar ir trečioji tema – imigrantų iš Indijos gyvenimas Britanijoje. Ši tema persmelkia visą knygą ir pačiam Rushdie yra ne mažiau svarbi nei „islamiškosios“ temos.

„Gédos“ ir „Vidurnakčio vaikų“ problematika pasistumia Vakarop: rašytojas koketuoja su gyvaja istorija – 1979-ujų islamiškajai Irano revoliucija. Savo kūrinyje dekonstruodamas šį neseną įvykį, Rushdie švysteli sauja akibrokštų tuo metu dar gyvam revoliucijos lyderiui ajatulai Khomeini. Pa-stebėtina, kad Indira Gandhi bei Zija al-Chakas taip pat tebebuvo gyvi, kai Rushdie juos aprašė.

„Šétoniškose eilėse“ (1988) Khomeini vadinas tiesiog Imamu. Islame imamo titulas reiškia arba vedantijų maldą (sunitams), arba dvasinį ir politinį bendruomenės vadovą. Pastaroji prasmė būdinga šyjitiniam islamui, kuriame imamato institucija kristalizavosi devintame ir dešimtame amžiuose. Kad knygoje kalbama būtent apie Khomeini, galima suprasti iš daugybės detalių – Imamas gyvena trempyje Paryžiuje, iš kur skelbia savo ideologiją, jį persekioja SAVAK – slaptoji Irano policija. Tai – Khomeini gyvenimo detalės. Tik Imamas rezga imperatorės Aišos nuvertimą, o istorinis Khomeini veik porą dešimtmečių (nuo 1963) siekė Pehlevio dinastijos šacho režimo pabaigos. Bent kiek susipažinę su islamo istorija šacho perkūnijimą į imperatorę Aišą ras labai simbolišką: šyjitams Aišos vardas yra lyg keiksmažodis, nes būtent ji, istorinio pranašo Muchamedo jauniausioji žmona, beatodairiškai nekentusi Muchamedo pusbrolio ir žento Aliaus, ginklu pasipriešino pastarojo paskelbimui chalyfu. Šyjitu teologai pristato Aišą kaip didžiausią ne tik šyjitu, bet ir apskritai islamo priešę.

Nors Rushdie savo knygoje tiesiogiai nežieidžia Khomeini, jo sukurtasis Imamas palieka slogą valdingo patriarcho įspūdį – visiškai priešingą tam paveikslui, kuris buvo sukurtas Irano režimo, tuo metu dar beatodairiškai tebe-aukštinusio, beveik dievinusio revoliucijos lyderj. Kadangi islamas draudžia dievinti bet kokį žmogų, Khomeini Irane buvo laikomas imamu, netgi imamu Mahdi, kuris, anot šyjitu dvylikininkų tradicijos, daugiau nei prieš 1000 metų dingo ir kurio sugrįžimo jie laukia pasaulio pabaigoje, kai šis sugrįšias valdyti pasaulio.

„Šétoniškų eilių“ Imamas Dievo pasiuntinj arkangelą Džibrylą tiesiog išnaudoja lyg paprasčiausią savo tarną. Nors šyjitu islame imamams leidžiama daug kas, arkangelo ir žmogaus padėtys hierarchijoje vis dėlto nepainiojamos. Kūrinyje kova tarp imperatorės Aišos ir Imamo yra asmeninės neapy-

kantos išraiška, gi istorinis Khomeini savo ideologijoje skelbė kovojės išimtinai vardin Irano liaudies bei šyjitu islamo įsiviešpatavimo. Savo tikslui pasiekti knygos Imamas paaukoja minias žmonių, kurie eina pasitiki mirties, tikėdami Imamo „Tiesa“, manydami, kad žuvę už jo Idėją jie pateks tiesiai rojun. Imamas teigia, kad žmonės jų myli, tačiau Džibrylas jūriū čia daugiau neapykantos iš nevilties nei meilės. Vis dėlto Džibrylas neturi jokios galios ką nors pakeisti.

Skyriuose apie Imamą ir jo kovą Rushdie išjuokia Khomeini paikybę, atvirai tyčiojasi iš revoliucijos idealų ir pateikia Imamo veiklą kaip garbėtroškos užsispryrėlio asmeninės užgaidas, nesiskaitant su dešimčių tūkstančių Irano tau-tos žmonių gyvybėmis ir milijonų suluosintais gyvenimais. Rushdie metė pirštinę. Khomeini iššūkį priėmė. Jo dūris ir buvo fatva.

Tačiau asmeninis įsileidimas – dar nepakankamas pagrindas fatvai: ne visiems pasaulio musulmonams Khomeini buvo autoritetas (jo propaguojamas šyjizmas galėjo žaverti ne daugiau kaip 15 nuošimčių umos – pasaulinės mu-sulmonų bendrijos, t.y. iki 200 mln. musulmonų). Daugeliui pavienių sunity, o juo labiau sunity režimams jis tikrai ne-imponavo. Asmeninis Khomeini įsileidimas galėjo turėti ne-bent tokį pasekmių kaip ir „Gėda“ bei „Vidurnakčio vaikai“ – knygą galima buvo uždrausti Irane, o Rushdie atimti teisę į Iraną atvykti. Bet Rushdie jam jadavė daugiau kozirių, daugiau ar mažiau paveikusiu visą musulmonų bendriją.

„Šétoniškos eilės“

Pradėti, matyt, reikėtų nuo kūrinio pavadinimo. „Šétoniškos eilės“ islamo tradicijoje yra konkretus terminas, žymintis keletą posmų, kuriuos Pranašas Muchamedas savo sekėjams pateikė kaip apreiškimo (t.y. Korano) dalį, bet po kelių dienų pats jų išsigynė, paaiškinės, kad šias eiles jam padiktavės ne Dievo pasiuntinys arkangelas Gabrielius (ara-biškai vadinas Džibrylu), per kurį Muchamedui ir buvo apreikštas Koranas, bet prakeiktasis Šétonas. Kanonizuotame Korano tekste tų eilučių, žinoma, nėra, bet jos Korano komentatorių dėka buvo išsaugotos. Tekste jos būtų buvusios 53-jojo skyriaus „Žvaigždė“ 21 ir 22 eilutės, o tekstas būtų atrodes taip:

19. Ar matėte al-Lat ir al-Uzā ,
20. Ir kitą, trečiąją, Manat?
21. Štai išaukštintos gulbės,
22. Kurių tarpininkavimo galima tikėtis.

Kas yra al-Lat, al-Uza ir Manat? Pagoniškoje Mekoje, kuriuoje savo pranašišką misiją pradėjo Muchamedas, jos buvo vienos svarbiausių vietinių garbintų dievybių. Todėl eilutės, suponuojančios, kad šios trys dievybės turi galią ir paskutinio teismo dieną galėtų užtarsti prieš Dievą stojušią sielą, pakerta patį fundamentaliausią islamo ramstį – tikėjimą vienintelio vi-sagaliu Dievu, visa ko Kūréju ir Viešpačiu; pagal Koraną, tik Jį vieną privalu garbinti, tik jį vieną kreiptis (1.5: „Tau tar-naujam ir j Tave paguodos kreipiamės“). Korane (112.4) teigiama, jog „nėra Jam prilygstančio“, tuo tarpu „šetoniškos ei-lės“ kaip tik ir prilygina tas tris dievybes Dievui bei įteisina jų garbinimą, viliantis, kad Paskutinio teismo dieną jos užtars.

Kaip tokios eilės apskritai galéjo tapti apreiškimo dalimi? Anot islamo istorijos tyrinėtojų, Muchamedui veiklos pradžioje sunkiai sekési patraukti pagonis arabus savo pusén ir atversti juos į naujajį (monoteistinį) tikėjimą, todėl jis galėjęs ryžtis kompromisiui – priimdamu Muchamedo Dievą arabai būtų neprivalę išsižadėti savujų dievybių ir būtų galėję jas tebegarbinti naujojo tikėjimo rėmuose. Tačiau lieka neaišku, kas privertė Muchamedą netrukus apsispresti ir išsižadėti jau paskelbtu kompromiso.

Rushdie savo knygoje šioms „šétoniškoms eilėms“ skiria nemažai dėmesio, nors ir nepadaro jų kūrinio ašimi. Tačiau būtent su šiomis eilėmis yra susijęs pats šventvagiškiausias rašytojo šventosios islamo istorijos interpretavimas – Rushdie „šétoniškas eiles“ paskelbia esant „dieviškomis“, nes jo kūrinio tekste arkangelas Gabrielius prisipažsta, jog tas eiles padiktavo ne Šetonas, bet jis, arkangelas: „...iš mano burnos teiginys ir paneigimas, eilės ir kontra-eilės...“ Todėl rašytojo pateiktame islamo istorijos variante pranašo apsisprendimas jas atšaukti kyla ne iš Dievo, o tik iš angelo ar net žmogaus. Islamui tai didžiulė šventvagystė, mat, pagal islamo doktriną, pranašas Muchamedas tebuves lgyndas išimtinai Dievo apreiškimui – pats Muchamedas nieko tame nepakeitės.

Atsidavimo religija ir jos skelbėjas Mahaundas

Tačiau „šétoniškų eilių“ pavertimas „dieviškomis“ nėra vienintelis Rushdie nusikaltimas islamui. Kūrėjas dekonstruoja visą Muchamedo – Pranašo – gyvenimą. Pirmiausia jis Pranašą pervadina Mahaundu. Šis vardas, iš pažiūros nekaltas kaip ir bet kuris kitas, iš tikrujų musulmonams yra didžiausias jšeidimas, mat būtent taip žeminamai islamo Pranašas buvo vadinamas Viduramžių Europoje. Angliškai *hound* reiškia „šuva“, tad europiečių vartotos pranašo pravardės musulmonai negalėjo pakęsti. Mahaundą rašytojas apgyvendina Džahilyja pervadintoje Mekoje. Terminas *džahilyja* islame vartojamas „tamsumos, nepažinojimo“ prasme, tad ir švenčiausiojo musulmonų miesto sumenkiniui knygoje islamo išpažinėjai tikrai negalėtų pritarti. Mahaundas Džahilyjoje skelbia „Atsidavimo“ religiją – arabų kalbos žodis *islam* pažodžiu kaip tik reiškia „atsidavimas“. „Šétoniškose eilėse“ pranašas žmones kviečia priimti al-Lahą – tokiu „pakoreguotu“ vardu Rushdie pavadina Dievą. Iprasstoje vartosenoje arabų kalbos „dievą“ reiškiantis žodis rašomas *Allah*. Nebūtų didelės dėl rašytojo variacijos, bet čia akivaizdu sąmoningas kūrėjo žingsnis sugretinti dievą al-Lahą ir deivę al-Latą – jie abu vienas kito verti. Mirties minutę Mahaundą aplanko būtent *al-Lat* – jo išsižadėtoji, o ne *al-Lah*, kuriuo taip tikėjo pranašas.

Rushdie, apsėstas erotinės manijos, vaizduoja Džahilyjos gyvenimą kaip nenutrūkstančią orgiją. Mahaundas mėgina pasipriešinti tokiai nedorai gyvensenai, bet, atsibudės vienos gašliausiu miesto moterų patale, jis sugriauna kurtajį savo šventumo iliuziją. Šventojoje islamo istorijoje daroma radikalai takoskyra tarp arabų pagonių amoralumo ir priemusiuju islamą hipermoralumo: anot musulmonų, iki islamo arabai gyveno tamsumoje – džahilyjoje, o Muchame-

das atnešė šviesą – Koraną. Rushdie „Šétoniškų eilių“ puspaliuose paneigia šią dichotomiją – atsivertę mekiečiai/džahiliečiai netgi dar gašlesni. Kūrinyje Mahaundas, kaip ir istorinis Muchamedas, turi tuziną žmonų. Muchamedo biografai priskaičiuoja, kad Muchamedas vedė 14 kartų, o vienu metu turėjo iki 12 žmonų. Mahaundas taip pat jų turi 12. Skyriuje „Sugržimas į Džahilyją“ rašytojas veiksmą perkelia į milžinišką Džahilyjos viešnamį, kurio Mahaundas nedrīso sunaikinti po pergalingo gržimo į miestą, baimindamas, kad miestiečiai sukils prieš tokį veiksmą. Norédami įsiaudrinti, viešnamio lankytojai prostitutėse ēmė įžvelgti pranašo žmonas, ir pačios darbuotojos taip įsijautė į šį žaidimą, kad visiškai susitapatino su Mahaundo žmonomis – kiekviena iš 12 prostitucių su viena iš pranašo žmonų. Musulmonams tokia rašytojo išmonė, be abejo, negalėjo neskelti pasipiktinimo. Tereikia prisiminti, kokią bausmę islamiškoji teisė, remdamasi Koranu, numato už svetimavimą – mirti užmétant akmenimis. Aprašydamas viešnamio gyvenimą Rushdie neabejotinai taikėsi musulmonams įgelti.

Rushdie savo kūrinyje nepamiršta dekonstruoti ir angelų funkcijos. Abraomiškuose tikėjimuose angelai yra Dievo tvariniai, neturintys laisvos valios, o tik paklusniai vykdantys Dievo paliepimus. Arkangelas Gabrielius yra Dievo ambasadorius žmonėms, per kurį tasai perduoda (apreiškia) savo Žodį. „Šétoniškose eilėse“ arkangelą Džibrylą drasko abejonės, neapsisprendimas, netvirtumas; dar daugiau, jis tiesiogine žodžio prasme grumiasi su pranašu, kuris pasirodo stipresnis ir primeta jam savo valią. Taip apreiškimas tampa žmogaus ir angelo kovos arena, o Dievas lieka „už ekrano“. Rašytojas perkuria islamo istoriją: „Atsidavimo religija“ yra užsprusio, bet vis dėlto žmogaus sukurta. Tai, musulmonų akitis, reiškia visišką Rushdie atsimetimą nuo islamo.

Čia paminėta tik keletas stambiausių šventvagiškų Rushdie islamo istorijos interpretacijų. Jų „Šétoniškose eilėse“ esama ir daugiau, bet net ir už išvardintas, juoba paskleistas viešai, jų autorius neabejotinai užsitarinavo musulmonų neapykantos. Khomeini tuo pasinaudojo – jo fatva kalba ne apie asmeninį jšeidimą, net ne apie režimo ar tautos jšeidimą, o ne mažiau kaip apie visos umos jšeidimą išniekinant tai, kas visiems musulmonams brangiausia – vieno Dievo principą, Muchamedo kaip pranašo misiją, Korano kaip dieviško apreiškimo tikrumą. Khomeini, paskelbdamas savo fatvą, ēmėsi kalbėti visų musulmonų vardu. Pasirodo, jis nedaug tesuklydo.

Vis dėlto, ar tai, ką Rushdie parašė savo knygoje, buvo pakankamas pagrindas tokiai musulmonų rūstybei? Ir kokia gi bausmė jam turėtų būti tinkama?

Nusikaltimas ir bausmė

Visose islamo srovėse (tieki sunity, tieki šyjity) vienu suniausiu nusikaltimų Dievui laikomas atsimetimas nuo tikėjimo – *rida*. Islame nusikaltimai skirtomi į nusikaltimus Dievui ir nusikaltimus žmogui. Už nusikaltimus Dievui yra griežtai apibrežtos bausmės – dažniausiai mirties bausmė. Už atsimetimą nuo islamo taip pat skiriama mirties bausmė. Salmanas Rushdie gimė musulmonų šeimoje, todėl bent forma-

liai buvo musulmonas, tad jam taikytina *rida* nusikaltimo kategorija. Tačiau kyla klausimas, kaip apibrėžti, kada individus atsimetė nuo tikėjimo? Be abejo, paprasčiausia situacija, kai žmogus atvirai pareiškia pereinąs į kitą tikėjimą arba paskelbia apskritai nebetikęs Dievą. Rushdie, kiek man žino ma, tokio žingsnio viešai néra padaręs. Tačiau atsimeteliu nuo tikėjimo gali būti paskelbtas ir žmogus, kuris sąmoningai veikia arba kalba prieš islamą. Ar Rushdie „Šetoniškose eilėse” sąmoningai jšeitinėja islamą, t.y. Pranašą, Koraną, Dievą ir t.t.? Sunku atsakyti, ar rašydamas knygą jis sąmoningai sieké igelti musulmonams, nors toks įspūdis susidaro. Viena neginčijama – Rushdie gerai išmano šventąją islamo istoriją, ir jo knyga yra ne sutapimų ir atsitiktinumų virtinė, bet gerai ir nuosekliai apgalvotų sasajų vėrinys. Rushdie pasakė tai, ką norėjo pasakyti, ir pasakė tai sąmoningai, greičiausiai gerai žinodamas galimas pasekmes. Problema ta, kad musulmonai jo žodžiuose išskaitė tiesioginį pasityčiojimą iš šventosios islamo istorijos. To pakanka, kad pilno proto žmogus, suprantantis savo veiksmų galimas pasekmes, būtų paskelbtas atsimeteliu. Toks atsimetėlis, pagal islamiškąją teisę, pašmerktinas myriop. Todėl, žiūrint iš formalios pusės, Rushdie neabejotinai įvykdė nusikaltimą, kuris numatytas islamiškoje teisėje ir už kurį reikia atitinkamai bausti.

Vis dėlto, pasigilinus, problema pasirodo sudėtingesnė. Norint paskelbti nuosprendj, turi būti neginčiamai įrodyta nusikalstama veika, turi įvykti teismas, kuriame parodymus duotų liudininkai, kaltinamasis turėtų teisę į gynybą, o teisėjas, vadovaudamasis teisynais bei bylos medžiaga, paskelbtų nuosprendj. Rushdie atveju nieko panašaus nebuvo. Nebuvo teisinio tyrimo, nebuvo teismo, nebuvo teisėjo. Buvo tik knyga, masinė reakcija į ją ir galiausiai fatva. Čia, matyt, reikėtų prisiminti fatvos paskelbimo sąlygas bei pačios fatvos funkcijas.

Islame istoriškai susiformavo ypatingas teisinis institutas – muftijus. Muftijus – kompetentingas islamiškosios teisės specialistas, kuris turi teisę skelbti teisinius patarimus – fatvas. Muftijaus skelbiamos fatvos yra tik patariamojo pobūdžio ir neprilygsta teisėjo nuosprendžiui, kurį privalu įvykdyti. Į muftijų kreipiamasi kitaip nei į teisėjų – bet kuris žmogus gali kreiptis į muftijų bet kokiu klausimu. Muftijus atsakys, kaip, vadovaujantis šventraščiais ir tradicija, derėtų pasielgti esamoje situacijoje. Norint kreiptis į muftijų, ne reikia įvardyti nusikaltėlio, nereikia nieko įrodinėti ar tirti, nereikia liudininkų. Muftijaus ir teisėjo funkcijos yra griežtai atskirtos, nors vienas ir tas pats žmogus skirtingomis aplinkybėmis gali būti ir muftijus, ir teisėjas. Muftijus gali paskelbti fatvą klausimu, kurio turinys ir subjektas néra jo jurisdikcijoje – pavyzdžiu, Maroke gyvenantis muftijus gali paskelbti fatvą dėl Indonezijos gyvačių valgytojų. Tačiau jis niekaip negali tikėtis, kad į jo fatvą bus sureaguota. Musulmoniškoje valstybėse nusistovėjo praktika, kad valdovas skiria vyriausiąjį krašto muftijų. Tokiu atveju Didžiojo muftijaus fatvos tampa lyg gairėmis valstybės valdymui pagal islamiškus principus. Valdžia, atsižvelgdama į Didžiojo muftijaus nuomonę, skelbia įstatymus, kurie privalomi krašto gyventojams. Galima būtų tapatinti Khomeini su Didžiuoju mufti-

jumi, tačiau Didžiojo muftijaus – valstybės tarnautojo (muftijus, kaip toks, islamo istorijoje buvo nepriklausomas nuo valdžios, o pragyvenimui užsidirbdavo būtent iš fatvų) institutas dažnesnis sunitų kraštuose nei šyjitu.

Khomeini paskelbė fatvą – tam nereikėjo nei tyrimo, nei teismo, nei liudininkų. Bet jo paskelbtoji fatva negalejo būti prilyginta nuosprendžiui, t.y. jos įgyvendinimas nebuvo teisiškai sankcionuotas. Khomeini galėjo – ir tai padarė – pasakyti, kaip, vadovaujantis islamiškosios teisės principais, turėtų būti pasielgta su Rushdie, atsimeteliu. Ir tiek. Tačiau Irano valdžia revoliucijos lyderio fatvą suabsoliutino ir paragino musulmonus „Įvykdyti teisingumą”. Tik neaišku, kodėl už Rushdie galvą buvo pasiūlyta pinigų.

Šyjitu islame, kaip minėta, imamo bei ajatulos institucijos atstoja muftijatą. Vis dėlto paralelių tarp muftijaus ir ajatulos esama: ir vieno, ir kito sprendimai liečia tik tiesioginius jo pasekėjus. Ajatula yra autoritetas tik savo pasekėjams, kurių įspareigojė įvykdyti jo nurodymus. Khomeini, kaip ajatulos, revoliucijos lyderio ir Irano dvasinio vadovo, jurisdikcija apsiribojo Iranu ir galbūt dar kai kuriais šyjitalis imamitais (Irane imamitų šyjizmas yra valstybinė religija). Kitų šyjitu tradicijų pasekėjams bei sunitams Khomeini nebuvo autoritetas, ir jo nuomonės nebuvo paisoma. Britanijoje gyvenantis Salmanas Rushdie net nebuvo Khomeini jurisdikcijoje, ir pastarojo fatva jam negalejo būti kaip nors teisiškai privaloma.

Be to, imamitų šyjizme per amžius nusistovėjo tradicija, kad ajatulos sprendimai nustoja galiojė ajatulai mirus. Todėl Khomeini fatva, jei ji ir būtų turėjusi kokią nors juridinę galią, po jo mirties turėjo būti atšaukta. Taip neįvyko todėl, kad Khomeini paskelbė savo sprendimus amžinais. Vis dėlto Irano valdžia po dešimtmecio oficialiai atsiribojo nuo mirusio lyderio fatvos ir atsižadėjo rašytojo medžioklės.

Rašytojo Salmeno Rushdie romanas „Šetoniškose eilėse” iš tiesų buvo (sąmoningas ar ne) milijardo pasaulio musulmonų įžeidimas. Tačiau Irano dvasinio vadovo ajatulos Khomeini įsikišimas ir fatva, pasmerkianti kūrėją bei su knygos leidbyba susijusius asmenis myriop, buvo nesusipratimas ir aiškus įgaliojimų viršijimas – Khomeini sprendimas nepateisinamas islamiškaja tradicija ir teisiniu poziūriu negalioja. Khomeini fatva, be abejo, buvo ne muftijaus ar ajatulos nuomonė, bet išimtinai politinis žingsnis, kuriuo siekta suvienyti musulmonus priešinant juos su likusių nemusulmonišku pasauliu. Khomeini tiesiog išnaudojo galimybę sustiprinti savo autoritetą musulmonų akys. Ir jam tai pavyko. O kai Irano valstybei toks revoliucijos lyderio „išsišokimas” tapo kliuviniu, jo buvo atsisakyta. Bet grėsmė rašytojo gyvybei, matyt, išliko – dėl jo paskelbimo atsimeteliu musulmonams vis dėlto abejonių néra. O atsimetėlis nusipelno mirties.

Civilizacijos

Ar užsitiesės Rushdie incidentas matytinas kaip civilizacijų konflikto išraiška? Vienareikšmis atsakymas supaprastintų pačią problemą. Visų pirmą, visuotinai néra priimta, ką turėtų reikštį pati savoka „civilizacijų konfliktas“. Ar kad skirtingų civilizacijų atstovai, vedini savų idealų arba sąlygojami egzistuojančių mąstymo ir veikimo nuostatų konkretinėje ci-

vilizacijoje, konfliktuoja vienas su kitu kaip pavieniai tų civilizacijų atstovai? Ar kaip grupės? Ar net kaip ištisos civilizacijos? O kas yra civilizacija, ir kiek jų iš tikrujų yra? Ar galima kalbėti apie pasaulinę civilizaciją arba, kaip kai kas mėgsta sakyti, „metacivilizaciją“ ir jos antipodą – anticivilizaciją? Kas yra „civilizuota“, o kas „barbariška“? O gal apskritai kalbėti apie civilizacijas ir juo labiau apie jų konfliktus beprasmiška?

Kalbant apie musulmonišką erdvę, ar galima teigti, kad egzistuoja (ar bent egzistavo) islamo civilizacija? Kas, be pamatių tikėjimo tiesą, jungia Magribo kultūras su Malajų archipelago musulmoniškomis kultūromis? O kas bendro tarp uigūrų ir bosniakų kultūrų? O tarp Indijos subkontinento musulmoniškųjų kultūrų ir Vakarų Sacharos ar Mauritanijos kultūrų? Ar jas išties vienija kokia nors bendra civilizacija?

Aš asmeniškai laikausi nuomonės, kad tokią darinių kaip skirtingos civilizacijos nėra, nes kultūrių panašumų jungiamų grupių niekaip nepavadinčiau civilizacija. Juolab kad tarp musulmoniškų kultūrų yra tokiai, kurios turi nepalyginti daugiau panašumų ir bendrumų su europinėmis kultūromis nei su kitomis musulmoniškomis kultūromis.

Žinia, S. Huntington savo „civilizacijų konflikto“ teorijoje civilizacijas tapatina su religijomis ar bent jų denominacijomis. Tačiau musulmonų atveju šyjiteti ir sunitai istoriškai patys tarpusavyje daugiau konfliktavo nei taikiai sugyveno. Vis dėlto, jei ir būciau priverstas sutikti, kad yra tokia islamo civilizacija ir tokia Vakarų civilizacija, Rushdie atveju, mano galva, civilizacijų konflikto teorija nepasiteisina. Ir štai dėl kokių priežasties. Rushdie nėra vienos kurios nors civilizacijos atstovas. Jis – kosmopolitas. Jis vienodai gerai jaučiasi tiek musulmoniškoje, tiek induistiškoje, tiek europietiškoje erdvėje. (Nors „Šétoniškose eilėse“ aprašyti imigrantų iš Indijos ir Pakistano patirtys verčia manyti, kad Rushdie nėra patentintas savo tévynainių padėtimi Britanijoje.) Todėl vertinti Rushdie remiantis kurios nors kultūros ar civilizacijos kriterijais nėra įmanoma – jis nė vienai jų nepriklauso. Kita vertus, jis galbūt kaip tik priklauso iškart kelioms kultūroms, kurios, atrodo, pešasi dėl jo kūno ir sielos. Bet čia kyla klausimas – kas lemia konkretų asmenį atstovaujant vienai ar kitai civilizacijai – ar jis pats, ar „civilizacija“? Salmanas Rushdie yra vienas, bet panašių „rushdie“ Europoje yra apie 25 mln. (tiek musulmonų, neoficialiai duomenimis, šiuo metu gyvena Europoje). Kokiai civilizacijai priklauso jie? Ir dar kokie 4 mln. panašių „rushdie“ Šiaurės Amerikoje? O dar tie europečiai ir amerikiečiai, kurie atsivertė į islamą, – ar jie kartu pakeitė ir civilizaciją? O gal Rushdie atvejis atskleidžia kintančią tikrovę – šiandien šnekėjimas apie „civilizacijas“ kaip teritorinius darinius netenka prasmės, ypač Europos ir Šiaurės Amerikos kontekste, kur asmens tapatybę vargai benusako paviršutiniškas prisiskyrimas „civilizacijai“?

O kas gi pirmas radikalai sureagavo į „Šétoniškas eiles“? Ogi Britanijos musulmonai, daugelis turintys tos valstybės pilietybę ir net joje gimę bei augę. Kurios civilizacijos atstovai buvo tie, kurie 1989 metais tūkstančiais rinkosi mitinguoti prieš knygos platinimą ir viešai ją degino? Jei ne Britanijos musulmonų pasipiktinimas „Šétoniškomis eilėmis“, ar musulmoniškame pasaulyje apie šią knygą išvis būtų sužinota?

Būtent iš Britanijos jėžis persimetė į Pakistaną, Indiją, Iraną ir galiausiai paplito po visą musulmonų pasaulį.

Aišku, būtų galima kalbėti apie tai, kad Europos musulmonų radikalizmas Rushdie atžvilgiu parodo Europos, ypač Britanijos musulmonų situaciją – jų integracijos į Britanijos visuomenę fiasco ar bent ribotumą. Tačiau tai, nors ir labai aktuali, vis dėlto šalutinė tema šioje konkrečioje situacijoje. Daug svarbiau suprasti, kodėl musulmonai prisiskyrė Rushdie savo civilizacijai, ir išvysti incidentą kaip vidinį civilizacijų, o ne kaip tarpcivilizacijų. Čia svarbu priminti, kad, pagal islamo teisę, musulmonu gimus asmuo visam laikui yra susijęs su uma – jis arba ji lieka umos nariu tol, kol miršta arba atsimeta nuo islamo. Bet ir tokiu atveju uma turi su juo atsiteisti. Todėl nenuostabu, kad musulmonai išeiviai iš Indijos ir Pakistano taip radikalai sureagavo į Rushdie knygą – jis, vienas iš jų (musulmonų), per knygą išsižada jų ir savo tikėjimo (ne civilizacijos!).

Musulmonai pasijuto skaudžiai pažeminti ir manė turėti teisę gintis. Klausimas tik, kaip? Suprantama, jiems buvo pagerintas gintis pasitelkiant islamiškąją teisę. Ir kodėl gi jie turėtų remitis kuo kitu? Bet ši gynyba, netrukus peraugusi į atvirą ir nuožmų puolimą, vargu ar matytina kaip vienos civilizacijos puolimas prieš kitą civilizaciją. Ir nors kai kurie musulmonai spekulavo civilizacijų konflikto teorija (neva „Vakarų civilizacija“ gina ir globoja Rushdie, su kuriuo „islamo civilizacija“ siekia teisėtai atsiskaityti už skriaudą), incidentas galiausiai apsiribojo kelių valstybių tarpusavio santykiais, t.y. pa- prasciausiai tapo konkrečių ideologijų ir režimų politikos objektu. Natūralu, kad Londonas ir dauguma nemusulmonų gyne Rushdie, bet lygiai taip pat natūralu, kad oficialusis Teheranas, o ir daugelis musulmonų, jų pasmerkė. Kaip sakyta, konfliktuoja ne civilizacijos, bet žmonės.

Reziumuojant būtų galima tarti, kad tiek pati civilizacijų konflikto teorija, tiek jos taikymas Rushdie atveju yra neadekvatus besiklostančiai Europos, o ir Šiaurės Amerikos kultūrinei situacijai. Pirma, vadinamoji Europos civilizacija jau yra paveikta neeuropinių civilizacijų įtakos, o tai, kas iš to mums bematant randasi, nebéra jokia grynakraujė „civilizacija“. Rushdie kaip tik ir yra jos atstovas – neprilausantis nė vienai kultūrinei tradicijai ir kartu priklausantis kelioms. Antra, musulmonams nerūpėjo „Vakarų civilizacija“ kaip tokia – juos domino tik Rushdie, kurį jie prisiskyrė sau (net nebūtinai supokdami tą priskyrimą per „civilizacijų“ prizmę – religijos garbė buvo svarbiau už kokias nors „civilizacines“ tapatybes). Trečia, islamiškoji teisė, kad ir kokia keista atrodyti nemusulmonams, turi būti priimta kaip dalis musulmoniškosios tradicijos. Ji jokiu būdu nėra nukreipta prieš kurią nors civilizaciją, o liečia tik konkretų asmenį musulmoną.

LITERATŪRA:

- Rushdie S. The Satanic Verses. – London & New York, 1988.
- Rushdie S. Gédė. – Vilnius, 1999.
- Rushdie S. Vidurnakčio vaikai. – Vilnius, 1998.
- Al-Quran al-Karym. – Dawla al-Kuwait, 1992.
- A Glance at the Life of the Holy Prophet of Islam. – Qom, Iran [leidimo metai nenurodyti].
- Schacht J. An Introduction to Islamic Law. – Oxford, 1991.
- Momen M. An Introduction to Shi'i Islam. – New Haven & London: Yale University Press, 1985.

Žmogiškoji Marija

Su knygos „Marija Gimbutienė: Laimos palytėta” (Vilnius; Scena, 2002) sudarytoja Austėja IKAMAITE kalbasi Juozas ŠORYS

Kaip atsirado iš esmės pirmoji Lietuvoje „knyga apie” Mariją Gimbutienę? Kaip rutuliojosi Jūsų, knygos sudarytojos, sumanymas?

Knyga buvo sumanya gana seniai, tuo po Marijos Gimbutienės mirties. Kai Georgo Sorošo fondas pradėjo veiklą Lietuvoje ir émė remti „Vyturio” leidykla, mintį apie tokį leidinį „pakišo” Nijolė Kuoliene, kuri tuo metu tvarkė seriją apie garsius žmones (pavyzdžiui, išėjo knyga apie Algirdą Juliu Greima). Buvo paprašyta sudaryti knygą apie Mariją Gimbutienę, siekta, kad ji, kaip žmogus ir mokslininkė, būtų pristatyta vyresniųjų klasių moksleiviams ir maždaug pirmakursiams. Kol surinkau ir parengiau medžiągą, Georgo Sorošo leidybos programa buvo užbaigta, „Vyturys” bankrutavo... Krūva medžiagos liko kaboti ant plauko – nebuvo aišku, kas finansuos knygos išleidimą. Esu dėkinga, kad Darius Kuolys ir Ingė Lukšaitė kreipėsi į Lietuvos tūkstantmečio minėjimo komisiją, kuri sutiko padėti išleisti knygą. Kadangi pasikeitė adresatas, beveik visą knygą teko perdaryti iš naujo. Puslapių skaičius buvo ribotas, todėl darbas su redaktore Ona Daukšiene buvo labai įtemptas ta prasme, kad daugelį tekstu buvo gaila išmesti. Atsirado laiškų, prisiminimų, kuriuos norejosi publikuoti, nes jie gerai atskleidžia Marijos pasaulėžiūrą ir charakterį. Toks šios knygos pagrindinis tikslas ir buvo – Lietuvos skaitytojams Mariją pristatyti kaip žmogų. Buvo atsijoti tokie tekstai, kurie geriausiai, mano nuomone, atspindi jos veiklos sritis, būdą, elgesio su žmonėmis motyvus, santykį su Tévyne (ryšius su giminėmis, požiūrių į tai, kokia buvo politinė padėtis Lietuvoje sovietų laikais ir vėliau). Tai buvo svarbu, nes Amerikoje ji ne syk buvo kaltinta, kad „bendaradarbiau” su komunistais, raudonaisiais partizanais Lietuvoje... Norėjosi parodysti, koks buvo tas „bendaradarbiavimas”. Manau, kad tai pavyko atskleisti. Teisiniagai pastebėjote – ši knyga yra pirmoji Lietuvoje, parodanti Mariją kaip asmenybę, žmogų. Jos išsamią biografiją šiuo metu Amerikoje rengia Joana Marler – padedu jai tvarkyti medžiągą, verčiu tekstus, kurių ji lietuviškai negali perskaityti. Darbas vyks ta jau apie dešimtį metų, o panaudotinos medžiagos dar yra nepaprastai daug. Manau, kad reikalingos ir iškilią asmenybę pristatančios knygos, nes skaitant mokslo darbus, atsiliepimus apie juos, susidaro tam tikras mitas apie žmogų, ir jis dažnai neatitinka tikrovės.

Regis, Amerikoje, Europoje, kitur pasaulyje laisvesnės struktūros veikalų apie ją, be mokslinių studijų ir jų komentarių, nebuvo gausu?

Biografinių darbų nėra, išleista tik straipsnių rinkiniai, pavieniai interviu, žmonių išpūdžiai apie ją.

J knygą pateko ir kitų žmonių nuomonių, atsiliepimų apie ją, vertinimų.

Sakyčiau, tai tik mikroskopinė visas knygos dalis. Vien jau laiškų palikimas – stulbinančiai didžiulis. Net nejsivaizduoju, kaip žmogus gali surasti tiek laiko laiškams rašyti. Be to, – užauginti tris dukras, prižiūrėti sodą, kelauti po pasaulį ir parašyti tokius kapitalius veikalus... Tai nesuvokiamama. Stengiausi į knygą įdėti tokius laiškus, kurie parodytu Marijos žmogiškus ryšius, atskleistų, kiek juose buvo šilumos ir kaip jos su kitažemis žmonėmis bendrauta. Su artimaisiais, likusiais Lietuvoje, ir su brangiais žmonėmis Europoje. Sakoma: prašyk, kad žmogus parašytų laiškų, tada pasakysi, koks jis yra. Manau, kad šiuo požiūriu Marijos laiškai ištisës įdomūs.

Jei prabilote apie laiškus, gal kiek konkrečiau juos aptarkime.

Marijos susirašinėjimas ir su mokslo žmonėmis, ir su artimaisiais visada buvo be galio nuoširdus. Kiek man teko skaityti rusų mokslininkams, tarkim, kasinėjusiems Sibire ar Rusijos pakraščiuose, rašytų laiškų, stebino, kad greta mokslinio aptarimo, klausimų, diskusijų yra ir asmeninio dėmesio dėmuo. Tai laiškai, nustatantys žmogiškajį santykį su dažnai menkai pažistamais tyrinėtojais. Kai pamatai, jog tie, į kuriuos kreiptasi, atsako su panašia šiluma, sukrecia. Susirašinėjimas dažnai vykdavo toliau, ir nesvarbu, ar buvo aptariami mokslo, ar kiti dalykai (tarkim, vaikaičio pirmieji žingsniai).

Susirašinėjimą su giminačiais, manau, daug kas įsivaizduoja, bet, Marijos atveju, tai ne tik pasiguodimai, buitinių rūpesčių aptarimai, pasiilgimo išsakymai. Bandžiau publikuoti tuos laiškus, kurie kartu atspindi ir polemiką, pokalbius apie politinę ir kultūrinę padėtį. Marija visada tuo domėjosi, taip pat ji norėdavo, kad jos darbus rimtai pakritikuotų giminačiai, perskaitytų, kas juose teisinga ar ne. Nebuvo uždarо rato – parašiau ir pateikiau kaip galutinę nuomonę. Ieškota naujo pažinimo būdo. Gal dėl to jos iniciatyva ir atsirado tarpdisciplininis seminaras, kuris iš pradžių vyko pas ją namuose, vėliau išplito; šiuo metu panašus mokslo seminaras organizuojamas Italijoje ir vyksta Marijos Gimbutienės garbei.

Daug lémé, matyt, ir įsisukimas nuo jaunų dienų į visuomenės reikalus, aktyvi pilietinė tévo ir motinos laikysena...

Marija buvo labai gyvo temperamento žmogus, charizminė, švytinti, energinga – tokios asmenybės visada traukia. Trauka pasitarnaudavo tam, kad su ja bendraujantys tyrinėtojai neretai užsidedgavo jos idėjomis, visai pašaliniai žmonės imdavo domėtis tuo, ką ji darė. Marija nuolankiai ir mielai dalindavosi tuo, ką sužinodavo. Ir norėjo gauti žinių iš kitų, kad galėtų papildyti savo pažinimo kladus, panaudoti tyrinėjimams. Atviras santykis su pasauliu. Aišku, stengiausi knygai

atrinkinėti laiškus tų žmonių, kurie yra pažstami platesniams skaitytojui (Algimantas Mackus, Algirdas Julius Greimas, Jonas ir Aušra Jurašai).

Iš laišky matyti, kad per juos išsvystydavo diskusijos, nuomonų derinimas, bet kalbama gana asmeniškai, atvirai.

Būdavo sugebama išlaikyti tiek asmeninį, tiek mokslinį santykį. Tarkim, su Algirdu Juliumi Greimu ir jo šeima draugauta, bet susidarė įspūdis, kad jis labai atsargiai, beveik kaip tėtis bandydavo pakritikuoti, išsakyti abejones, nes jie abu domėjo si panašia tematika – baltų mitologija. Abu šios srities žinovai. Greimas, nesutikdamas su ja, sugebėjo labai diplomatiškai, ne-kategoriskai pasisakyti. Kuo neabejodavo, tam negailėjo geru vertinimų.

Penktajoje knygos dalyje esama prisiminimų, sumišusių su vertinimais. Kaip juos parinkote, juolab kad apskritai esama prieštaringu požiūriu?

Iš tikrujų šioje knygos dalyje stengiausi dėti prisiminimus apie Mariją nuo vaikystės. Ta dalis labiausiai nukentėjo dėl reikalo mažinti knygos apimtį, nes knygoje norėjosi išlaikyti esminiu laiškų pluoštą. Publikuojami Vytauto Kavolio, Bronio Railos (tolimo giminaičio) nekrologai. Čia jidėtas Algirdo Juliaus Greimo vertinimas svarbus tuo, kad knygon pateko tiesiai iš ranakraščio. Kritišką polemiką atspindi Jono Balio pasisakymas ir Marijos atsakymas jam.

Jei ne knygos apimties suvaržymai, pasigesčiau užsienio autorių atsiliepimų.

Tokį darbą yra nuveikęs Marijos brolis Vytautas Alseika. Jis paskelbė straipsnį, kuriame pateikiama išvairių pasaulio mokslininkų atsiliepimai apie Marijos veikalų vertę.

Manau, kad šita knyga suponuoja pretenziją atskirai išleisti Marijos laiškų tomą. Yra didžiulis jų fondas, yra iš ko atrinkti. Įdomu būtų skaityti, kartu tai galėtų būti svarbus jos atminimo jamzinimas.

Kita mažai kam iki šiol prieinama įdomybė – dienoraščio publikavimas. Kuo jis jdomus?

Yra dvi dienoraščio dalys. Pirmają Marija rašė nuo vaikystės iki šešiolikos metų (vienas iš ryškiausių akcentų tame – širdgėla dėl tévo mirties). Tuo tarpu savitai asmeniniai pamästymai, surašyti ant dviejų popieriaus lapų, be datos, rasti dukros Marijos namuose kažkur tarp jos knygų. Iš rašto sprendžiame, kad tai jos paskutinių gyvenimo metų mintys. Mintys, kurias knygoje sąlygiškai įvardijome „Pasaulėžiūra”, – visiems mums buvo didelis atradimas. Užrašuose dominuoja koncentruota mintis, konceptualus vertibių pajautimas, daug pasakantis apie žmogų, žvelgiantį mirčią į akis. Rašyta fizinio stiprumo valandą (paskutiniaisiais gyvenimo metais ne visada ji ir rašiklį ranke išlaikydavo).

J knygą pakliuvo tie jos straipsniai ir recenzijos, kurie mažiau žinomi? Norėjosi supažindinti ar pabrėžti atskiras tyrinėjimų briaunas?

Norėta parodyti, kuo Marija domėjos (Vilniaus krašto realijos, etnografija, etnokultūra, tautodailė), todėl dėti patys pirmieji jos straipsniai. Taip pat pristatyti jos vėlesni, Amerikoje rašyti straipsniai, atspindintys, kokiomis mokslo sritimis ji domėjos.

Per knygos pristatymą sakyta, kad mažai yra archeologų straipsnių, atsiliepimų apie jos darbus. Išties, pirma, jų nelabai ir yra (akmuo į mūsų archeologų daržą), antra, atsiliepimai turėtų būti apie žmogų, o ne vien apie archeologę.

Kokia jos darbų dalis, skelbtų daugiausia angliskai, publikuota lietuviškai? Kas šiuo požiūriu darytina, galbūt numatomai? Kas dar iš nežinomų tekstu galėtų nustebinti?

Tarybiniais laikais nedaug buvo išleista. Tada dauguma jos straipsnių lietuviškai buvo publikuoti „Metmenyse“, kituose iš-eivijos kultūros ir mokslo žurnaluose. Šiaip ji dažnai savo straipsnius rengdavo dviem variantais – lietuviškai ir angliskai, nes angliskieji galėdavo būti publikuoti su daugiau iliustracijų, didesnės apimties, o lietuviškų straipsnių leidybą lemėdavo menkos finansinės galimybės. Jos knygos irgi panašiai buvo leidžiamos – lietuviškasis variantas buvo rengiamas ir redaguojamas atskirai, su mažiau iliustracijų, su teksto santrumpom. Beje, visi jos angliskieji straipsniai yra surinkti (keturi didžiuliai tomų) ir saugomi Vilniaus universiteto bibliotekoje. Tiesa, mano sudarytoje knygoje gal neadekvacių parašyta apie asmenis, susijusius su Marija. Ypač daug būtų galima parašyti apie jos brolių Vytautą, kuris yra atsidėjęs sesers rašytinio palikimo tvarkymui ir sisteminimui. Greta Ingės Lukšaitės, Meilės Lukšienės, Joanas Marler, jis laikytinas vienu svarbiausiu Marijos Gimbutienės biografu.

Krenta j akis Marijos šeimos ir giminės (estate istorikės Ingės Lukšaitės dukra, pedagogės ir kulturologės Meilės Lukšienės vaikaitė) interesų aplinka, atispindinti ir knygoje. Jei ne giminės, jūsų šeimos dėmesys Marijai Gimbutienei, vargu ar tokia knyga apskritai būtų galėjusi pasirodyti.

Marijos mama Veronika Janulaitytė–Alseikienė buvo labai artima su savo seserimi Julija Biliūnienė–Matijošaitiene. Marija, būdama už pusėsėrę Meilę Lukšienę daug jaunesnė, su ja visa gyvenimą labai draugavo. Meilė Marijai buvo kaip vyresnioji sesuo, žmogus, kuriam gali pasipasakoti, pasiguosti. Ne tik gyvenimiskose situacijose, bet ir mokslo kelyje. Marija labai vertino Meilės Lukšienės nuomonę apie jos rašomus veikalus, einamus kelius. Marija, aišku, labai rūpinosi Meilės Lukšienės šeima, mylėjo jos vaikus ir vaikaičius. Savo ruožtu šeima visada labai šiltai priimdavo Mariją. Asmeniškai esu su ja susitikusi, sédėjau jai ant kelių. Man ji būdavo teta Marytė, nors iš tikrujų ji man – trečiosios antrosios eilės močiutė. Tetai Marytei rašydvau laiškus, kuriuose pasakodavau savo įspūdžius, tai, ką išgyvendavau. Žinodavau, kad visa tai bus priimta su džiaugsmu ir šiluma. Gal tai ir nuostabiausia, kad Marija iš visur ją pasiekiantį dėmesį sugebėdavo priimti, nepasididžioti ir tuo pačiu atsakyti.

Jautėte pareigą sudaryti knygą apie Mariją?

Tai buvo mano asmeninis įspareigojimas. Kai buvau maža, Marija man surado ir atsiuntė vaistų, be kurių turbūt nebūčiau išgyvenus.

Ko viliatės ateityje?

Tikimės, kad vertingiausiai Marijos Gimbutienės laiškai bus išleisti. Tą idėją puoselėja Marijos vidurinioji duktė Živilė Gimbutaitė, gyvenanti Amerikoje. Tikiuosi, kad, be savo darbų, jai pavyks surinkti ir sudaryti įdomią knygą, nors tai ir sunkus bei sudėtingas darbas. Jei manės bus paprašyta padėti, miejai sutiksiu, nes įsivaizduoju, kaip tokia laiškų knyga turėtų būti parengta.

BOOKS

The Human Marija

*Folk Culture's worker Juozas Šorys and Austėja Ikamaitė held a discussion on how the edition of a book about the eminent Lithuanian archaeomythologist Marija Gimbutas was produced. In this book, entitled *Marija Gimbutas: touched by Laima* a trying was made to present the revelations on the scientist's spiritual world, world conception, disposition and to confront the question on how she related to the world's scientists, native Lithuania and close relations.*

Turgelių diena

Liudvikas GIEDRAITIS

Du tūkstančiai antrųjų metų liepos penkioliktąją buvau Turgeliuose. Ten tą dieną žydėjo Žolinų šventė. Ką matčiau? Pirmiausia – labai aiškią vieną savo gyvenimo dieną, su giliu giliu dangum, kurio aukštajį tolybę – saulę, aplinkui – kalvotos lygumos, klony – Merkio tarp alksnelių pamestą melsvo šilko kasnykėlį, ant kalvos – galingą rausvai pilką

Visa tai laukė mišių pabaigos... Ir štai aikštę priešais bažnyčią bei gatvelę ēmė tvindyt nenumaldomai iš bažnyčios siūbtelėjės žmonių potvynis. Sušvytavo ir kunigas lyg balta puta. Netrukus bažnyčia ištuštėjo, o sausakimša pasidarė šalia jos. Ant kultūros namų (kurie priešais minėtus vežimus ir stalus su gėrybėmis) slenksčio žvaliai užgrojo kapelia, balta kunigo puta žmonių bangoj létai atplaukė prie kraštutinio stalo, peržegnojo žmones už jo (visi aplinkiniai taip pat persižegnojo), didžiulių šlakstytuvu pamerkdomas į dubenį su vandeniu, plačiais mostais pirmyn, atgal, į kairę, dešinę – sodriai pašlakstė žmones, jų triūso vaisių (tai labai priminė tradicinį laistymąsi, atnešus iš lauko prie trobos paskutinį jauvų pėdą ar pabaigtvių vainiką), palinkėjo šeimininkams dvasinių ir medžiaginių gėrybių, raginamas šio to paragavo ir kartu su jų apspitusiu būriu pajudėjo kito vežimo link: svingūnai, aguročiai, blynai (grikių! grikių!), sūriai, saulėgrąžų galvos, itin sodriai prinokusios, nes vasara buvo saulėta... Vėl – sveikina, žegnoja, šlaksto, linki, ragauna (ragauna ir visi,

akmenų ir plytų bažnyčią, o aplinkui ją, lyg apie kanapétą vištą, – pritupusių namelių kaip viščiukų kupetą. Tai Turgeliai. O Žolinės juose prasidėjo, be abejo, bažnyčioj šventomis mišiomis, kurių, atsiprašau, negirdėjau: žmonių ten buvo tiek, kad nelinkstantys grumdytis, stovėti pingvinų statinėj – šlitinėjo už šventoriaus vartų. Bet ir čia, kaimiškoj gatytej, kuri, anot užrašų ant namų, vadinama *Akmenynės ul. Kamiońska*, nuo pat ryto netruko nei šurmulio, nei margumo. Cia gatvelės pakraščiu buvo ištisusi virtinė vežimų (lyg vėžiai žnyples, ienų ūsus prieš save ištiesusių) bei iš lentų sukalty stalų, ant kurių – žolynai, žolynai ir žolynai – surišti, sustatyti puokštėm, įmantriausiais išradingais guminiais, o tarp jų – vaisių, daržovių ir kitokių valgomų gėrybių rojus: pyragiukščiai, saldainėliai, cukorkėliai, širdelių pavida-lo riestainiukai, sūriai... Ant kiekvieno vežimo ar stalo – po užrašą, iš kokio kaimo visos tos gėrybės: *Pastekt, Žaltuny, Turgielis, Mistuczany, Rogowok, Gołabszyna...* (raidė į raidę).

visiems leistal): pyragai, pipirai, cukriniai grybukai, pomidorai, grietinė, agurkai... Ant slenksčio kapelą pakeitė didžiulis vaikų ansamblis: mergaičiukų juodos liemenėlės, raudoni sijonai, apie kaktą karūna, nuo jos – spalvoti kaspinai per visą nugarą ligi pat kelių, berniukai juodais auliniais batais, pusiau šaroverinėm kelnėm, juodom, mėlynom lie menėm su raudonais atlapų ir kišenių apvadais, raudonai blizgančiais marškiniais... Tai ansamblis iš Lenkijos, nuo Krokuvos apylinkių. Jo esą net kvieсти nereikia, žmonės ir patys žino, kad Turgeliuose tokią dieną yra šventė, tad jau kelinti metai čia atvažiuoja – groja, dainuoja, šoka. Būdamas minioj, „Dzień dobry, Panie“, „Dzień dobry“ tegirdi, ansamblis vaikai vieną po kito rėžia iš savo gimtujų vietų atsi vežtas dainas, o kunigo baltumas jau nutolo prie tolimiausių vežimų ir stalų: morkos, burokėliai, moliūgai, cukinijos, bulvės, mėsų kepinukai, kiaušiniai, višta su karoliais ant kaklo, skarute ant galvos, tešliniai kiauliukai, kiauliukai...

Šiame miestelyje, sakoma, anksčiau buvę labai dideli kiaulių turgūs, todėl esą ir *Turgelių* pavadinimas, ir tie labai mėgstami čia tešliniai kiauliuočiai ant stalų... Tačiau B. Kvilklio „Mūsų Lietuvos“ rašoma, kad toks šios vietovės pavadinimas – iš senojo iikirkščioniškojo papročio švēsti čia vadinausios velinio turgelius, t.y. vėlių turgelius... „Vélinius lietuviai gerbdavę visada, bet ypač vėlų rudenį, švēsdami derliaus nuémimą ir dékodami dievams už dovanas. Šiam reikalui jie suvažiuodavę į religinio pobūdžio susirinkimus, vadinamus „velinio turgelius“... Apie juos rašoma ir XVII a. Vilniaus jézuitų pranešime. Susirinkę žmonės čia linksmindavos, šokdavo, valgydavo ir išgerdavo. Vaišių metu nepamiršdavo ir mirusiuų artimųjų, ypač su šiuo pasaule dar neseniai atskyrusiuojų: prie stalo jiems palikdavę tuščias vietas ir tikėdavę, kad jų vélės (veliniai) ateidavę ir drauge su jais valgydavę, gerdavę. Krikščionių dvasininkai dar ilgai negalėję išnaikinti šio vélinių turgelio papročio“ (I tomas, p. 206). Šiuos žodžius buvau skaitęs dar prieš kelionę, tad atvažiavęs pirmiausia stebėjaus tuo, kaip senovė, jos žmonių papročiai, gyvenimo būdas nematomais keliais, neįžvelgiama gijom, te ir kapojamom, naikinamom, o vis tiek paslaptingai prasiskverbia iki nūdienos, kartais, atrodytų, vi-sai praradusios ryšį su prieitiimi, kaip tai yra atsitikę čia (praradus protėvių kalbą), at-

gimdamas naujais pavidalais, bet liudydama iš esmės tą patį. Ir kai Zofija Griažnava, Šalčininkų rajono kultūros skyriaus vedėja, prieš penketą metų pasiūlė Turgeliams rengti būtent tokią šventę, pasirodo, žmonėms to ir tereikėjo: jie, sakytm, atsibudo... (Paslaptingi dalykai šiam pasauly! Paslaptingi, nesgi bažnyčiai paskirti atlaidai – būtent rudeniop jau derlių nuimant!) Ansambli iš Lenkijos ant slenksčio pakėtė vietinis etnografinis kolektivas „Turgielianka“: nei rėkančio raudonumo, nei akinančio kostiumų mėlynumo, tik

paprastas, sakytm, dzūkiškas kuklumas: pilki languoti sijonai, „rankšluostinės“ priuostės, balti marškiniai. Ir tik karoliai – vyšniniai raudoni, ir dainos lenkų kalba. Prieš keletą metų klebonas (kuris dar eina nuo vežimo prie vežimo, nuo stalo prie stalo, šventindamas ant jų sukrautas gérybes ir laimindamas jas išauginusius žmones) pokalédiniu laiku esą pasiūlęs, kad kiekvienas kaimas po mišių pagiedotų vieną Kalédų ir vieną liaudies dainą. Kai atėjo eilė Turgeliams, – susikūrė šis ansamblis. Dabar jam bedainuojant, klebonas

ir užbaigė savo žygį. Vaišių prisiragavo ne tik jis, bet ir kiek vienas, kuris išdruso ištiesi ranką pasiimti kokį sūrio gabaliuką, sausainėlį ar vaisių. Ansamblis pasitraukė, o kunigas ir jų lydėjusieji užplaukė ant to gana erdvaus slenksčio. Šalia jo – rugių diedas bei rugių boba bestovė: liekniai, gražūs – šiaudiniai, morkų nosimis, vieno galva po skrybėlę, kitos – po skaryte, virš kultūros namų durų užrašas: *Dożynki – 2002 w Turgielach* (Pabaigtuvės – 2002 Turgeliuose), o staktos – šermukšnių raudonom uogom vainikuotos... Eiliuota kalba j žmones prabilo pagyvenusi guvi moteriškė (vėliau su-

tik mano panosėj kartojimas) – ir ištaškė iš pėdų grūdus... Tuo tarpu garbūs svečiai ir visi dalyvavusieji ant slenksčio susismelkė į kultūros namų vidų: pasidžiaugti vienas kitu bei švente, pasivaišint... „*Sto liat, sto liať*”, užvedami guvaus drucčio būgnininko iš Lenkijos, – ten skambėjo ir skambėjo kiekvienam ir visiems, o kai po valandėlės mes, trys prikritę žmonės (be šių žodžių tarno, dar – Nijolė Marcinkevičienė, Papročių ir apeigų poskyrio vyriausioji specialistė iš Lietuvos liaudies kultūros centro bei Povilas Krikščiūnas, mokslinis bendradarbis iš Literatūros ir tautosakos instituto), atsisveikinom ir išėjom į gatvę – net pastėrom iš netikėtumo: ji buvo tuštutuštutėlė. Miestelis jau laukė kitų metų didžiausio savo šurmulio...

Tai štai ką mačiau girdėjau Turgeliuose šviesią, aukštą, aiškių aiškiausią šių metų Žolinių dieną. O ko nemačiau, negirdėjau, – gal buvo, gal nebuvu, – nieko netariau. Tik visi žinom, kad didžioji ledkalnių dalis – po vandeniu. Taip, matyt, ir – švenčių, ir, sakykim, – būtent šios: jos laukiusių, jai kruopščiai besiruošiusių, išties ją šventusiųjų širdyse... Sudie. Mūsų mašintė pakrypo Vilniaus pusėn, o Nijolė Marcinkevičienė ir sako: „... keista, niekas nei gėlių, nei kokių žolių rankose neturėjo...” Sudie. Tik tų išstartų žodžių proga dar rūpi pridurti dvilekį ir nuo savęs: ta pačią dieną mano žmona, didelė žolynų, gelynu gerbėja, mėgėja, mylétoja, sugobusi į sau į savo žolelių, su gera pa-

Irenos Kolosovskos nuotraukos

žinojau – nenuilstanti visuomenininkė, ansamblio „Turgielianka” vadovė Vladislava Šilobrit): mini derliaus nuémimo pabaiga, mini Mariją, gretina tikėjimo ir laukų derlių, mini taiką, gerumą ir mielaširdiškumą (atsiprašau: lenkiškai te-sugaudavau atskirus žodžius), mini „gospodažą” paną Jurgelievičių, jam įteikia apvalų pyragą. „Pagarbinta duona... duok, Dieve, duonos ir giedrą dangų...” – gieda „Turgielianka”. Seniūnas su pabaigtuviu pyragu rankose džiaugiasi: „...nors šių metų sausra gerokai sumažino derlių, bet tik būdami stiprios dvasios, laikydamos tradicijų esam ir stiprus, ir turtingi. Turime garbių svečių iš Lenkijos (ir „v. Soliečinikach” dabar jų – esą), rajono valdžios žmonių, lenkų rinkimų akcijos atstovų iš Seimo...” Visi, visi – čia! Kunigas kalba apie Marijos žengimą į dangų ir derlių, apdovanoja savo parapijos kaimų žmones už pavyzdingą tvarkymąsi, vėl groja kapela iš Lenkijos, ir... oficialioji šventės dalis baigta. Žmonės neskuba skirstytis: bus pramogų. Vidur gatvės padedama pora neiškultų pėdų, paraginama su spragliais kult. Keturi vyrai (parūpo ir man: studijų laikais su mama esu kūlės) – bando. Nieko mums neišeina, pliekiam kas sau ir tik šiaudus sumaigom. Mus pakeičia dvi senutės ir senukas. Paguldomi du nauji pėdai, ir senųjų kūlėjų spragliai, lyg įjudę šokėjai diskotekoj – vikriai, darniai, ritmingai – „pats su pačia, o aš trečias, pats su pačia, o aš trečias” (tai

žiastama patraukė į Pivašiūnus (Žolinių Meką), bet grįžo gerokai nusivylusi: ten, sako, apie žolynus, vaisius, derlių kulinai tik kartą kitą trumpai teužsiminė, o vis šnekėjo apie Marijos žengimą į dangų. Tas pat, anot N. Marcinkevičienės, buvę ir Turgelių bažnyčioj. Atrodo, kad senasis tradicinis Žolinių pavadinimas, visiems suprantamis derliaus, augalijos pašventinimai telieka priedanga, masalas, prisiviliojimo būdas – kad kuo daugiau žmonių girdėtų apie atkaklią, nepajudinamą... na taip – šventą dogmą. Ogi žmonėse kadaise buvo gyvas ir toks posakis: kas per Žolines žolelių rankoj neturi, tam velnias uodegą palaikyt pakiša.

ETHNIC REALITIES

The Day of Turgeliai

Liudvikas GIEDRAITIS

Liudvikas Giedraitis has presented a description on how this year on August 15, state holiday called the Žolynė (relig. Ascension Day – the ascending of Mary to heaven) was celebrated in Turgeliai, a small town in the district of Šalčininkai. Apart from the service in church much attention was drawn to the consecration of the autumnal harvest in the streets. Yet with the view of the whole Lithuania it could be seen that traditionally in churches the consecration of the harvest and the plants during the festival was bearing only a fragmental character with much attention drawn to the dogma of the ascending of Mary to heaven.

„Baltica – 2002”: verpetai ir sanpynos

Apie liepos pradžioje Vilniuje ir kitur vykusį „Balticos” festivalį kalbasi Lietuvos liaudies kultūros centro direktoriaus pavaduotoja, festivalio rengimo kūrybinės grupės vadovė Vida ŠATKAUSKIENĖ, to paties centro folkloro specialistė Veronika POVILIONIENĖ, Muzikos akademijos docentė Zita KELMICKAITĖ, Pedagoginio universiteto docentas Jonas MARDOSA ir „Liaudies kultūros” žurnalo skyriaus redaktorius Juozas ŠORYS.

Juozas ŠORYS. *Šių metų tarptautinis folkloro festivalis „Baltica” buvo jau penkioliktasis (pas mus – penktasis). Didžiausias, labiausiai valstybės remiamas, reprezentacinis tradicinės kultūros renginys nuolat kartodamas vis atsinaujina. Kokiomis ankstesnėmis ir naujomis idėjomis buvo grįstas šiemetinis sumanymas?*

Vida ŠATKAUSKIENĖ. Pirmasis festivalis Lietuvoje dar ryškiai siejosi su jau tada tradiciniu Vilniaus kiemelių folkloro festivaliu „Skamba skamba kankliai”, apskritai su tuometiniu folkloro judėjimu. Tada buvo bandoma atsiriboti nuo pseudo dalykų liaudies mene – nuo stilizacijos eita prie laiko patikrintų folkloro grynuolių. Paskutiniai trys festivaliai iš esmės panašūs, nes buriamasi daugiausia apie šventės „miestelį”. Įvairių šalių tradicinės kultūros pristatomos kompleksiškai ir vienam būdu (folkloro programos, pačių fragmentai, amatai, virtuvė).

Pirmieji „Balticos” festivaliai buvo labiau orientuoti į savosios kultūros vertės iškėlimą, vėliau vis labiau imta linkti prie svečių...

V. Š. Nesakyčiau, kad įvyko ryškių permainų. Siekis rodyti savą kultūrą išliko. Pavyzdžiui, šiemet festivalyje dalyvavo daugiau nei 60 lietuviškų folkloro kolektyvų. Santykis kiek kinta gal todėl, kad mūsų folkloras jau yra gerai pažįstamas ir per daugelį renginių išeksploatuotas. Traukia mažiau žinomų kraštų tradicinė kultūra. Mūsų žmonės, manau, yra pajęgūs lyginti ir vertinti kultūrų raškos skirtumus ir panašumus. Tarptautiniai ryšiai mums tampa svarbūs ir būtini, kad susivoktume, kokie esame patys.

Jonas MARDOSA. Pradėsiu nuo pirmosios „Balticos” įspūdžių. 1987 m. su kraštotyrininkais buvome ekspedicijoje Paparčiuose (Kaišiadorių r.). Autobusiuke buvo kalbama apie Molotovo–Ribentropo paką, apie įvykius prie A. Mickevičiaus paminklo, vyko kovos prieš nomenklatūrą. Rudenį buvo įsteigtas „Pilių tyrimo centras”. Šis kontekstas darė poveikį ir trijų Baltijos šalių folkloro festivalio su kviestiniais užsienio kolektyvais atmosferai. „Baltica” prasidėjo tuo laiku, kurį dabar gal ir priimrštame. „Baltica” susijusi su mūsų dabartinės

Koncerte „Kad aš dainavau, tol girdėjos” dainuoja serbų folkloro grupė „Moba”.

ETNINĖS VEIKLOS REALIJOS

valstybės pradžia. Šiemet, eidamas per Katedros aikštę, mačiau, kad lietuvių ansambliai koncertavo kažkur nuošaly, šalia kioskų su „Diro!“ užrašais. Reikėjo akivaizdesnių akcentų, pabrėžiančių valstybės idėjos tēstinumą. Neabejoju, kad, sakykim, 1980 m. „Baltica“ išvis nebūtų galėjusi užsimegti.

Šiemet Baltijos šalims atstovavo du ne itin stiprūs latvių kolektyvai („Talssi“, „Susāji“) ir estai pravoslavai iš Estijos pasienio su Rusija. Man atrodo, kad pirmine Baltijos šalių kaip sesių idėja po truputį blanksta.

Koncertai vaikštinės Vilniaus gatvėse ir aikštėse. Šoka prancūzų folkloro ansamblis „Les Bioussans“

Pradžios koncertas. Elnių šokj šoka *pueblo* indėnų grupė „Zuni dancers“.

Zita KELMICKAITĖ. Eidama į vieną iš šiemetinių festivalio koncertų Sereikiškių parke, galvojau, kad prieš akis iškyla 1987 metai... 1987 m. pasiūlytas lietuviškasis „Balticos“ variantas pasklido po visas Baltijos šalis. Daug renginių tada vyko Vilniaus kiemeliuose – neišvengėme „Kanklių“ jėdribo, jų kompozicinius principas buvo išplėtotas ir tada visiems tiko. Taip pat buvo placiai panaudotas Liaudies buities muziejus Rumšiškėse – ir latviai, ir estai tai irgi perémė. 1993 m. Lietuvoje rėmėmės išvykomis į Vakarų Lietuvos rajonus ir pajūrį, ir tai buvo perimta. Žodžiu, per penkiolika metų iš esmės niekas nepakito. Laikas būtų atrasti naujų kompozicinių ir režisūrių šventės akcentų. Šiemet jų ir pasigedau – dalykų, sugalvotų kaip nors kitaip.

Šioje šventėje mane papiktino prastas latvių ir estų kolektyvų meninis lygis. Festivalio puošmena setai netapo, na, bet labai ir nepagadino. O latviai, mano nuomone, šiemet buvo beviltiški. Gal jie orientavosi į, pavyzdžiui, Prancūzijos, Švedijos festivalius, kurių ten rengiama daugybė. Tarkim, ateina senelis, padžirina smukeliu, visi iš mandagumo klauso... Bet... Mes kalbamė apie renginį, kurį laikome reprezentaciniu, todėl jam taikytini kiti kriterijai. Juk ateina ir jaunų žmonių, tad, jei norime, kad juos patrauktų tradicinė kultūra, svarbu meniškumas.

Ko šiemet festivalyje trūko? Iškilmungumo. Ir, be jokios abejonių, reklamos. Atėjė į renginį, randame tik elementarią suskliaustutę. Žmogus, atėjęs į renginį, net nemato, kur kviečia rodyklė, nes pirmiausia patenka į Sereikiškių parko pradžią okupavusią atrakcionų zoną. O vizualumas? „Marceliukės klėčiai“ iki jo šiemet buvo toloka... Kiti vizualiniai akcentai irgi skurdūs. Višus pas mus rengiamų folkloro festivalių bėda – pastoviai dirbančio vadybininko, užsiimančio vien reklama, nebuvinimas. Tuo mes pralaimime visiems kitiams jvairaus pobūdžio renginiams.

Ar valstybinė, vadinamoji visuomeninė televizija prisideda formuojant mūsų valstybės kultūros politiką? Nieko panašaus... Nacionalinė televizija nerado reikalo nei transliuoti, nei nusifilmuoti nors vieną koncertą, nedavė pakankamai reklamos, lupo pinigus už reklamos klipą – tai žemas biudžetininkų „skalpavimas“ už mokesčių mokėtojų pinigus.

Festivalius rengiame žmonėms, ir svarbu, kad nemažai investicijų pareikalavęs renginys būtų prieinamas ir patrauktų kuo daugiau žmonių, esančių toliau nuo folkloro reikalų. Liepos šeštiosios vakaro koncertas Sereikiškių parke sutraukė daug publikos, nes atsirado daug papildomos reklamos (suvestinės ant stulpų, laikraščiuose), greta vyko kiti Valstybės dienos renginiai.

Manau, kad pasiteisino festivalio metu iš ryto rengtos kūrybinės laboratorijos. Idėja gera vien tuo, kad ansambliai atstovai gali pristatyti savo kolektyvą, šalies etnokultūros situaciją, papročius, instrumentus, kostiumus, dainas,

šokius, ką tik nori, be to, gali bendrauti su profesionalesne, tikslingiau besido minčia publika.

Dėl Baltijos regiono ašies tėstinumo. Atvažiuoja latviai, estai... Dar švedai, suomiai, norvegai... Manau, neblogai, kad turime galimybę pajusti ir tolimesnių kultūrų dvelksmą. Šiemet muzikos lygmeniu jdomiausias, be abejo, buvo serbių kolektyvas „Moba“. Pakankamai atraktyvūs ir egzotiški buvo ir indēnai – grupė iš JAV „Zuni dancers“. Jie rodė gana įvairią programą – vienokie buvo Bernardinų bažnyčios koncerne „Kad aš daina vau, toli girdėjōs“, kitokie Pradžios koncerte bei Sereikiškių parko scenoje ir kie muose. O štai kroatai („Broda“), lenkai („Wierchowianie“), taip pat ir prancūzai („Les Biroussans“), italai („Lucignana“) kartojo vis tą patį ir tą patį... Gerai koncertuoti vienoje Sereikiškių parko erdvėje, bet labai kenkė kartojimasis, popsinės atrakcionų muzikos kaimynystė, prastas įgarsinimas (vadinamuosiuose kiemuose koncertavę ansambliai turėjo klausytis nuo didžiosios scenos sklidusio garso arba jie pjaudamiesi aidėjo kartu). Pagrindinė parko alėja apstatyta tau todailės prekeiviais, bet žmonės neįgalūs pirkti (arba jau seniau prisipirkę). Prekybininkams jokio pelno (tas pat ir per „Kanklius“). Gaila, kad buvo tiek nedaug tautodailininkų ir kad jie tokie nejdromūs (dauguma – neoriginalūs Pilies gatvės prekeiviai). Tie, kurie iš toliau, neturi pinigų atvažiuoti.

J „Balticą“ susirinko tie Vilniaus tau todailininkai, kuriuos pakvietė programos kuratorė, Vilniaus tautodailės „vadė“ Roma Kraujalienė. Taip apsisaugota nuo akivaizdaus kičo, bet parinkti „savieji“, be kelių išimčių, nepasižymintys savitumu.

Z. K. Amatai šioje „Balticoje“ silpnai pristatyti. Ar meistrų nėra, ar jie nesuinteresuoti dalyvauti?

Veronika POVILIONIENĖ. „Tikrati kiai“ amatininkai dalyvavo tuo pat metu Kernavėje vykusiose „Gyvosios archeologijos dienose“. Šiemet ten, sako, būta didžiulio žmonių antplūdžio – diena buvo graži, be to, Valstybės diena labai tinkama tokiai išeigai. Sako, nei praeit, nei pravažiuot ten nebuvovo įmanoma. O „Balticos“ meno dirbinių ir jrangos vaizdas skurdokas gal ir todėl, kad pirmają festivalio „miestelio“ dieną daug ką išvardė ir apgriovė, žmones išvaikė kilięs viesulas.

Apie reklamos reikalus. Ranką prie širdies pridėjusi galiu paliudyti, kad nacionalinės televizijos reklamos veikėjai pareiškė, jog bobutės, diedukai, visa etnika televizijai netinka, nes tai filmuoda-

ma šioji prisidariusi milijoninių skolų. Jie jau nebegalij žiūrėti į folklorą, tautinę kultūrą... Jei taip manoma, apie kokią reklamą, broliai Kristuje, galime kalbėti?

Z. K. Jei tai valstybinės televizijos pozicija, ka gi... Betgi ji ne vienintelė!

V. Š. Negi pirkime reklamą kitose televizijose, kai nuo sausio mėnesio su vadina maja visuomenine televizija tarémés, deréjomés, rašémés paraškas... Kas sutarta, tai ir turi testi, bendradarbiauti, o ne lakyti po penkias kitas televizijas.

Dainuoja kroatų folkloro kolektyvas „Broda“.

Pradžios koncertas. Lietuvos kolektyvai tradiciniu karvojumi vaišina festivalio svečius.

Trakų pilies kieme koncertuoja estų jaunimo folkloro ansamblis „Tsibihärbläseq”.

„Zuni dancers” ašočių šokis sereikiškių parke

Z. K. Yra ir kitų būdų. Reklamos aktyvumą lemia samdyti profesionalūs žmonės, kurie „išmuša” tai, ko reikia.

V. P. Vyriausasis prodiuseris Linas Ryškus taip pasakė: mes jau tos tematikos esam prisifilmavę iki kaklo, palikite mus ramybėje. Mes važiuojame per Lietuvą su „Maxima”, „Media” ir „Minima”, ir mus tai tenkina.

Z. K. Tas mūsų nuolankumas... Jei visuomeninės televizijos vyriausiasis prodiuseris taip pasakė, reikia visu balsu šaukti apie televizininkų išsigimimą... Apie tai turi žinoti ir į tai sureaguoti Televizijos ir radijo tarybos pirmininkas Marcelijus Martinaitis. Skandalas, kad po to LRT įrašomi į pagrindinių festivalio rémėjų tarpą.

J. M. Grįžkime prie ankstesnių minčių, neva reikia verstis per galvą dėl naujovių. Jei festivalis tradicinis, nereikėtų kiekvienais metais ieškoti ko nors ypač naujo. Festivalis

pasikartoja kas treji metai, o tradicijai palaikyti svarbu pastovumas. Pavyzdžiu, man nereikia „Kanklių” reklamos, nes žinau, kokiomis dienomis jos vyksta. Pasiteisinusi „Balticos” struktūra, tradicinė festivalio eiga būtų naudingesnė. Kodėl Vilniaus Užgavėnés kartais nueina šuniui ant uodegos? Nes rengiamos tai prie Sporto rūmų, tai ant Tauro kalno, tai kitur. Vietos kaitaliojimas išblaško potencialius žiūrovus. Naujumo, šviežumo turėtų suteikti nauji kolektyvai, programos. Beje, kiek primirstame etninių baltų žemų palikuonis, tarkim, baltarusius, ukrainiečius.

V. Š. Manau, pasiteisina ir festivalio „miestelio” parke įrengimas. Jo nebuvo nei 1987 m., nei 1993 m. – tai paskutinių trijų „Balticų” atradiamas, kurj labai palankiai įvertino ir CIOFF pirmyninko Žano Rošo padėjėjas, svečiavęsis festivalyje 1993 m. Jo nuomone, toks kolektyvų programų pristatymas yra kone idealus – buvimas kartu ištisai, ne fragmentiškai, be skubos, keliose miesto vietose nuolat keičiant koncertų vietas.

Parke rengiant panašaus masto renginius būtų pravartu keisti pagrindinių koncertų vietų akcentus, jų dislokaciją, režisūros „ėjimus”. Truputį erzino užsienio kolektyvų eksploravimas, pasikartojanti keturių dienų pagrindinių 3–4 numerių programų rotacija konvejeriniu būdu. Be to, reikėtų susitarti su „Kanklių” rengėjais, kad „Balticos” metais jie, būdami festivalio „miestelio” idėjos perėmėjais, Sereikiškių parko įvaldytojais, kiek kukliaiame sukiotys. Kartais nežinančiam gali atrodyti, kad festivalinė alėja su didžiosios scenos dominante jos gale veikia nuo gegužės iki liepos... Be to, parko galimybės panaudojamos panašiai. „Kanklininkai” šiemet net lipimo į Gedimino kalną idėją pasiskolinio iš „Balticos”...

Z. K. Kaip kitaip panaudoti parke erdvę? Yra nutiestos komunikacijos, ir nieko nepakeisi. Ir kam? O penktadienį, šeštadienį ir sekmadienį „Kankliai” Sereikiškių parke įsikuria dėl prekybininkų.

V. P. Seniau didiesiems „Kanklių” koncertams dėkinga vieta buvo S. Daukanto aikštė.

Dar vienas supanašėjimas su „Kankliais” – monodinio dainavimo koncertas Bernardinų bažnyčioje. Gražu, bet gal įmanoma rasti ir kitų įdvasintų kamerinių erdviių?

Z. K. Kadangi Bernardinų bažnyčioje nebuvo įgarsinimo, žmonės, stovėjė gale, teksto negirdėjo. O dėl Bernardinų pasirinkimo nieko nepadarysi, tokios jau senamiesty dislokacijos vietas...

V. Š. Norėjosi, kad bent vienas koncertas būtų gyvo garso, nestiprinamas mikrofonų.

Z. K. Kartais sostinėje rengiamus tarptautinius festivalius truputį sureikšminame. Situacija šiuo metu yra smarkiai pakitusi. Sakyčiau, į gerą puse. Visoje Lietuvoje, ypač rajonuose atsirado daugybė kitų tarptautinių festivalių. Kaip išmano, taip jie ir daro, bet daro. Ir gerai, kad ne vien Vilnius, Kaunas ar Klaipėda tokius renginius organizuoja – provincijos kolektyvai turi kur pasireikšti. Nebéra antplūdžio į centrus, nors ir minėjote, kad lietuvių ansambliai ir šiemet veržesi į „Balticą”.

Gal ir veržési, bet ir lietuviškiems, ir užsienio kolektyvams buvo taikomi apibrėžti atrankos kriterijai. Kaip jie „jsipaišė” į kuriamas festivalio koncepcijas?

V. Š. Mechanizmas labai įvairus – remiamės praėjusių festivalių patirtimi, ieškom naujovių, taikom gudrybes... Turinio požiūriu turėjom daug sumanymų. Pasirengimo laikotarpiu gerai „dėliojoisi” du variantai. Pavyzdžiu, norėjom pademonstruoti kartų perimamumo principą. Festivalyje turėjo dalyvauti ir vyresniosios, ir jaunesniosios kartos ansamblių. Visiškai šį pageidavimą išpildė, deja, tik vieninteliai rusai – senučių „Duchobory” ir jaunimo „Istoki”. Prancūzų ir kroatų ansambliai turėjo ir pagyvenusių žmonių, ir vaikų grupes. Taip pat turėjo būti pasiruošę estai, latviai ir lenkai. Kartų ryšys tarp tų, kurie yra išsaugoję tradiciją, ir tų, kurie ją nuosekliai perima, būtų gražiai atsiskleidęs. Deja, neatsiliepta į mūsų pageidavimus. Kitas sumanymas buvo rodyti etnines grupes, neturinčias valstybingumo statuso. Galėjo būti pristatyti baskai, lapiai, tibetiečiai, dagestaniečiai. Krypome ton pusėn, bet galop atsisakėme. Pagrindiniai ansamblių atrankos kriterijai rėmėsi tuo, kad stengėmės atsiriboti nuo sceninių kolektyvų, nors dalis užsienio kolektyvų ir šiame festivalyje balansavo ant slidžios ribos.

Z. K. Kartais jie ir nesupranta, ko iš jų norima. Kokios autentikos? Dabar jiems tai ir yra autentika.

Ar galutinė atranka buvo orientuota į deklaruotų festivalio „miestelio” dienų – šeimos, bendruomenės, valstybės, pasaulio – turinį?

V. Š. Šį principą daugiau taikė festivalyje dalyvavusiems Lietuvos folkloro kolektyvams. Orientavom juos rodyti, tarkim, su šeima susijusias programas, taip pat akcentavom vestuvių, lauko darbų (rugpjūtės, linarūtės) bendruomeniškumą. Beje, į panašius mūsų pageidavimus atsižvelgė ir kai kurie užsieniečiai, ypač serbės, indėnai. Nors daug kartų rašėme, prašėme, bet kai kurie kolektyvai nesitaike prie reikalavimų. Tarkim, kroatai sakė, kad

Šoka Lietuvos kariuomenės Vilniaus įgulos karininkų ramovės folkloro ansamblis „Vilnelė“. Meno vadovė Laima Purlienė. Sereikiškių parke šoka italių folkloro kolektyvas „Lucignana“.

jie pirmą kartą dalyvauja tokiaime festivalyje, kur reikia bendrauti su publika, bet bendravo – aiškino šokius, žaidimus, tautinio kostiumo detales.

Z. K. Jdomu, kaip atrodė išvykos į rajonus? Seniau užsieniečiai ten nusileisdavo lyg angelai iš dangaus – niekas jų nebūdavo matęs.

V. Š. Iš rajonų programų rengėjų ir „vedlių“ atsiliepimų susidarėme nuomonę, kad pasitenkinimas buvo abipusis. Tarkim, nors Trakai démesiu nesiskundžia, bet žmonės domėjos, teko koncertuoti pilies erdvėje. Lenkai bendravo

Sereikiškių parke demonstruojama prancūzų virtuvė.
↑
Groja *pueblo* indėnų folkloro grupės „Zuni dancers“ →
vadovas Fernando Cellition.

Sereikiškių parke šoka kroatų folkloro kolektyvas „Broda“. ↓
Ramūno VIRKUČIO nuotraukos

„Baltica“ prisidėjo prie valstybingumo idėjos aktualizavimo.

J. M. Valstybės diena „Balticos“ kontekste ne itin išsiskyrė, kadangi mūsų santykis su naujaja švente dar pakankamai sudėtingas. Valstybės diena dar nėra kiekvieno mūsų asmeninė šventė, o karalius Mindaugas, nors žinomas istorinis asmuo, dar nėra užvaldės masinės sąmonės (kaip, pavyzdžiu, Vytautas Didysis).

Pati valstybinė šventė šiuo požiūriu yra kiek nuošalyje. Ji gal padėjo „Balticai“ ta prasme, kad dalis žmonių išėjo į miesto gatves ir papildė dalyvių būrius. Daug kas pamatė tai, ko visai nesitikėjo. Vakarinio koncerto idėja – patraukti prie folkloro jaunimą, bet koncertas galėjo būti konceptualusnis. Paklausęs Veronikos, ŽAS'ų, išmoriau namo, nes neatlaičė ausų būgneliai...

Z. K. Realybė tokia, kad prie folkloro turime patraukti jaunus žmones. Reikia išmokti kalbę jų kalba. Ir galima, ir reikia. Į modernizuoto folkloro koncertą atėję jauni žmonės išgirsta jų sampratai pritaikytas tradicines dainas.

V. P. Vytenis Pauliukaitis, bendradavęs su prancūzais, pasakojo, kad į koncertą traukė juodas stulpas jaunimo... Prancūzai klaušė, kodėl jie tik dabar eina, iš kur jie sužinojo?

su vietinių lenkų bendruomene. Ypač gražiai pasiruošė buvo jurbarkiškiai – svečiai plaukiojo plaustais, vakarojo, vaišinosi... Nenuvylė ir Rumšiškės (svečiai ir pakoncertavo, ir paekskursavo), ir Širvintos (buvota kaimeliuose ir Kernavėje – per „Gyvosios archeologijos dienas“).

„Balticos“ pradžia susijusi su valstybės atgimimu, vėliau ši sąsaja sumenko. Visuomeninis tautinis fonas šiemetiniame festivalyje labiausiai buvo aktualizuotas Valstybės dieną surengtu, daugiausia jaunimui skirtu koncertu, kuriame jungtas ir sintezuotas rokas, ir popzas, technomuzika, ir folkloras, tokiu būdu modernizuotas.

V. Š. Manau, valstybingumo idėja siejosi ne tik su minėtu koncertu. Kultūros ministerija pageidavo, kad „Balticos“ renginiai nuspalvintų visą Valstybės dienos šventimą. Ir S. Daukanto aikštėje, per oficialų vėliavos pakėlimą, ir miesto aikštėse, ir per Sereikiškių parko koncertą

Dėl koncerto koncepcijos. Šį kartą stengėmės, kad dominuotų lietuvių liaudies karinės dainos, net ŽAS'ai dvi išmoko ir sėkminges padainavo. Pasižiūrėjė filmuotą medžiagą, jie sakė, kad pridėjė dar kokias keturias dainas galėtų surengti tokios tematikos turą per Lietuvą. Lino Rimšos projektas su įtrauktu į vyksmą „Scamp“ žvaigždės Erikos tévu airiu Dženingsu, man regis, irgi nusisekė. D. J. Saga pasirodė pabaigoje, nes jis sugeba adaptuoti polkutes ir kitus lengvesnius „gabalus“. Tiesa, šunybę išskréte vienas žinomas dainininkas, prieš savaitę pasakės, kad negalės dalyvauti, nes pasikeitė išvykimo į žūklę Norvegijoje laikas... Tiek daug ir taip, sakyčiau, folkloriškai siautėjančio, šokančio jaunimo nebuvalo mačiusi. Visuose kampuose krutėjo. Ir tai buvo puikiausias šio koncerto dalykas. Kai kas koncerte nepavyko, bet iš esmės sumanytas pasiteisino.

Z. K. Jaunimas tarp kitokiu žmonių iš esmės nebemoka būti. Jiems reikia „tūso“, ir tik ten jie moka elgtis. Vadinas, tokią „tūsovę“ liaudiškai jiems ir reikia pakišti po nosimis.

V. P. Apskritai, nežinau tokios šalies, kurios valdžia taip nekėstų savo tautinės kultūros. Jei nors kiek mylėtų ją, parodytų šiek tiek nuoširdumo, pastangų ją palaikyti. Pavyzdžiu, valdininkas per televiziją gundė vaikus, kad Europoje jie valgys daug picų... Mes jau dabar gyvename pui-koje Europoje – mano nuomone, europietiškesnės Europos nei Lietuva nėra. Tai, ką turime geriausio, turi būti pastebėta, valdžios vyrai turėtų būti suinteresuoti tai išsaugoti. Diegiantieji netikusius naujadarus greit pamatys, kaip mūsų vakačiai atsigrēž prieš juos pačius.

ETHNIC REALITIES

„Baltica – 2002: vortices and interlacements“

The facts from Juozas Šorys' talk with the organizers, participants and connoisseurs of the international folklore festival „Baltica – 2002“ have led to the conclusion that events on ethnic culture are currently in the pressing need for the support and assistance from advertising and the National TV and Radio so that they could become the centre of public attraction. Although this very festival has been highly appraised its audience consisted of people with an exceedingly purposive orientation – lovers of folklore and folklorists themselves. And, therefore, there was a deliberate attempt to make the concert arena more accessible for young people by making the blend of folklore, pop and rock music. Because of such mixed music the efforts of the organizers made themselves felt a good deal, although in Lithuania at the moment much of the discussion has been focused on the issue whether this visible result attained through such mixture is necessarily of value. Otherwise, the participants of the festival „Baltica – 2002“ contributed much to the performances devoted to the celebration of the Day of the State in Lithuania.

Antroji dzūku amatų šventė Alytuje

Neseniai „Liaudies kultūros“ žurnale (2002 m. Nr. 3, p.71) perskaiciav Dainės Vilkaitės straipsnį „Ne Rolando giesmė“, kuriame, be kita ko, rašoma apie rajonines grybų šventes. Straipsnyje nagrinėjama, ar verta per jėgą bruktui neegzistuojančias tradicijas. Tuo labiau, kad rugsėjo 6–7 dienomis Alytaus kraštotoyros muziejaus kiemelyje šurmuliavo jau antroji dzūkų amatų šventė, šį kartą pavadinta „Darbo nedirbęs, taukų nelaižysi“. Šių eilucių autorius – iš tų žmonių, kurie įsitikinę, kad galima žaisti ir kitaip, net jei visas gyvenimas téra žaidimas – dalyvavo šventėje kaip pagalbinis darbuotojas, ir tai antrasis „Kaziukas“ jo gyvenime. Pirmasis, pernai vykęs tame pačiame kiemelyje, buvo labiau susijęs su senaisiais amatais. Šiais metais renginj organizavo Alytaus kraštotoyros muziejaus etnografas Giedrius Bernatavičius, ir čia atskleidė jo organizacinis talentas. Jo „Kaziuke“ dalyvavo 6 tūkstančiai žmonių, bet, nepaisant renginio masiškumo ir alaus gausos, muštynių buvo nedaug. Buvo ir etnošou, kuriame sviesto mušimo varžybose varžėsi Alytaus apskrities miestų merai. Dalis pakwestų merų neatvyko, drąsiausias pasirodė Alytaus miesto meras. Su jais varžėsi ir eiliniai alytiškiai. Įvairūs konkursai susilaikė nevienodo pasisekimo. Pirmą dieną ypač populiarus buvo malkų pjovimo konkursas, o antrą dieną vaikai, nesulaukę konkurso, patys rungësi savarankiškai, be prizu. Kiek mažiau populiaros buvo svogūnų smulkinimo, bulvių lupimo varžybos. Galima buvo kiek rafinuočiai jas pateikti: bent jau nuluptas bulves į pucodus sumėtyti pro žinomų politikų karikatūrų burnos ar kt. skyles. Būtų geriau nei realybės šou. Prie renginio pasisekimo labai prisidėjo vedėja Marceliutė, stebinusi savo iškalba ir humoru. Šių eilucių autorius labai patiko ir šmaikštus žuvienę virusio Audriaus Jazepčiko receptas. Audrius ją verda iš varlės kojos, deda ir prieskonį – molio, nuodėgulį (juk angluką nuo skrandžio visi geria), o jau tuomet net ir iš ežero vandens galima žuvienę virti. Daugumos pristatomų valgių buvo galima ir paragauti, todėl renginys atliko dar vieną teigiamą funkciją – savotiško ubagų baliaus. Abejonės dėl renginio nesėkmės šeštadienį nepasitvirtino – net be penktadienį atvarytų Alytaus vidurinių mokyklų moksleivių, kuriems patenkinti šeštės organizatoriai turėtų prigalvoti daug daugiau efektų ir veiksmo, šeštadienis tikrai nebuvo juodoji diena. Daug vaikų pageidavo išvysti tiesiog paprasčiausią dalyką – duonos kepimą, nes kai ko dėl techninių galimybių šventės metu pademonstruoti nepavyko. Prie progos jie, matyt, šaus j kaimą išvysti viską realiai. Jau vien dėl tokų paprasčiausią pageidavimų renginį verta pakartoti ir kitaip metais. Šių eilucių autorius, žinoma, taukų nelaižė, jis ir toliau išlieka niūrus ir nepriklausomas siaubo gerbėjas, kuriam Anzelmutė tik vidurius susuka, bet yra kažkas teigiamo tokiuose „Kaziukose“, aišku, jei negauna peiliu į pilvą. Pabaigai dar vienas pastebėjimas Dainei Vilkaitėi: abejonu, ar „Kodako“ ir „Transrevis“ darbuotojai buvo ar galėjo būti potencialūs „Liaudies kultūros“ skaitytojai. Jau tie firmelių pavadinimai! Man geriau patiktu „Ko-dar-ko“ bei „Transvestita“. Visada kovosiu už liaudiškus ir linksmus pavadinimus, atitinkančius turinį. Jei vaistinė – „Švirkštas“, jei restoranas – „Dvikolkė“, „Balti arkliai“ ir t.t. Tuomet eimi sau gatve ir juokiesi, net alaus nereikia...

Šarūnas ŠIMKEVIČIUS

LETTERS

The second festival on handicraft of the Dzūkai in Alytus

In his response Šarūnas Šimkevičius disagrees with Dainė Vilkaitė's opinion previously reported in her letter (issue 3 2002, pg. 71), in which the author regards the majority of the events on ethnic culture organized by regional cultural workers as artificial, and describes the days of handicraft in Alytus. To his opinion such events are just as rich by their enlightening and pedagogical content and, moreover, at the same time they add much to the function of entertainment.

Laiškas

Janėnai, 1941–08–11

Jonuk,

jau tave reikia labai smarkiai išbarti, o, ko gero, ir kaičių palupti, kad žadėjai parvažiuoti ir neparvažiavai. Ar galima taip daryti? Jau mes čia laukiam tavęs su skanėstais ir „vuogutėm”, kurios jau baigia kristi tavęs belaukdamos, o jo kaip néra, taip néra. Argi mes galėsim per trumpą laiką tave atšerti, kad nusipenétum? Žinai, visokių sulčių ir uogų padarém ir braškių prisivirém, ir tau vieną sloiką 1 1/2 l braškių prišutinom, o kiek „kompoto” butelių privekavom, ir vis iš raudonujų serbentelių vuogelių. Kad tu pamacytum – lancynos pridėtos! Nugi dar užmiršau, kad ir serbentų galertos 4 sloikus privirém, o ir anytelei 2 sloikus serbentų galertos. Pamatytum, kaip obelių šakos linksta nuo obuolių gausumo, net toji, ką palei beržus auga, ir ta turi obuolių. Žodžiu, ką čia ir besuminėsi, kokia skanumynų gausybė, tik

Albina Motiejūnaitė Janėnuose. 1941 m.

vieno tavęs bereikia, tai bus kaip rojuj. Man net seilė varva, kai rašau apie šiuos gardumynus, bijau, kad nors ant surašyto laiško nedryktelty, būtų baisiausias nuostolis, raidės susiliety. Taigi ir tu, kai skaitysi, tai atsargiai, nesutepk mano „aukso gromatėlės”. Jei tau skaitant atrodytų, kad aš perdaug meluoju, tai smarkiai apsiriktum, nes dar smagiau, gražiau ir skaniau atrodo ten esant, negu ant sauso popierio parašai, nes mes dar šio to ir pasikepam. Be to, dar laukiam tavęs rugių kirtimo pabaigtuvėms, nors rugiai jau senokai nukirsti. Gi žinai, kad mūs kolektyvinis ūkis dirba išvien, tai ir rugius kirtom bendrai. Juozas krito pas mus, o mes su Birute buvom pas Valiukevičius. Krito Juozas su Jurgiu, paskutiniajam ant švelnių rankučių buvo net 8 pūslėlės atsiradę, bet jis nieko neboja, tik dar sparčiau gražina savo bendrą išvaizdą – „gerai ganosi”.

Dabar kaime baisiai smagu, gražu, vienas malonumas. Aš čia tau parašysiu vieno šventadienio nuotykius, neskaitant kitų sekmadienių, kada po atlaidus važinėjom ir t.t.

Pereitą šeštadienį 9 d. buvo nebargas oras, sausi rugiai, tai apie 3-ią valandą pradėjom vežti rugius. Suvežém visus, kurie buvo sausi ir parvezém 5 vežimus, priedo dar padraikų vežimą ir vieną vikių vežimą. Iš pradžių dar mes tėtei liepėm nevežti, o po sekmadienio vešim, bet pagalvojom, jei bus lietaus (nors atrodé, kad bus graži pagada, tai mus tėtis iškeps). Ant rytojaus rengėmés važiuoti į Veisiejų atlaidus, nors jau dangus buvo smarkiai apsinaukęs. Apsirédém ir laukiam Juozo ateinant paimti mūs kumelaitės, kuria rengėmés važiuoti, ir kartu mūsų nusivesti į namus, nes jų vežimu būtumėm važiavę. Šiaip į kitus atlaidus važiuodavom mūsų vežimeliu, bet tada tėtis rengés važiuoti į Lazdijus, sužinoti, ar kartais kas nors nevažiuos į Kauną, tai būtum jidavę tavo adresą, kad sužinotų, kodėl tu neparvažiuojai ir t.t. Bet, mūsų nelaimei, lietus pradėjo kaip iš viedro pilti, tai likom namie ir taip lovoj praleidom atlaidą, o tėtis, laimei, kuris užvažiavo į Šventežerį pamaldoms, sužinojo, kad į Kauną važiuoja Glinskaitė, tai tuomet toliau né nebevažiavo. Po pietų atėjo Juozas, ir išėjom lydekauc. Jurgio nebuvo namie, nes jis buvo šeštadienį išėjęs į Kazoko téviškę kažkokiu reikalui, o sekmadienį ketino su mumis grįžt iš Veisiejų. Bet jvyko kitaip, negu mes galvojom, lietus visus planus suardė, ir Jurgui teko pésčiam parkulniuot. Paplaukę vienu kraštu ežero ir nepagavę lydekos, kuri vieną kartą pamégino užsikabint, priplaukém prie Prapuntų laukų, kuriuose buvo įrengta rusų sodelių. Nutarém nueit pažiūrėt, kaip jie atrodo iš arti. Priplaukém prie krašto, prirakinom valtį, šaukštą paslėpém ir nukulniavom apžiūrėt. Apžiūrėję vieną, kurio, kaip atrodo, nerašysiu, kai parvažiuosi, pats apžiūrėsi, et, nutarém, kad reikia apžiūrėti ir antras, gal jdomesnis. Bet

ten dar buvo labai nebaigtas, tai apsigržę ketinom eiti į dvara, ten pasižiūrėti ir gržti į valtį. Birutė tik apsisuko eiti ir sušuko, kad Jurgis eina. Mes jį susistabdėm ir kviečiam eiti į Prapuntų dvarą. Truputį paėjė sustojom pasižiūrėti prieštankinio griovio. Ten mums bestovint Jurgis klausia, kur yra Skersabalės (tokios balos su miškeliu), kuriose vyko smarkios kautynės.

Juozui nurodžius, kur yra, ir nusakius, kiek maždaug yra kelio į ten, nutarėm žingsniuoti. Jurgis nors jau buvo ējęs apie 20 km, bet dar gana sparčiai drožė, Juozas, kaip lydekaut, buvo apsiavęs klumpém, tai taip ir drožė, kad net žemė trinksėjo. Nuėję apie 3 ar daugiau km random ir kautynių vietą... Iš ten rastų vietinių žmonių sužinome, kad jau tik labai maža dalis telikę patrankų, priešlektuvinių pabūklų ir jvairių kitų pabūklų. Visa tai buvo rusų likę. Ten ir kvapas nemalonus, nes labai daug pakasta žmonių, arklių. Toje vietoje (prie plento) žuvo daug vokiečių, kryželis prie kryželio. Mat buvo taip: vokiečiai kai tik užėjo, tai iš lektuvų išžvalgė miškelį, jį apšaudė ir įsitikinę, kad nieko tame nėra, pradėjo žygiuoti. Žygiavo 4 val. Alytaus link ir apie 7 val. po pietų sustojo poilsiu iр piebums plente prie to miškelio. Tuo tarpu rusai, kurių buvo pribégę pilnas miškelis nuo Prapuntų ir negalėjusių niekur pabėgti, nes plentas buvo užimtas vokiečių, pristaikė kaip kas galėjo ir vienu momentu iššovė. Galima įsivaizduoti, ką galėjo padaryti toks netikėtas, nežinotas puolimas. Kai pataikė į sunkvežimius, prikrautus patrankų sviedinių ir kt. jvairių šovinių, tai kai ēmė sproginėt, skeveldras nešė už kelių šimtų metrų. Sakė, kad kareivijų, kurie buvo arti ar mašinose, tai jų nei skuteilių neliko. Baisus buvo vaizdas. Daugiau, kai parvažiuosi, papasakosim. Sugržom į namučius apie 10 val. Ot skanu buvo šveisti vakarienė.

Vienas tik dalykas reikalingas: kad tu parvažiuotum, tada dar jdomiau. Penktadienį, rugpjūčio 15 d. Leipalingy ir Simne bus atlaidai, tai važiuosim kur nors, į Leipalingį reikia važiuoti pro Skersabalas, jeigu parvažiuos iš Kauно, galėsim važiuoti į atlaidus, ir pamatysi tą vietą. Taigi būtinai parvažiuok, nes ir mama su téte pyksta, kad ne-

Albina su mama ir seserimi Birute. 1940 m. Janėnai.

parvažiuoji, taip nori su tavim pabūti nors vieną mėnesį, o, be to, rugsėjo 6 d. bus vestuvė – padėtum papuošt sodybą, nors jau tėtė baigia aptverti darželį, visai mažai beliko. Mes ir gėlių prisodinom, ir Vito Jonas sédėt suolą su atrama padaré, ir vieškelį iš kiemo taiso... Taigi būtinai parvažiuok, nors pasiausim dar kartu, aš taip noriu, kad ir tu kartu dabar būtum. Tikiuos!

Jonuk, tėtis prašo, jei yra, nupirk vokišķu uknolių bent 1/2 kg, o jei gausi, nupirk daugiau, rusišķu uknolių nepirk visai, nes jie visai neversti, grąžtelj kolboj gvintavų 8–10 mm, valdėm spranžinų prie užylų prikabinti 4 štukas, peilį didelį duonai raikyti. Mielų 1000 gr. 2 didelius pokus, o jei nebus didelių, tai mažų pokelių. Valgomų šaukštų 12 štukų, tik kad būtų ne geležiniai, labai reikalinga, nes nėra namie šaukštų, be to, aš neturiu prie savo indų. Muilo skalbiaimo ir prausiamo kiek galési gauti. Jei

Motiejūnų sodyba Janėnuose. 1947 m.

galima gauti, tai būtinai nupirk man baltus batelius 40 nr. ant pusaukščių kulnių, nes mano pilkučiai susinešioję, be to, ant žemų kulnių labai netinka. Gal kaip nors gausi. Jei nebus baltų, tai pirk kokios gausi spalvos, bille tik ne juodi. Kokius gausi. Jei nebus 40 nr., o bus 41 nr., tai imk 41 nr. Birutei batelius 39 nr. bet kokios spalvos ir bet kokio aukščio kulnių. Jei jai nebus visai 39 nr., pirk 40 nr.

Nupirk balto šilkino kaspino 2 m apie 8–9–10 cm pločio, jei negausi tokio pločio, paimk siauresnio. Jonai, jei rasi, nupirk 2-ms chalatams medžiagos arba pasiūtus gatavus chalatus, kai pirksti medžiagą, tai pas pardavėjā paklausk,

ŽMONĖS PASAKOJA

kiek metrų medžiagos reikalinga, žinoma, nurodyk ūgius. Chalatus pirk žieminius, storos medžiagos. Jei gausi, nupirk baltiniams geros medžiagos, spalvą pats nustatyk, kokia tau geriausia patiks. Gal rasi gatavus, tai nupirk, jei nebus medžiagos, nr. pats kokio reikia nustatyk. Jeigu rasi ir turési pinigų, nupirk tamsios spalvos kasdienai baltiniams medžiagos 3-ms štukoms. Jei turési pinigų, nupirk skalbamo šilko ar kokios kitos baltos medžiagos 3–4 m. Jonuk, gal gausi nupirk „Lelijų pieno”, tai balta pudra skysto pavidalo. Aš bai-siai ruda, ne tiek veidas, kiek rankos, labai netinka prie su-knutės, tai nupirk buteliuką. Jeigu visko nespėsi nupirk, o jau važiuosi namo – nepirk visko, pirk kiek spėsi.

Būtinai parvažiuok!
Tavo mylimieji

Vai sugrįšk sūnau brangus
Atlankyk tévų namus
Čia gyvensi daug linksmiau
Čia mylés tame labiau!

P. S. Jonuk, aš jdedu chalato pirkimui 4,5 markes, o ko truks, pridék iš savų. Birutė. Mama jdouda 5 markes. Jei turési rublių, markes parvešk namo.

(Kalba netaisyta)

Komentaras

Šį laišką broliui Jonui rašé mano sesuo Albina. Laiškas dél 1941-ujų įvykių taip ir liko neišsiūstas. Tvardydamas archyvą, jį suradau tik 2001 metais, padariau kopiją ir persiunčiau jį broliui, kuris gyvena JAV. Taigi perskaitė ji po 60-ies metų!

Mūsų šeima: tévas Jonas Motiejūnas, gim. 1897 m.; motina Elžbieta Motiejūnenė–Metelionytė, gim. 1892 m.; senelis Antanas Metelionis, gim. 1863 m. Tévai susituoké 1918 m. lapkričio paskutinj trečiadienj prieš adventą. Sesuo Albina gimé 1919 m., brolis Jonas 1921 m., sesuo Birutė – 1923 m.

Mūsų name buvo pradžios mokykla su visais 4-iais skyriais. Sesuo, baigus mokyklą, mokési Aštriosios Kirsnos mokykloje labai gerais pažymiaus. Brolis mokési Seinų „Žiburio” gimnazijoje Lazdijuose, baigé 1939 m. ir jstojo į Panemunės karo mokyklą Kaune, iš kurios demobilizavo 1940 m. rudenį. Jam dar teko panešioti rusiukų uniformą. Po to jstojo į Kauno Vytauto Didžiojo universiteto Elektrotechnikos fakultetą, kur mokési iki 1944 m. liepos m. 11 dienos, nes pasitrauké į Vokietiją, kur baigé Universitetą. Po to persikélė į Austriją, iš ten 1959 m. persikélė į Ameriką, kur gyvena iki šiol.

Mano sesuo Albina turéjo ištakėti 1941 m. birželio 29 d., bet prasidéjo karas ir vestuves turéjo atidéti rudeniui,

Albina su vyru Juozu Valiukevičiumi (iš dešinės) ir vyro broliu Jurgiu. Balsiai, 1941 m.

Albina su vyru ir dviem sūnumis. 1942 m. Babrai.

1941 m. rugsėjo 6 dienai. Buvo labai smagu, nes mūsų krašte vokiečių kariuomenės nebuvo – tik apskrities centre.

Mūsų Janėnų seniūnija buvo ypatinga, jai priklausė kaimai: Janėnų, Babrų, Žališkės, Straigiu, dalis Burakavos, dalis Straigiškių, Sutrės. Joje nebuvo girtuoklių, išsiskyrusių, niekas nevarė samagono. Nebuvo šeimų, kur vyktų muštinės, barnai. Visi stengėsi gyventi tvaringai, statyti namus, tvartus, svirnus. Tvarthus statė iš molio, kurio visur buvo pakankamai. Seniūnijos ribose buvo ežerai: Babrų, Bagdononių, Gadeikos. Iš Bagdononių tekėjo Sutrės upė. Mūsų seniūnija priklauso Šventežero parapijai. Bažnyčia medinė – kukli, bet maloni.

Kaimo žmonės, daugiausia vyrai, priklausė tautininkų partijai. Jaunimas – šaulių, jaunalietuvių arba pavasarininkų organizacijoms. Visi ruošė vakarėlius su vaidinimais ir šokiais, dainomis. Žališkaitės miškelyje buvo pastatyta misterija. Vasarą organzuodavo šokius Stepliai, kurie padarė šokį aikštelię, ten susirinkdavo daug jaunimo, šokiai buvo linksni, girtų nebūdavo. Šokiams grodavo ponai Vladas ir Pranas Stepliai, Juozas Karimarskas. Grodavo su smuikais, kanklėmis, gitara. Taip buvo iki 1940 metų birželio 15 dienos, Raudonosios armijos atvykimo. Išvežė Karimarską Juozą. Po 1941 m. birželio 22 d. prasidėjo karas. Prasidėjo bombardavimas ir rusų kariuomenės bėgimas. 9 val. ryto vokiečiai jau pasiekė mūsų kaimą, elgėsi santūriai, už maistą mokėjo.

Baigusi Lazdijų gimnaziją, mokiausi Dotnuvos žemės ūkio akademijoje. Būdavo smagu gržtinti namo atostogų, susitikti su draugais, gyventi pas tévus, aplankyti seserį, kuriuos namai buvo matyti iš mūsų kiemo. Jos vyro brolis buvo mano draugas. Jie turėjo valtj, tai išplaukdavom, gaudém žuvis, vėžius. Kartais paimdavom kankles – kankliuodavom. Ypač gražliai skambédavo tyliais vakarais. Skambinti kanclémis mokėjo sesuo, švogeris, aš ir Steplis. Jis mus išmokė groti, parupindavovo kankles. 1944 m. sugržo Raudonoji armija. Prasidėjo areštai. Suémé keletą pažįstamų ir mano tévą, važiuojantį iš Kauno su arkliais. Į Kauną tévas vežė švogerio šeimą: Vytautą su žmona Genute ir mažą sūnelį, kurį pagimdė rugsėjo mén. Spalio ménuso buvo šiltas, gražus. Kelionė patiko. Aš stojau į Kauno Vytauto Didžiojo universitetą, Medicinos fakultetą.

Laikomas rūsyje, tévas labai susirgo, tai mama nuvežė viršininkui paltj lašinių, ir, neradę nusikaltimo, paleido. Karo metu sudegė mūsų ir švogerio kluonai, degė ir mūsų namai, pataikė patrankos sviedinys, bet nesudegė. Kaimyno sudegė visi trobesiai.

Jonas Motiejūnas, kuriam ir buvo rašomas Albinos laiškas, 1940 metais.

Kiekvieną vasarą parvažiuodavau atostogų, bet linksmynių nebuvo. Visur gaudymas, šaudymas, trémimai.

1946 m. rudenį mano tévai paliko ūkį, atvažiavo į Kauną pas mane. Kaune nusismdėme butą, buvo sunku gyventi, nes tévas ir motina neturėjo specialybės. Buvo geri ūkininkai. Mama mokėjo verpti, austi.

Téviškė aplankiau 1947 m. birželio mėnesį 27–30 dienomis. Sesuo buvo labai liūdna. Turėjo du vaikelius – sūnų Rimantą, gimusį 1944 m. vasario 8 d., kurio esu krikštamotė, ir Virginiją, gimusį 1946 m. kovo 20 d.

Buvau pasiskolinusi fotoaparatą. Nu-fotografavau savo téviškę, sesers šeimą su vaikais, darbininkus, kurie statė kluoną. Sesuo labai liudėjo, kad téviškė tuščia, senelj buvo parsivežę pas save.

1947 m. rugėjo mén. 27 d. sesuo Albina susirgo liga, panašia į gripą. Pakvietė gydytoją, davė vaistų, tačiau ji negerėjo, rugsėjo 30 d. mirė. Sesers organizmas buvo išsekės dėl nuolatinių kratų, gąsdinimų. Dalyvavome jos laidotuvėse. Liko našlaičiai vaikai: 3-ų ir 1,5 metų. Baisu paliki šį pasaulį tokiai jaunai, kai lieka maži vaikai ir mylimas vyras.

Birutė MOTIEJŪNAITĖ-BUTKIENĖ

PEOPLE NARRATE

A letter

An authentic letter has been reported in the article, which was written in the summer of 1941 from sister Albina Motiejūnaitė in the village of Janiūnai to her brother Jonas Motiejūnas in the city of Kaunas. The outbreak of World War II prevented her sending the letter. Six years later, so the story goes, the author of the letter as a young woman died of acute contagious disease. While ordering her collections her sister found the letter which had survived the period of sixty years and sent it to her brother in the USA.

The letter has been found as very informative because the history of the life of the youth in a village in the pre-war Lithuania was beautiful presented through its narration. Albina writes her letter to her brother Jonas and insists upon his return home – from the city to the country. She describes welfare and beauty of their home (berries fruit, church festivals, fishing, sightseeing, adventures, etc.) thus presenting a sound and full picture of home – the home lacks nothing – only brother Jonas is far away from home. Of no less importance is the second part of the letter – it contains requests for all sorts of things to be bought in Kaunas by her brother: nails, stuff for dressing-gowns, holiday shoes for her, Albina's wedding, powder, etc. This listing of the things is followed by precise descriptions of the sizes, colours and the quality of the above mentioned things, and the like.

The warmth closeness, material wealth and cultural aspirations could be sensed from this letter. And all this was interrupted by the Second World War as well as the occupation of Lithuania.

LIETUVOS KULTŪROS MINISTERIJA**LIETUVOS LIAUDIES
KULTŪROS CENTRAS**

LIAUDIES KULTŪRA 2002 Nr. 5 (86)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesiai**REDAKCIJOS ADRESAS:**

Barboros Radvilaitės 8, 2600 Vilnius

VYRIAUSIOJI REDAKTORĖ

Dalia RASTENIENĖ tel. 61 34 12

SKYRIU REDAKTORIAI:

Dainius RAZAUSKAS

– bendrieji kultūros klausimai,
mitologija, tel. 61 31 61Liudvikas GIEDRAITIS – etnologija,
folkloras, etninės veiklos realijos,
tel. 61 31 61Juozas ŠORYS – etnologija,
tautodailė, etninės veiklos realijos,
tel. 61 31 61Beatričė RASTENYTĖ – korektorė
Ramūnas VIRKUTIS – fotografas

Maketas Martyno POČIAUS

Reziumė į anglų kalbą vertė

Sigita JURKUVIENĖ

REDAKCIINÉ KOLEGIJA:Habil. dr. Simas KARALIŪNAS, Lietuvų kalbos
institutas, Antakalnio 6, 2055 VilniusHabil. dr. Ingé LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos
institutas, Kražių 5, 2001 VilniusHabil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvų
literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio 6, 2055 VilniusJuozas MIKUTAVIČIUS, Lietuvos liaudies
kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8,
2600 VilniusProf. habil. dr. Vacys MILIUS, Lietuvos istorijos
institutas, Kražių 5, 2001 VilniusDr. Alė POČIULPAITĖ, Lietuvos liaudies
kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8,
2600 VilniusDoc. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ,
Lietuvos muzikos akademija,
Gedimino pr. 42, 2001 VilniusDoc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus
universitetas, Didlaukio 27, VilniusProf. habil. dr. Angelė VYŠNIAUSKAITĖ,
Antakalnio 83-22, 2040 VilniusDr. Marija ZAVJALOVA, Институт славяно-
ведения, Российская Академия Наук,
Москва 117334, Россия, el. p.
marija_z@mtu-net.ru

© „Liaudies kultūra“

Steigimo liudijimas Nr. 152

Pasirašyta spaudai 2002 10 17

Formatas 60x90/8

Rinkta kompiuteriu. 11 sp. I.

Kaina: prenumeratoriams 4,69 Lt.

Pardavimui – sūtartinė

Lietuvos liaudies kultūros centras
Barboros Radvilaitės 8, 2600 Vilnius

http://www.lfcc.lt

el. p. liaudies.kultura@lfcc.lt

Spausdino UAB „Sapnų Sala“

Moniuškos g. 21, Vilnius

TURINYS:

Šventas yra tas laikas... Aušros KAVALIAUSKIENĖS
pokalbis su jvairių Lietuvos regionų kultūros ir mokslo
darbuotojais 1•

MOKSLO DARBAI

Nijolė LAURINKIENĖ. Pasaulio kūrimo motyvai lietuvių
pasakojamojoje tautosakoje 8•

Asta VENSKIENĖ. Idealaus kūno kūrimas: šeimos ir
bendruomenės vaidmuo 16•

Antanas STRAVINSKAS. Kalvių įrangos kaita XX amžiuje 24•

Marija PURVINIENĖ. Klaipėdos krašto antkapiniai
paminklai XX a.: etninių bruožų raida 27•

Rasa ČEPAITIENĖ. Vilniaus bažnyčių likimas sovietmečiu
(1944–1990) 32•

Algė JANKEVIČIENĖ. Rumšiškių šv. Mykolo arkangelo
bažnyčios ir varpinės architektūra 39•

Gražina Marija MARTINAITYTENĖ. Pamažupių meistras 48•

TARP MINČIŲ. Lina DAUKŠIENĖ. Dvasios duona 54•

KITOS KULTŪROS. Alenka GOLJEVŠČEK.
Mirusiųjų kultas slovėnų liaudies dainose 62•

SKAIITYMAI. Egdūnas RAČIUS. Salmanas Rushdie
„civilizacijų konflikto“ teorijos požiūriu 67•

KNYGOS. Žmogiškoji Marija. Su knygos
apie Mariją Gimbutienę sudaryto
Austėja IKAMAITE kalbasi Juozas ŠORYS 72•

ETNINĖS VEIKLOS REALIJOS
Liudvikas GIEDRAITIS. Turgelių diena 74•

„Baltica – 2002“: verpetai ir sanpynos. Juozo ŠORIO
pokalbis su festivalio „Baltica“ rengėjais ir dalyviais 77•

LAIŠKAI. Šarūnas ŠIMKEVIČIUS.
Antroji dzūkų amatų šventė Alytuje 83•

ŽMONĖS PASAKOJA
Laiškas. Publikuojamas Albinos Motiejūnaitės laiškas broliui,
rašytas 1941 m. rugpjūčio 11 d. ir tuo metu adresatui
neišsiustas, ir komentarai 84•

VIRŠELIUOSE: **Antanas Jusevičius. Pieta.**

Pieta. Purvalių k., Plungės r.

Ramūno VIRKUČIO nuotraukos

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.